

**КОНСЕРВАТОРИЯИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ ТАЛАБХҶҶА САТТОРОВ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 78.01+786.2 (575.3)

УБАЙДЗОДА БАХТИЁР АҲРОРӢ

**ҲАЛЛИ КОМПОЗИТСИОНӢ
ДАР БУЗУРГСИЛСИЛАИ ПОЛИФОНИИ ФИРӢЗ БАҲОР
24 ПРЕЛЮДИЯ ВА ФУГА «НАҚШИ ПАРАНД»
БАРОИ ФОРТЕПИАНО**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи
ихтисоси 6D040100 – Муסיқшиносӣ (6D040101 – Санъати мусиқӣ)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор

Азизӣ Фароғат Абдуқаҳҳорзода

ДУШАНБЕ – 2026

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	4
-----------------	---

БОБИ 1. РУШДИ ЖАНРИ СИЛСИЛАИ ПОЛИФОНӢ ДАР МУСИҚИИ КОМПОЗИТОРИИ ҶАҲОН ВА ТОҶИКИСТОН – ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ БУЗУРГСИЛСИЛА

1.1. Хусусиятҳои ташаккули жанри бузургсилсила дар асрҳои XVIII-XXI	10
1.2. Таҳаввули жанрҳои полифонӣ дар мусиқии композитории тоҷик.....	24

БОБИ 2. СИЛСИЛАҲОИ ХУРДИ НАВӢИ АКАДЕМӢ ДАР БУЗУРГСИЛСИЛАИ 24 ПРЕЛЮДИЯ ВА ФУГА «НАҚШИ ПАРАНД»: ҲАЛЛИ КОМПОЗИТСИОНӢ-ДРАМАТУРГӢ

2.1. Силсилаҳои хурди навӣи классикӣ	46
2.2. Силсилаҳои хурд бо фугаи навӣи ғайриклассикӣ.....	64
2.3. Силсилаҳои хурди импровизатсионӣ.....	67
2.4. Силсилаҳои хурд бо баёни импровизатсионӣ дар прелюдия	72
2.5. Силсилаҳои хурд бо фугаи қазӣ	74
2.6. Силсилаҳои хурди дорои техникаи авангардӣ.....	78
2.7. Силсилаҳои хурди портретӣ	
2.7.1. Силсилаи хурд бо дорои фугаи сароҳанг-туғро.....	87
2.7.2. Силсилаҳои хурди портретӣ бо фугаҳои бидуни сароҳанг-туғро.....	104

БОБИ 3. ТАРКИБОТИ ЖАНРӢ ВА ҲАЛЛИ КОМПОЗИТСИОНӢ-ДРАМАТУРГӢ ДАР СИЛСИЛАҲОИ ХУРДИ НАВӢИ МИЛЛӢ

3.1. Силсилаҳои хурд бар асоси мусиқии суннатии тоҷик	110
3.2. Силсилаҳои хурд бо асоси мусиқии халқҳои дигар	123
3.3. Силсилаҳои хурди навӣи декламатсионӣ-импровизатсионӣ	129
3.4. Силсилаҳои хурди портретӣ	144

ХУЛОСА	157
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚ.....	161
РҶЙХАТИ АДАБИЁТ	163

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Мусиқии бисёрасраи суннати касбии тоҷик дар услуби монодӣ асос меёбад. Аз ин ҷост, ки дар заминаи он дар бораи полифония сухан гуфтан имконнопазир аст. Мусиқии полифонии тоҷик зодаи эҷодиёти композиторони тоҷик дар асри ХХ мебошад. Ташаккули фаъолияти композиторӣ дар заминаи анъанаҳои мусиқии академӣ, ки дар Тоҷикистон ба солҳои 30-40-уми асри ХХ рост меояд, оғози азхудкунии табиати мусиқии полифонӣ дар фарҳанги мусиқии тоҷик маҳсуб меёбад.

Бузургсилсилаи полифонии 24 прелюдия ва фуга «Нақши паранд»-и Фирӯз Баҳор ҳамчун фатҳи яке аз қуллаҳои азхудкунии полифония дар мусиқии фортепианоии Тоҷикистон арзёбӣ мегардад. Аммо дар мусиқишиносии тоҷик то ҳол ба он ягон тадқиқоти хосса бахшида нашудааст.

Бо сабаби он ки «Нақши паранд» ягона асари композитори Тоҷикистон дар ин жанри мураккаби полифонӣ аст, он иқтидор пайдо мекунад, ки диди композитори тоҷикро ба ин жанри полифонӣ нишон бидиҳад. Ва таҳқиқи ин дид ҳам барои мусиқишиносӣ муҳим аст. Ин дид мубрамии мавзуи таҳқиқоти диссертатсионии мазкурро зиёдтар мегардонад. Ва ниҳоят, Баҳор – яке аз устодон-полифонистони шинохта дар мусиқии тоҷик аст. Вале ин паҳлуи фаъолияти эҷодии композитор дар мусиқишиносӣ таҳқиқ нашудааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ бо се тадқиқоти диссертатсионӣ доир ба нақши полифония дар мусиқии композитории тоҷик, маҳдуд аст [10; 27; 39]. Аммо ба андешаи мо, ки дар поён иброз мегардад, дар тадқиқотҳои ҷойдошта, ҳатто тадқиқоте, ки номи бузургасари Фирӯз Баҳорро ба сарлавҳааш баровардааст (П. Тончук), моҳияти бузургсилсила кушода нашудааст. Бино бар ин, новобаста ба ҷо доштани кори диссертатсионии унвонӣ, доир ба бузургсилсилаи полифонии мазкур дар илми мусиқишиносӣ ҷойи ҳолӣ боқӣ мемонад. Аз ин ҷост равоии интиҳоби мавзуи кори диссертатсионӣ бахшида ба асари 24 прелюдия ва фуга «Нақши паранд»-и Фирӯз Баҳор.

Алоқамандии тадқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Кори диссертатсионӣ дар доираи **барномаи давлатӣ** ва **лоиҳаҳои хосси** он «Коркарди илмӣ ва танзими масъалаҳои назариявӣ, таърихӣ ва методологияи санъати мусиқии касбии Тоҷикистон (барои солҳои 2016-2020)» ва «Мукамалгардонии илмӣ ва методологияи чараёни таълими мусиқӣ дар Тоҷикистон (барои солҳои 2021-2025)», ки Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов амалӣ кардааст, иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии кори диссертатсионии мазкур таҳқиқи ҳалли композитсионӣ дар бузургсилсилаи 24 прелюдия ва фуга «Нақши паранд»-и Фирӯз Баҳор мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот бо муайян кардани дид ва услуби талқини композитор жанри бузургсилсилаи полифониро аз ҷиҳати ҳалли композитсионӣ, аз ҷумла,

- радабандии жанрии силсилаҳои хурди бузургасар;
- хусусиятҳои силсилаҳои хурди академӣ дар шохаҳои жанрии он;
- хусусиятҳои силсилаҳои хурд бо асоси миллӣ;
- таҳқиқи силсилаҳои хурд аз ҷиҳати рабти онҳо бо услуб ва жанрҳои таърихии полифонӣ;
- таҳқиқи техникаи сабқҳои полифонӣ;
- таҳлили асоси жанрии силсилаи хурд;
- муайян кардани унсурҳои мусиқии суннатии тоҷик дар силсилаҳои хурд;
- навгониҳо дар жанри бузургсилсилаи Баҳор;
- муайян кардани услуби полифонии композитор Фирӯз Баҳор дар умум;
- муайян кардани мавқеи бузургсилсила дар мусиқии композитории Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот мусиқии полифонии композитори тоҷик Фирӯз Баҳор мебошад.

Мавзуъ (предмет)-и таҳқиқот – бузургсилсилаи полифонии 24 прелюдия ва фуга «Нақши паранд»-и Фирӯз Баҳор аст.

Кори диссертатсионӣ дар кафедраи таърих ва назарияи мусиқии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов дар муддати солҳои 2018 то 2026 иҷро шудааст.

Асоси назариявии таҳқиқот дар қоркарду консепсияҳои полифонии мусиқии ватанӣ ва хориҷӣ (1), қоркардҳои навини фаннӣ, ки ба полифонияи муосир тааллуқ доранд (2), инчунин қорҳои муҳаққиқони осеёимарказӣ (3) қарор гирифтааст.

Ба ҳайси **асосҳои методологии кори диссертатсионӣ** назарияи мусиқии шиносон-полифонистон С. Танеев, Э. Курт, Т. Мюллер, В. Протопопов, В. Осипова, С. Скребков, В. Фраёнов, С. Григорьев, Ю. Евдокимова, Т. Дубравская, А. Милка, М. Ройтерштейн, А. Степанов, А. Чугаев, С. Павлюченко, И. Кузнецов ва диг. истифода шудаанд.

Дар диссертатсияи мусиқии шинос М. Дрожжина «Полифония дар асарҳои созии композиторони Тоҷикистон» услубҳои рушди истифодаи полифония дар осори композиторони тоҷик ба маънои умумӣ дар се давраи рушд: солҳои 1930-1940-ум – давраи якум, солҳои 1950-1960-ум – давраи дуюм ва солҳои 1970-1980-ум – давраи сеюм дида баромада мешавад [10]. Мусиқии шинос кӯшидааст, таҳаввули тадриҷии полифонияро дар эҷодиёти композиторони тоҷик аз нуқтаи назари истифодаи услубҳои полифонӣ натиҷагирӣ намояд. Дар боби охирин (боби 4 – «Шаклҳои полифонӣ») ба жанрҳои фуга ва вариатсияҳои остинатӣ таваччуҳи хешро ҷалб мекунад. Вале ин ҷо фуга танҳо зерӣ як нуқтаи назар – истифодаи унсурҳои миллий дар жанри фуга дида баромада шудааст. Ба ҳайси ҳулосаи асосии тадқиқот ҳам мусиқии шинос истифодаи унсурҳои мусиқии суннатии тоҷикро дар жанрҳои полифонӣ қайд кардааст.

Силсилабузурги полифонии Фирӯз Баҳор дар диссертатсияи П. Тончук «Фуга ҳамчун диди бадеии универсалӣ (дар мисоли силсилаи «Нақши паранд»-

и Фирӯз Баҳор)» ба таври хосса интихоб гардидааст. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки «нуқтаи назари синтези навъҳои санъат дар фуга ҳамеша дар доираи мушоҳидаи композиторон аст» [39, с. 127]. Манзури мусиқишинос он аст, ки чунин нуқтаи назар ба композитори Шарқ мансуб аст. Ба ҳайси мисол композитори чинӣ Ван Лисанро бо силсилаи «Тян-Шан» (1981) иборат аз «Панч прелюдия ва фуга» дар асоси лаҳнҳои қадими чинӣ ва яке аз силсилаҳои хурди ин асар «Нақш» меоварад [56, с. 111-116]. Ба гуфтаи мусиқишинос П. Тончук дар эҷодиёти композитори узбекистонӣ Г. Мушел ин дид дар натиҷаи шавқмандии шахсии ӯ дар баробари мусиқӣ ба санъати тасвирий мушоҳида карда мешавад. Маълум аст, ки композитор муаллифи 150 мусаввара мебошад [6]. Дар таҳқиқоти П. Тончук бевосита ба силсилаи «Нақши паранд» гуфтаҳои зиёд ҷо надоранд, таҳлили муфассали асарҳо ба амал оварда нашудааст, ҳарчанд ки унвони ин рисолаи илмиро ӯ бо унвони асари Фирӯз Баҳор пайвастааст. Таҳлили шахсии мусиқишинос умуман ҷо надорад. Ӯ танҳо иқтибосҳоро аз китоби Э. Гейзер [6] оварда, хулосабарорӣ намудааст. Ба андешаи мо таҳлили мавзуи «24 прелюдия ва фуга»-и Фирӯз Баҳор дар ин кори диссертатсионӣ хеле маҳдуд монда, он асари бузургсилсиларо ба мусиқишиносӣ муаррифӣ карда натавонистааст.

Заминаву пойгоҳи кори таҳқиқотӣ. Диссертант ҳанӯз аз соли 2014 дар эҷодиёти композитории хеш ба истифодаи унсурҳои полифонӣ ва таълифи асарҳо дар жанрҳои полифонӣ, аз ҷумла, фуга оғоз намудааст. Шавқу завқ нисбат ба полифония аз он сар зада, ба хоҳиши пажӯҳиш ва азхуд кардани полифония овард. Ниҳоят, ба уҳда гирифтани як қисми дарсҳои фанни «Полифония» дар Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов барои омӯзиши мустақими полифония мусоидат намуд.

Навгони илми таҳқиқот дар он дида мешавад, ки услуби полифонии Фирӯз Баҳор дар илми мусиқии муосир нахуст талқини худро меёбад (1); асари бузургсилсилаи «Нақши паранд» нахустин бор зери таҳлили муфассали

мусиқишиносӣ қарор гирифта, ба илми мусиқишиносӣ ворид мегардад (2); дар мисоли ин асар талқини жанри полифонии бузургсилсила аз тарафи композитори тоҷик ба мусиқишиносӣ ворид мешавад (3).

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшавандаи диссертатсия:

1. нахустин бор асари 24 прелюдия ва фуга «Нақши паранд»-и Фирӯз Баҳор дар илми музикӣ таҳлили мусиқишиносии худро меёбад ва он дар амалҳои омехташавии полифония бо фалак, умуман музикии суннатии тоҷик, музикии халқҳои дигар, сабқҳои полифонии як қатор саҳифаҳои таърихӣ таҷрибаи нав мебошад;
2. силсилаи хурди полифонӣ бо ду шакли сохтори композитсионӣ – «кушода» ва «пӯшида» пешниҳод гардидааст;
3. Фирӯз Баҳор дар музикии композитории тоҷик офарандаи навҳои сершумори фуга – фуга-мутақориб, фуга-равона, фуга-рапо, фуга-бепарвофалак, фугаи чазӣ, фугаи портретӣ, фугаи орнитологӣ навҳои зиёде фугаи авангардӣ, аз ҷумла, додекафонӣ, алеаторӣ, пуантилистӣ, сонорӣ мебошад;
4. талқини асоси лаҳнӣ дар бузургсилсила рамзӣ аст; феълан дар он дар баробари системаи мажорӣ-минорӣ, лаҳнҳои табиӣ ва фалакӣ (чормуқом) истифода бурда шудаанд; дар бузургсилсила ҳатто асарҳои атоналӣ ҷой доранд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии кори диссертатсионӣ дар он аст, ки нахустин тадқиқотест дар равияи равшанӣ андохтан ба тафаккури полифонии композитори тоҷик дар умум. Таҳқиқи илмии асари полифонии Баҳор ҳамчун намунаи ин тафаккур пешниҳод мегардад. Кори диссертатсионӣ асари мураккаби полифониро бо таҳлили пурраи мусиқишиносӣ ба илм ворид месозад. Истифодаи ин натиҷаҳо дар пажӯҳиш ва омӯзиши полифонияи тоҷик минбаъд хеле судманд мебошанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои тадқиқот дар он дида мешавад, ки кори диссертатсионии мазкур – нахустин тадқиқест доир ба бузургсилсила ва умуман услуби полифонии композитор Фирӯз Баҳор дар мусиқишиносӣ.

Диссертатсия пурра **ба шиносномаи** ихтисоси 6D040100 – Мусиқишиносӣ (6D040101 – Санъати мусиқӣ) **мутобиқ аст.**

Саҳми шахсии диссертант бо омӯзиш ва таҳқиқи услуби полифонии композитор Фирӯз Баҳор (дар солҳои 2018-2026) ва татбиқи тадриҷӣ-амалии он дар дарсҳои фанни «Полифония» дар мактаби олии вобаста аст.

Дар ин муддат **амалисозии натиҷаҳои диссертатсия** дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ (Душанбе, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025), форуми байналмиллалӣ (Душанбе, 2024), озмунҳои байналмиллалӣ (Санкт-Петербург, 2020, Москва, 2021, 2022), озмунҳои ҷумҳуриявӣ (Душанбе, 2019, 2020, 2022) қорбаст шудаанд.

Аз рӯйи **мавзӯи диссертатсия интишорот** иборат аз 9 мақола, ки ҷаҳортои он дар маҷаллаҳои рӯйхати КОА-и ҚТ, як маҷмуаи нотавӣ «Асарҳои полифонӣ, сонатинаҳо ва вариатсияҳо барои фортепиано» интишор гардидаанд.

Диссертатсия дар ҳаҷми 183 саҳифа навишта шуда, муқаддима, се боб, ки дар 13 фаслу 2 зерфасл баён гардидаанд, хулоса ва рӯйхати адабиётро дар бар мегирад.

БОБИ 1. РУШДИ ЖАНРИ СИЛСИЛАИ ПОЛИФОНӢ ДАР МУСИҚИИ КОМПОЗИТОРИИ ҶАҲОН ВА ТОҶИКИСТОН – ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ БУЗУРГСИЛСИЛА

1.1. Хусусиятҳои ташаккули жанри бузургсилсила дар асрҳои XVIII-XXI

Яке аз зухуроти дарёфтҳои мусиқии академӣ¹ жанри полифонии силсилавии *прелюдия ва фуга* мебошад. Ин силсила дар ду шакл зоҳир гардидааст: як прелюдия ва фуга (1) ва якчанд прелюдия ва фуга (2). Дар илми мусиқӣ ин силсилаҳои полифониро бо «унвонҳои “силсилаи хурд” ва “силсилаи бузург” (Т. Ливанова)» [101, с. 41; 102], «фавқусилсила (“сверхцикл” – Т. Франтова)» [149, с. 37], «абарсилсила (“суперцикл” – И. Кузнецов)» [96, с. 137] ном мегиранд. Зери мафҳуми «силсилаи хурд» – силсилаи *прелюдия ва фуга* ва зери «бузургсилсила» – силсилаи иборат аз *якчанд прелюдия ва фуга* фаҳмида мешавад. Дар диссертатсияи мазкур истилоҳоти мусиқии Т. Ливанова бар асос гирифта шудааст.

Дар мусиқии академӣ эҷоди бузургсилсила ба анъанаи қавӣ табдил ёфт ва талқиноти гуногунро пайдо кардааст. Дар ин ҷараён меъёрҳои силсилабандӣ дар дохили бузургсилсила гуногунранг пешниҳод гардидаанд. Навовариҳо ин ҷо ба силсилаи хурди полифонӣ тааллуқ доранд. Тибқи суннат силсилаи хурди полифонӣ «прелюдия» ва «фуга»-ро дар бар мегирад. Вале композиторон прелюдияро бо жанрҳои дигар, аз ҷумла, фантазия (Макс Ригер), речитатив (Арам Хачатурян), интерлюдия (Паул Хиндемит) ва дигар иваз кардаанд. Онҳо жанри фугаро жанри асосии силсилаи хурд ҳисобида, додани функцияи прелюдияро ба жанрҳои дигар раво дидаанд. Дар диссертатсияи мазкур барои қорбарии возеҳ барои ифодаи силсилаи хурд иборат аз «прелюдия» ва «фуга»

¹ Зери мафҳуми «мусиқии академӣ» дар рисолаи мазкур мусиқии классикаи ҷаҳонӣ ва мусиқии композитории тоҷик дар назар дошта мешавад. Таърифи ин мафҳумибораро мусиқии Ф.А. Азизӣ хеле амиқ овардааст [1, с. 11].

истилоҳи «силсилаи хурди суннатӣ» (инчунин «бузургсилсилаи суннатӣ») ва барои таркиботи дигари он – «силсилаи хурди ғайрисуннатӣ» («бузургсилсилаи ғайрисуннатӣ») шартан қабул шудааст.

Жанри бузургсилсилаи полифонӣ тадричан ташаккул ёфтааст ва он ҳамеша бо рушди фаҳмишу талқини fuga алоқаманд буд. Табиист, ки унсури асосии полифонӣ дар силсилаи хурд бештар бо жанри fuga алоқаманд аст. Бинобар ин дар аввал дар бораи таҳаввули фаҳмиши fuga дар илми мусиқишиносӣ гуфтан мантиқ дорад.

Ба ақидаи муаллифи диссертатсияи мазкур дар назарияи муосири fuga коркардҳои хуби илмӣ ҷо доранд. Ва қабл аз таҳлили бевоситаи бузургсилсилаи 24 Прелюдия ва fuga «Нақши паранд»-и Фирӯз Баҳор шиносӣ бо онҳо зарур аст. Зеро ки маҳз навтарин гуфтаҳоро дар қори диссертатсионии мазкур мебоист мавриди баррасӣ қарор дод.

Мусиқишинос К.В. Дискин таҳқиқот зери унвони «“Таҳаввулоти таълимоти fuga дар анъанаи австро-немисии асри XVIII: аз И.Й. Фукс то И.Г. Албрехтсбергер”-ро ба “падида”-и fuga бахшидааст» [168]. Дар роҳи рушди fuga муаллиф якчанд давраро ҷудо мекунад, ки он даврҳо аз ивазшавии ин падида (1) ва ивазшавии фаҳмиши он дар илму амалияи мусиқӣ (2) шаҳодат медиҳанд. Мусиқишинос қайд мекунад, ки « .. асри XVIII дар таърихи омӯзиши fuga давраи мустақилро ташкил медиҳад» [168]. Баъди таҳлилу таҳқиқи се сарчашмаи асосии асри XVIII (*Gradus ad Parnassum / Қадамҳо ба Парнас* (1725) И.И. Фукс, *A-handlung von der Fuge / Русолаи fuga* (1753-1754) Ф.В. Марпург ва *Grundliche Anweisung zur Composition / Дастури муфассал оид ба таълиф* (1790) И.Г. Альбрехтсбергер) ӯ чунин меҳисобад, ки « .. фаҳмиши fuga ҳамчун канон, имитатсия ва техникаи контрапункти имитатсионӣ тадричан, ба тӯфайли мусиқишиносон ба фаҳмиши нави он: fuga – пйесаи мукамал овард ... » [168]. Ва идома медиҳад, ки « .. ҳар яке аз ин се манбаъ ба дараҷаи муайян ҷамъбасти як раванди дохилии рушди fuga мебошад. Агар яқумӣ анъанаи педагогикаи

асри XVII-ро натиҷагирӣ намояд, дуҷумӣ – хулосаи донишро дар бораи fuga дар давраи барокко бо таъкид ба давраи охиринаи эҷодиёти И.С. Бах, ва сеюмӣ, – вазъи илми фугаро дар ҷаҳон охиринаи асри XVIII дар бар мегирад. Ин аст, ки дар натиҷа онҳо вазъи мушаххаси илми фугаро дар ин аср фаро гирифтаанд» [168].

Давраи дигарро дар таҳаввули талқину фаҳмиши fuga муҳаққиқ К.В. Дискин ба асри дигарӣ, асри XIX тааллуқ меонад: « .. муҳаққиқон Ф.Ж. Фетис (1824) ва А. Рейх (1826) – дар рисолаҳои мактаби фаронсавӣ ва китоби дарсии композитсияи А.Б. Маркс (1838) – дар мактаби немисӣ омӯзиши фугаро бо эҳтиёҷоти таълимоти нав – таълимоти академӣ, мепайванданд» [168]. Ҳамин тариқ, мусиқишиноси муосир баъди пажӯҳиши инъикоси роҳи рушди полифония дар таҳқиқотҳои мусиқишиносӣ аз *услуби қатъӣ* (асари «Gradus ad Parnassum»-и И.И. Фукс) то концепсияҳои созии охири аср, ба хулосае меояд, ки ин аср (асри XVIII – Б.У.) таҳаввули фугаро аз фаҳмиши вокалӣ-полифонӣ ба созӣ овардааст ва дар он рабти омӯзиши контрапункт ва назарияи композитсия ҷой мегирад. Ва амалияи мусиқӣ, хусусан таҳқиқотҳои назариявии асри XVIII-ро хеле мушаххас баҳогузорӣ менамояд: « ... онҳо калидҳо ва олоҳи таҳлилиро барои фаҳмиши fuga аз асри XVII то аввали асри XIX дар худ доранд ... » [168]. Хусусияти дигари таҳаввули фугаро мусиқишинос дар он мебинад, ки ин рушдро на як, балки ҳамҷо ду мактаб – Австрия ва Германия ба амал оварданд. Аз тарафи дигар, маълум аст, ки асри XVIII дар мусиқишиносӣ ҳамчун давраи ташаккули услуби муосири омӯзиши композитсия мақбул шудааст. «Ин раванд дар навсозии забони мусиқӣ: температсияи муназзам, системаи тоналии дугунаии лаҳнӣ, назарияи гармонияи функционалӣ, пайдошавии унсурҳои нави оҳангӣ вобаста ба ташаккули рабт бо услуби гомофонӣ-гармонӣ зоҳир гардидааст. Ва дар охири аср меъёри шакли мусиқӣ ва дастгоҳи фаҳмиши назарияи мусиқӣ мураттаб гардидаанд» [86; 168]. Омӯзиши fuga низ зери нуфузи ин ҷараён қарор мегирад.

Муסיкишинос К.В. Дискин муайян кардани рушди тадричии дохилии ин равандро ба зимма гирифта, дар он амалҳои даврабандӣ (1), мушаххасиёти иштироки ду мактабу концепсияҳои муҳаққиқони онҳо (2), нақши калидии таҳқиқотии асри XVIII барои рушди баъдии илми полифония, аз ҷумла, фуга (3)-ро таъкид кардааст.

Хулосаҳои ин муҳаққиқ дақиқу аёнанд. Аввало, ба гуфтаи ӯ «назарияи австро-немисии фуга мутааллиқ ба асри XVIII таҷассумгар ва натиҷагири давраҳои таҳаввули ин шакли мусиқӣ дар давраҳои барокко ва классицизм мебошад» [168].

Дуюмӣ он, ки маҳз дар ҳамин аср «концепсияи имрӯзаи фуга ташаккул ёфт ва онро аз талқиноти зиёдатии унсурӣ (канон, имитатсия, пйесаи полифонӣ) чудо кард ва фаҳмиши имрӯзаи фугаро пайдо намуд. Ва сеюмӣ, равандҳои марбут ба дигаргуншавии фаҳмиши системаи мусиқӣ дар фуга инъикос гардиданд» [168].

Баъди мутолиаи таҳқиқоти К.В. Дискин муаллифи кори диссертатсионии мазкур ҳамфикрии худро бо хулосаи ӯ дар бораи аҳаммияти таҳкурсии доштани концепсияи назарии асри XVIII ба дастовардҳои амалии И.С. Бах иброз менамояд.

Бо вучуди ин, муҳаққиқон, аз ҷумла С. Скребков, таъкид мекунад, ки «Навгонии услуби фугаи И.С. Бах ба маънои асли ҳамаҷониба аст. Ҳама нав мешавад: ҳам композитсияи умумӣ, ҳам забони мусиқӣ, ҳам худи сароҳанги фуга бо моҳияти нав ва нақши нав дар асар. Ва ин навоарӣ беҳудуд аст ... » [134, с. 158]. Зеро ки воқеан композитори маъруф «И.С. Бах ба жанри бузургсилсилаи полифонӣ дар асри XVIII хеле мақсаднок рӯ овард» [90, с. 158-173; 134, с. 158-173]. Маълум аст, ки «то давраи И.С. Бах эҷоди асарҳо бо якчанд лаҳну тоналност маҳдуд буд» [127, с. 50-118]. Инчунин, майли композиторон ба «тоналностҳои бемолӣ нисбат ба тоналностҳои диэзӣ бештар зоҳир мегардид» [112, с. 19]. Композитор «И.С. Бах бо мақсади нишон додани

иктидори лаҳнӣ-тоналии ҳар як тоналност ба таълифи бузургсилсилаи худ шуруъ намуд» [160, с. 17-36]. Имрӯз ба мусиқишиносӣ маълум аст, ки ӯ бузургсилсилаи полифонии «48 прелюдия ва фуга»-и худро дар ду чилд бо фарқияти замони 22 сол (1722, 1744) офарида бошад ҳам, офаридани ин асари бузург аз тарафи ӯ ҳадафнок ва номгузори он огаҳона аст. Зеро И.С. Бах бо ин асар баробарҳукуки тоналро исбот кардааст. Номи силсила (*Das Wohltemperierte Clavier*) меъёри асосии силсиласозиро таъкид кардааст. Ин асари И.С. Бах дар ҳақиқат нишон дод, ки «ҳамаи тоналностҳо, новобаста ба теъдоди аломатҳо, баробарҳукуқанд» [74; 32, с. 187; 91]. Оид ба чунин амали И.С. Бах композитори венгерӣ Б. Барток гуфтааст «Бах бе таъвиши дар ҳама тоналностҳо қадам мезанад» [112, с. 19]. Идомадиҳандагони бузургсилсилаи полифонии суннатӣ, ки ба талқиноти И.С. Бах пайравӣ кардаанд, дар мусиқии композиторӣ начандон зиёданд¹.

Ғояи офаридани бузургсилсила қабл аз И.С. Бах бо ранги дигар ҷо дошт². Навгониҳои И.С. Бах ба ташаккули полифонӣ ҳам аз ҷиҳати лаҳнӣ ва ҳам аз ҷиҳати жанрӣ ба амал оварда шудаанд. Маълум аст, ки «дар эҷодиёти И.С. Бах жанрҳои полифонии инвенсия ва фуга ба жанри марказӣ табдил гардидаанд» [33, с. 41]. Диди И.С. Бах дар полифония ҳамчун концепсияи нав пазируфта шуд, вале пайравони ӯ низ ин концепсияро бо таври эҷодии худ қабул карда, дигаргунӣ ба принсипи асосии пайиҳамии силсилаҳои хурд дароварданд: Карл

¹ «48 прелюдия ва фуга»-и К. Черни (1830), «24 прелюдия ва фуга»-и В.П. Задератский (1937), «24 прелюдия ва фуга»-и Д. Шостакович (1951), «24 прелюдия ва фуга»-и Р. Шедрин (1964), «24 прелюдия ва фуга»-и И. Елчёва (1970), «34 прелюдия и фуга»-и В. Бибик (1973), «24 прелюдия ва фуга»-и Г. Мушел (1975), «24 прелюдия ва фуга»-и К. Сорокин (1977), «7 прелюдия ва фуга»-и Л. Бобилёв (1987), «24 прелюдия ва фуга»-и Ю. Гансов (1989), «24 прелюдия ва фуга»-и А. Флярковский (1992), «24 прелюдия ва фуга»-и С. Слонимский (1994), «24 прелюдия ва фуга»-и Н. Капустин (1996), «4 прелюдия ва фуга»-и А. Брененг (1999).

² Композиторони асри XVII Иоганн Фробергер «Кансонаҳои полифонӣ» (қариб дар ҳамаи тоналностҳои ҳамон давра), Иоганн Пахелбел «Сюитаҳои клавирӣ» (бо фарогирии 17 тоналност), Иоганн Каспар Фердинанд Фишер «20 прелюдия ва фуга (дар 20 тоналност) ва композитори асри XVIII Иоганн Маттесон маҷмуаи полифонии «Баси генералӣ» (дар 24 тоналност) навиштаанд.

Черни (1791-1857) дар «48 прелюдия ва фуга» тартиби тоналии силсиласозии давраи квинтоии поёнраванда, В. Задератский (1891-1953), Д. Шостакович (1906-1975) ва Родион Шедрин (16.12.1932)¹ дар «“24 прелюдия ва фуга” давраи квинтоии болораванда» [21], И. Елчёва (1986-2013) дар ду дафтар² «24 прелюдия ва фугаро бо тартиби хроматикӣ» [13], В. Бибик (1940-2003) «34 прелюдия ва фуга»-ро дар 3 дафтар: «Андеша» («Размышление»), «Шиддат» («Напряжение») ва «Равшанӣ» («Просветление»), Г. Мушел (1303-1389) «“24 прелюдия ва фуга”-ро дар тартиби давраи квинтоии поёнраванда» [28], К. Сорокин (1948-2013) «“24 прелюдия ва фуга”-ро дар тартиби хроматикӣ» [136], Л. Бобилёв (15.10.1949) «“Полифонияи диатоникӣ”³-ро дар тартиби шастихои сафеди фортепиано» [61, с. 57; 60, с. 65-68], Ю. Гонсов (03.03.1946) силсилаи «24 прелюдия ва фуга»-ро дар тартиби хроматикӣ, А. Флярковский (1931-2014) «“24 прелюдия ва фуга”-ро бо тартиби давраи квинтоии болораванда» [40], С. Слонимский (1932-2020) «“24 прелюдия ва фуга”-ро бо тартиби хроматикӣ» [36], Н. Капустин (1937-2020) «“24 прелюдия ва фуга” дар принципи афзоиши бемол дар гаммаҳои бемолӣ ва камшавии диез дар гаммаҳои диезӣ»⁴ [16] ва А. Брененг (1924-2001) дар «“4 прелюдия ва фуга” аббревиатураи “Бах”, яъне В-dur, А-dur, с-moll, h-moll» [61, с. 58] эҷод кардаанд.

Яке аз тамоюли наведе, ки дар доираи жанри бузургсилсила дар асри ХХ ба амал омад, пайдоиши жанри нави фуга – «“фуга-чаз” ё “фугаи чазӣ”» [161, с.

¹ Чилди якум 12 тональности диезӣ (1966) ва чилди дуум (1971) – 12 тональности бемолӣ иборат мебошад. Чунон ки мусиқишинос И. Лихачева мегӯяд: «Барои Р. Шедрин полифония – тафаккури муқаррарист» [21, с. 3]. Замони эҷоди силсила 5 солро дар бар мегирад (1965-1970).

² Ҳар як дафтар (1972, 1974) иборат аз 12 прелюдия ва фуга.

³ Ҳафт силсилаи прелюдия ва фуга дар лаҳнҳои гуногун: №1 – до-ионӣ, №2 – ре-дорӣ, №3 – ми-фригӣ, №4 – фа-лидӣ, №5 – сол-миксолидӣ, №6 – ля-эолӣ ва №7 – си-локрӣ навишта шудааст.

⁴ Қолиб аст, ки дар таносубияти тоналии ҳар як ҷузъи силсилаи хурди полифонӣ – прелюдия ва фуга, ӯ фосилаи квартои костаи поёнравандаро интихоб намудааст: С-dur – gis-moll, F-dur – cis-moll, В-dur – fis-moll, Es-dur – h-moll ва ҳоказо.

214; 156, с. 90] мебошад¹. Таърихи «фугаи чазӣ» ҳамагӣ як асрро дар бар мегирад, зеро ки пайдоиши он бевосита бо пайдоиши жанри мусиқии чаз дар умум алоқаманд аст². Дар пайдоиши он хусусан саҳми композитори фаронсавӣ Дариус Мийо (1892-1974)-ро бо навиштани қисми дуёми балети «Офариниши чаҳон» дар жанри фуга-чаз мепайванданд³. Сипас, дар ин жанр композиторони асри XX Карл Хартман «Чаз-токката ва фуга» барои фортепиано ва Чордж Гершвин «Фугаи бозиҳои расво» дар операи «Порги ва Бесс» эҷод карданд⁴.

Дар умум, муаллифи чаз-фуга ҳам чазмен, ҳам ичрокунанда, ҳам композитори академӣ ва ҳам навозандаи академӣ буда метавонад. Вале аксарияти композитороне, ки дар нимаи дуёми асри XX чаз-фугаро офаридаанд, дорои ду тахассуси мусиқӣ – композитор ва пианинонавоз буданд.

Дар мусиқии асрҳои XX-XXI рушди фуга-чаз бо се гуна зоҳир гардид:

1. асари мустақил;
2. бештар дар асоси асарҳои И.С. Бах ва дигар намояндагони давраи барокко (охири асри XVI – миёнаи XVIII);
3. дар бузургсилсилаи полифонӣ.

Фугаи чазӣ дар бузургсилсилаи полифонӣ ба ду навъ вомехӯрад: чаз-фуга дар силсилаи бузурги полифонӣ (1) ва бузургсилсилаи полифонӣ дар услуби чаз (2). Агар дар навъи якум услуби чазӣ қисман, танҳо дар якҷанд силсилаи хурд истифода шавад, дар навъи дуум – чазз бузургсилсиларо пурра фаро мегирад.

¹ Албатта дар мусиқии академӣ чаз яку якбора дар фуга зоҳир нагардид. Ин робита дар ибтидо дар жанрҳои дигар – пйеса, соната, сюита ва ғайра оғоз гардида буд. Истилоҳи «фуга-чаз» («Jazz fugues») ро аввалин маротиба мусиқишинос Уинтроп Сарджент (1903-1986) таҳти унвони «Jazz: Hot and Hybrid» [161, с. 214] ба қор бурдааст.

² Ба хотир меоварем, ки аввалин асари жанри чаз соли 1905 дар эҷодиёти Джелли Мортон (1885-1941) дар ИМА дар штати Орлеани Нав қайд шудааст. «Мортон ҳамчун импровизатор ва пианинонавоз дар 17-солагӣ (1902) зуд машҳур шуда, расман ҳамчун «бунёдкори чаз» пазируфта шудааст» [64, с. 377].

³ Дертар асари худро композитор Д. Мийо дар алоҳидагӣ ҳамчун «концерт-симфония» муаррифӣ кард [155, с. 124].

⁴ Баъдан онро ҳамчун асари мустақил зери унвони «Саҳнаи беадолатӣ» («The scene of Injustice» [155, с. 126]) пешниҳод намуд.

Мисоли навъи якум дар силсилаи «6 прелюдия ва fuga»-и К. Скорик (№6), «24 прелюдия ва fuga»-и Р. Шедрин (№5), «24 прелюдия ва fuga» Н. Капустин (№7) ва мисоли навъи дуюм дар «24 fugaи чазӣ»-и Ю. Маркин, «24 свингтайм ва fuga»-и Г. Бахлунд (2010-2011); «Fugal Dreams»-и Р. Беллак (1977), «Fugaҳои амрикоӣ»-и Ч.А. Арнолд (2017) ва дигарон дида мешавад.

Ҳамин тавр, fugaи чазӣ дар муддати кӯтоҳ симои устувори худро пайдо кардааст. Дар роҳи таърихи худ жанри бузургсилсилаи полифонӣ ҳамеша бо ду симо зоҳир гардидааст: «аз як тараф – бо таҷассум кардани анъанаҳо ва аз тарафи дигар – бо ихтирооти нави мусиқӣ» [88].

Яке аз навъҳои, ки дар мусиқии композитории тоҷик ба туфайли композитор Баҳор маълум аст, fugaи чазӣ мебошад. Муҳаққиқ В.С. Чувилкин дар ин мавзӯ тадқиқоте зерин унвон «Fugaи чазӣ зимни равоҷоти мусиқии академӣ ва чазии асри XX – аввали XXI иҷро намудааст» [174]. «Андешаронии ӯ чунин аст, ки дар мусиқии серҷабҳои муосир рушди он чунин қарор гирифтааст, ки ҳатто принсипҳои сохтори ниҳойи ташаккулёфта, ки тайи асрҳо устувор ба назар мерасиданд, дар заминаи таҳаввулотҳои худ сифатҳои навоҷида пайдо мекунанд» [184]. Бо пайдоиши чаз дар миёнаи асри XX, албатта, композиторон, аз ҷумла, композиторони Тоҷикистон ба ин равиҷ аҳаммият додаанд. Ин равиҷи муқаррарӣ буд, ки дар асри XX руҳ дод. Ба гуфтаи мусиқшинос Чувилкин В.С. «Сабъи наздикшавии классикаи воло бо чаз дар соҳаҳои гуногуни амали эҷодӣ зоҳир мегардид. Омиди он на танҳо бо чаз, балки бо чазҳои дигари садоӣ вобаста буд. Яке аз ҳадафҳои композиторони аврупоӣ навоҷидаи асосӣ оҳангӣ буд. Муносибат дар чаз ҳам чунин қарор гирифт. Ба гуфтаи мусиқшинос В.С. Чувилкин он чараёне буд, ки аз як тараф композиторони касбӣ тез-тез аз доираи василаҳои ифодавии муқаррарӣ “берун мебароманд” ва дар фарҳангҳои ғайриаврупоӣ майлу хоҳиши худро қоне мегардониданд» [184]. Дар он чаз яке аз он имконоти баромадани онҳо махсус меёфт. Ва «хоҳиш»-и наздикшавиро тарафи дигар ҳам зоҳир мекард. Аз ин ҷост,

ки муҳаққиқ он қайд кардааст: «мусиқачиёни чаз ҳам ҳамеша дар роҳи ҷустуҷуи наздикшавӣ ба музикии классикӣ буданд» [184].

Ба ин роҳи рушди нав композиторони Тоҷикистон низ ҳамроҳ шуданд. Дар он пайраҳае дар равияи синтези чаз ва полифония ба вучуд омад. Дар ин пайраҳа муҳаққиқ Чувилкин В.С. ду жанрро ном мегирад – вариатсия бар *basso ostinato* ва фуга. Андешарониро дар ин самт идома дода, музикишинос ба сатҳи василаҳои ифода гузашта, дар он намудҳои василаҳои ифодаи чаз ва полифонияро, ки дар асарҳои композиторон зоҳир гардидаанд, ном мегирад. Байни онҳо, аз ҷумла, «ҳамчояшавии тафаккури контрапунктӣ дар доираи композитсияи чазӣ, ба ҷойи “саунд” истифода бурдани полифонияи имитатсионӣ, қиёс намудани унсурҳои музикии академӣ ва чазӣ аз рӯи принсипи “амудӣ – уфуқӣ”, ки дар натиҷа ба полистилистика меоварад» [184]. Ба гуфтаи ҳамин муҳаққиқ имрӯз дар ҷаҳон қариб дусад асар дар фугаи чазӣ навишта шудааст. Муҳим он аст, ки ин асарҳои композиторони гуногунмиллат ва гуногунфарҳанг мебошанд. Ба андешаи муаллифи кори диссертатсионии мазкур ин вазъ аз ондалолат медиҳад, ки падидаи чаз аз ҷиҳати василаҳои муסיқавӣ манбаи ғановатмандест. Ин аст, ки он илҳомбахшандаи эҷодист.

Вале то ҳол дар музикишиносон ба истилоҳи «фугаи чазӣ» бо шубҳа менигаранд, яъне он ба мафҳуми универсалӣ табдил наёфтааст. «Дар таҳлили фугаҳои чазӣ баъзе музикишиносон мекӯшанд онро бо қоидаҳои асосии музикии академӣ шарҳ бидиҳанд. Ва онро ҳатто ҳамчун як гунаи гетерофония маҳсуб менамоянд ва онро ба полифония тааллуқ медонанд» [85]. Зеро ки музикишинос З.Б. Карташева ҷазро аз нуқтаи назари бисёровозагӣ тадқиқ кардааст. Бинобар ин, «унсурҳои полифониро ҳамчун яке аз василаҳои забони музикии чаз» баҳогузорӣ кардааст» [85]. Дар чунин фаҳмиши музикишинос зухуроти полифония дар чаз зимни баёни импровизатсионӣ (1) ва хусусияти зарбӣ (2) зоҳир мегардад. Ин ақидаи З.Б. Карташева диди пайвастигии полифония ва ҷазро дар илми муסיқӣ хеле тезонид. Музикишинос дар бораи

«хамрангии унсурҳои ҷазии “свинг” ва идиомаҳои ҷазӣ дар полифония равшанӣ андохт. Ва фарқияти импровизатсияро дар полифония ва ҷаз таҳлил карда, ба хулосае меояд, ки дар ҷаз он на ба воситаи пешакӣ ғунҷонидани он дар контрапункт, балки дар раванди иҷро ба вуҷуд меояд. Ва амали зеринро дар давраҳои ибтидоии полифония ҳамчун услуби “диксиленд” (“импровизатсияи гурӯҳӣ”) муайян менамояд» [85]. Бо вуҷуди ҳамаи чунин мушаххасиёти аёнкарда, ин муҳаққиқ аз истилоҳи «фугаи ҷазӣ» мегурезад ва истифодаи онро раво намебинад.

«Рушди полифония, ки муддати дарози бисёрасра қонунҳои қавии хешро ҳифз мекард, дар асри XX якбора ба навовариҳои ҷаҳони мусиқӣ, ки берун аз доираи анъанаҳои мусиқии академӣ қарор мегирифтанд, ғўтга зад» [174]. Дар ин раванд, аз байн бардоштани назарияи аврупосентристӣ, ки ҳанӯз аз нимаи аввали ин аср сар карда, зери танқиди тарафдорони мусиқии суннатии Шарқ гардида буд, низ нақши калон бозид. Дар асри XX полифония ривочу раванқи хешро бо раванди нав оғоз менамуд. Ва, масалан, мусиқии ҷаз, ки зодаи мусиқии оммавии Амрикои Лотинӣ аст, ба ин раванд бе душворие ворид мегардид. Полифонияи асри XX тадриҷан аз симои гузаштаи худ дур рафт ва бо ҷустуҷӯҳои мубрами эҷодиёти муосир ҳамчун шуда, ба ҳайси «полифония муосир» худро муаррифӣ намуд. Тавре ки муҳаққиқ қайд мекунад: «Полифонияи классикӣ барои композитсияи полифонии муосир вазифаи заминаро иҷро кард, нақши он заминаро, ки бо ривочу раванқ ёфтани хеш “полифония муосир” аз он ҳарчи дуртар қарор мегирифт» [158, с. 36]. Ва он заминаи устуворе буд, ки ба «полифонияи муосир» имкон меод кадамҳоро ҳарчи васеътар гузошта, рӯ ба сӯи дигаргунӣ бикунанд. Маҳз ҳамин заминаи қавӣ бо симои барҷаста, ба андешаи муаллифи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур, назди полифонияи асри XX имконоти васеи беҳудудро кушод. Ва он падидаҳое, ки зодаи замони гуногун буданд, дар як асари мусиқӣ ҷо шуданд. Бино бар чунин вазъ, муҳаққиқон қайд кардаанд: «Дар муддати кӯтоҳ

тафаккури полифонӣ чаҳишero аз хати оҳангӣ ба пуантилизми абстрактӣ ба амал овард. Ва ин амал ҳарду тафаккур (полифония ва пуантизизм)-ро яксон ҳисобид» [158, с. 36].

Бо саъю кӯшиши композиторон, муаллифони асарҳои полифонӣ, дар асри ХХ, ба қолаби композитсияҳои анъанавии полифонӣ, ки дар мусиқии академии аврупоиасос асрҳои аср ҳукмрон буд, навовариҳои барҷаста ворид гардид.

Дар баробари ин навовариҳо дар фуга, хусусан дар сароҳанги он, композиторон меқӯшанд хусусияти асосии оҳангиро бо нишондоди асоси жанрӣ, сабки эҷод, равияи мушаххаси мусиқии асрҳои гузашта ва асри ХХ таҷассум намоянд. Ба гуфтаи мусиқшинос В.М. Калужский «он имкон медиҳад унсури полифониро дар равобити жанрҳои берун аз полифония дид» [84].

Сарфи назар аз зиёд шудани тавачҷуҳ ба полифония дар асри ХХ, пайдоиши силсилаи нави полифонӣ ҳамеша як воқеаи муҳим хоҳад монд, зеро ба он композитор дар синни камолоти бадеӣ ва бо мақсадҳои барӯманди эҷодӣ рӯ меоварад. Ва дар ҳар маврид эҷоди бузургсилсилаи полифонӣ аз тавоноӣ ва нерӯи эҷодии композитор шаҳодат медиҳад, ки «“...мушкилоти рӯзмарраи ҷаҳонро дар эҷодиёташ инъикос карда, таърихан дарҷ мекунад...” ва “...дар он имкони васеъ кушодани мавзуи эстетикиро пайдо мекунад, онро хубтару пурра мекушояд...”» [61, с. 57-60].

Дар раванди таҳлили бузургсилсила табиист, ки муҳаққиқ ба масъалаи жанр рӯ меоварад. Зеро ки бузургсилсила фарогири жанрҳои сершумори фуга ва прелюдия мебошад. Марбут ба ин, зарур аст, қайд бикунем, ки дар илми мусиқӣ назарияи жанр аз тарафи мусиқшиносони варзида А.А. Алшванг, В.А. Тсуккерман, А.Н. Соҳор, Е.В. Назайкинский, М.Г. Арановский, Е.М. Тсарёва, А.А. Амрахова, А.Г. Коробова ва диг. бо коркардҳои гуногун маълум гардидааст. Ин коркардҳои бо меъёрҳои иҷтимоӣ, шакли маъмулӣ, шакли иҷро ва ҳоказо пешниҳод шудаанд. Вале ҷудо кардани жанрҳоро аз рӯи хусусиятҳои онҳо имконнопазир аст. Ба гуфтаи мусиқшинос Д.И. Варламов: «чунин вазъ

ханӯз дар асри ХХ ба он овард, ки барои амиқ баён намудани функцияҳои мафҳумӣ муҳаққиқон аз истилоҳ-ибораҳои ёрирасон, аз қабилҳои “*натичагирӣ бо жанр* (А.А. Алшванг)” [52, с. 97-103], “*услуги жанрӣ* (А.Н. Соҳор)” [137, с. 231-293] ва ғайра ба истифода даромад» [57]. Дар раванди таҳлили бузургсилсилаи Баҳор прелюдияҳо ва, хусусан, фугаҳо радабандӣ карда шуданд. Дар он дар баробари ду мафҳуми номгирифта, инчунин, унсури дигаре низ ҷой дорад. Ба гуфтаи мусиқишинос А.Г. Коробова дар «жанр унсури пайвастагӣ аз рушди таърихӣ он ҷо дорад. Ва он диди муҳиммест дар “хотираи жанр”. Ӯ шарҳи зерини жанрро аз мушоҳидаҳои худ меоварад: жанри мусиқӣ – қолаб ё намуди ягонаи фаъолияти мусиқаӣ ва ё асари мусиқӣ мебошад ... хусусияти мутобиқшавии таърихӣ кулли унсури мазмунӣ, сохторӣ ва услуги ифодаро дорад... » [93, с. 237], яъне жанрро муҳаққиқ падидаи тобишбандае меҳисобад, ки ба шароити давраҳои гуногун, аз ҷумла, фарҳанги мусиқии охири асри ХХ – аввали ХХІ, мутобиқ шудааст. Ҳамин нуктаҳои хусусиятҳои жанрӣ дар фугаҳову прелюдияҳои композитори тоҷик Фирӯз Баҳор бараъло зоҳир гардидаанд. Амали таҳлилӣ ба эътибор нагирифтани чунин зухуротро имконнопазир менамояд.

Мусиқишинос А.Г. Коробова нуктаи дигарро низ дар вучудияти жанр қайд мекунад. Ба гуфтаи ӯ «ба таври қатъӣ, жанр сегона зоҳир мешавад: падида – мафҳум – истилоҳ» [93, с. 237].

Маълум аст, ки пайдоиши жанр ба мусиқӣ тааллуқ надорад. Пайдоиши фаҳмишии жанрро дар мусиқӣ бештар ба давраи бароко тааллуқ медонад. Вале назарияи муосири жанрро А.Г. Коробова бо такя ба ибора-мафҳумҳои Е.В. Назайкинский, зодаи ду навъи фарҳанги мусиқӣ меҳисобад: ҳам «“фарҳанги асари мусиқӣ” ва ҳам “фарҳанги фаъолияти мусиқӣ”» [93, с. 235]. Ақидаронии муҳаққиқ ба чунин натиҷаҳо меоварад, ки вобаста ба унсури таърихӣ жанр устувортарин байни се зухуроти жанрӣ (падида – мафҳум – истилоҳ) истилоҳ

мебошад. Хусусияти бисёрҷабҳаии жанр тағйирёбанда аст, на доимӣ. Табиати истилоҳ устувор аст ва мушахас аст.

Дар назарияи имрӯзаи полифония, аз ҷумла, фуга тадқиқотҳои махсус на танҳо ба фуга, балки ба унсурҳои таркибии он бахшида шудаанд. Бо сабаби он, ки мавзӯи диссертатсияи мазкур бо унсурҳои таркибӣ низ марбут аст, шиносӣ бо онҳо барои кори диссертатсионӣ судманд шуморида мешавад.

Муסיқишинос Калужский В.М. дар таҳқиқоти худ «Таҳаввули сароҳанги фуга дар муסיқии классикӣ ва муосир» қайд мекунад, ки «Сароҳанги фугаро метавон ҳамчун шакли хурди муסיқӣ мақбул кард. ...Онро метавон “микрокосмос” дар муносибии “макркосмос” талқин дод...» [84].

Падидаи «сароҳанги фуга» дар ин равол бештар бо заминаи оҳангӣ дар равобит аст. Ва ин бо табиати ҳуди полифония вобаста аст. Муҳаққиқ Калужский В.М. муносибати ҳудро ба унсури «оҳанг» чунин муайян кардааст: «оҳанг на танҳо маҳсули эҷодиёти композитор аст, ки мазмуни асосии асарро ифода мекунад. Он таҷассумгари шунавоиши ҷомеа мебошад. Он талаботи ҷомеаи ҷомеаи мушаххас аст. Амалияи муסיқии аврупоӣ тайи садсолаҳо қонунҳои оҳангиро сайқал додааст...» [84]. Агар ба диди композитор Баҳор назар афканем, ӯ дар амали оҳангсозӣ (на асарофарӣ) чунин ибрози ақида намудааст, ки ҳар композитор бояд бештар бо оҳангҳои худ асар офарад. Ӯ мегӯяд, ки «композитор бояд оҳангофар бошад. Ва ин лаёқати асосии композитор аст» [6]. Бо чунин ақидаи оҳангофарӣ Баҳор дар бузургсилсилаи худ сароҳангҳои сершумори фугаро эҷод намудааст. Ва таҳлили пурраи онҳо дар кори диссертатсионӣ оварда шудаанд.

Дар умум, жанри бузургсилсила дар роҳи рушду ривочи дуасра бо хусусиятҳои муайян зоҳир гардидааст:

1. жанри асосии бузургсилсила (ва силсилаи хурд) фуга маҳсуб меёбад;

2. бузургсилсила ба ягон шахсият ё шахси наздик баҳшида мешавад¹;
3. бузургсилсила метавонад дорои иқтибосҳои фолклорӣ бошад²;
4. таркиби силсилаи хурдро fuga на танҳо бо прелюдия балки бо жанрҳои дигари соӣ, ба монанди речитатив, интерлюдия, фантазия ва ғайра якҷо ташкил мекунад³;
5. бузургсилсила бо теъдоди гуногуни силсилаҳои хурд пешниҳод мешавад;
6. асоси лаҳнии бузургсилсила берун аз системаи мажорӣ-минорӣ буда метавонад⁴;
7. дар таърихи мусиқӣ жанри бузургсилсила таҷассумкунандаи системаҳои гуногуни лаҳнӣ гардидааст;
8. fuga дар бузургсилсила бо гуногунии жанрӣ пешниҳод мешавад;
9. бузургсилсила ҳамеша нишондиҳандаи техникаҳои нави эҷодӣ асар мебошад;
10. бузургсилсила рабти мусиқии академиро бо решаҳои миллӣ таҷассум менамояд.

¹ Масалан, С. Слонимский ва Ю. Гонсов бузургсилсиларо ба устодонашон, К. Сорокин, А. Эшпай В. Бибик ва Р. Шедрин – ба падар, ба шахсони машҳур композитори ўзбек Г. Мушел ба шоири асри XV А. Навой. Композитор И. Рехин бузургсилсилаи «24 прелюдия ва fuga»-ро барои гитаре, ба нахустин иҷрокунандаи асар В. Терво баҳшидааст [125].

² Масалан, дар бузургсилсилаи «Фантазия ва fuga»-и С.В. Полонский (1902-1955) сароҳангҳои 48 асар дар оҳангҳои фолклории халқҳои собиқ Иттифоқи Шуравӣ асос ёфтаанд. Усули истифодаи фолклор ба бузургсилсилаҳои Д. Шостакович, И. Елчева ва К. Сорокин низ хос аст. «Сароҳангҳои fugaҳои Д. Шостакович дар асоси сурудҳои халқӣ ва сохтори онҳо аз сохтори куплетӣ-варитсионӣ сарчашма мегиранд» [78, с. 5]. Композитор И. Елчева ва К. Сорокин бошад, бештар дар эҷодашон «таъя ба иқтибос аз сурудҳои халқӣ кардаанд» [164, с. 361].

³ Дар жанри бузургсилсилаи полифонии ғайрисуннатӣ композиторон П. Хиндемит «Ludus tonalis» (1944), Арам Хачатурян «Ҳафт речитатив ва fuga» (1966), Гаянэ Чеботарян «Прелюдия ва fuga дар лаҳнҳои мусиқии арманӣ» (1979), Ван Лисан маҷмуаҳои полифонии «Тян-Шан» (1981), «5 прелюдия ва fuga дар асоси лаҳнҳои қадими чинӣ» (1981) ва дигарон асарҳо эҷод намудаанд.

⁴ Масалан, дар сирф диатоника (Гаянэ Чеботарян «Прелюдия ва fuga дар лаҳнҳои мусиқии арманӣ») ва ё пентатоника (Ван Лисан «5 прелюдия ва fuga дар асоси лаҳнҳои қадими чинӣ»).

Ана ҳамин заминаест, ки жанри бузургсилсилаи полифонӣ то пайдоиши силсилаи полифонии «Нақши паранд»-и композитори тоҷик Фирӯз Баҳор дар роҳи рушди худ ба даст овардааст.

1.2. Таҳаввули жанрҳои полифонӣ дар мусиқии композиторӣ тоҷик

Дар мусиқии композиторӣ тоҷик жанрҳои алоҳидаи полифонии фуга, инвенсия, фугетта ва дигар ханӯз дар осори композиторони наслҳои аввал ҷо доранд¹. Байни композиторони тоҷик то имрӯз қариб нафаре нест, ки ба жанри полифонӣ рӯ наоварда бошад. Аз композиторони насли аввал Александр Ленский якбора ба жанри силсилаи полифонии прелюдия ва фуга рӯ оварда, «дар асоси оҳангҳои халқии тоҷикӣ ду силсилаи хурдро офарид» [98]. Шояд ин нахустин талқиноти ҳамҷошавии мустақими мусиқии халқии тоҷик дар жанри полифонӣ бошад.

Силсилаи Прелюдия ва фугаи *gis-moll* (№1)-и А. Ленский намунаи асари лирикиест, ки бо тақия ба асоси оҳангӣ-интонатсионии мусиқии суннатии тоҷик эҷод шудааст.

Прелюдияи дуқисма ҳар як қисмро бо сароҳанги мустақил пешниҳод кардааст. Ғайр аз тафовути сароҳангӣ дар қисмҳо дигаргунӣ дар суръат низ ҷо дорад (қисми I – *Allegro*, қисми II – *Vivo*).

Қисми якуми прелюдия дар шакли периоди ғайримураббаъ бо тагнавозии равони якмизона оғоз мегардад. Сароҳанги қисми якуми прелюдия дар хати болоӣ бо ибораҳои ҳаштиякии хеле ифоданоки форшлагӣ бо самти поёнраванда ҳаракат менамояд. Ҳаракати пайвастаи арпедҷионии шонздаҳякӣ тагнавозии равони заминавиरो муҳайё месозад:

¹ Радабандии наслҳои композиторӣ аз коркарди илмии М. Назиров истифода бурда мешавад [14, с. 68].

Мисоли 1. Сароҳанги прелюдияи gis-moll (№1)-и А. Ленский.

Дар рушди он кӯтоҳшавии ибораҳо мушоҳида мешавад, ки ифодаи пуризитробшавӣ аст.

Қисми дуум дар ибтидо бо оҳанги рушдбандаи регистри болоӣ оғоз гардида, сониян, репризай қисми якумро дар бар гирифтааст. Аввали қисми дуум ба кулминатсияи прелюдия рост омадааст:

Мисоли 2. Аввали қисми дууми прелюдияи gis-moll (№1)-и А. Ленский.

Аз ҷиҳати тоналӣ қисми якуми прелюдия дар тоналности асосӣ, қисми дуум дар ибтидо тамоюли гузаришӣ, вале дар интиҳо тоналности асосиро равшан нишон медиҳад.

Фугаи чаҳоровозаи шакли одии дуқисма ҳамагӣ ёздаҳ гузароиро: чаҳорто – дар экспозитсия (дуто доминантӣ, дуто тоникӣ), панҷто – дар қисми озод (субдоминантӣ), дуто – дар хотима (тоникӣ) – дар бар мегирад:

Ҷадвали 1. Сохтори умумии фугаи gis-moll (№1)-и А. Ленский.

ЭКСПОЗИТСИЯ						ҚИСМИ ОЗОД					хотимаи фуга			
	C _(D)	И ₁	M (дуовоза)	И ₂	C _(D)	И ₃	C _(S)	C _(S)	M (дуовоза)	C _(S)	M C _(S) -канонӣ	И ₄	C _(T)	M (сеовоза)
C _(T)	M (яқовоза)		C _(T)		M (сеовоза)		M (сеовоза)	C _(S)	M (сеовоза)	M M	M (дуовоза)		C _(T)	

Сароҳанг ба оҳангҳои кӯҳистони тоҷик шабоҳат дорад, вале он иқтибосӣ нест. Дар он ҳисси ғуссаи равшан дарк мешавад:

Andante cantabile

Мисоли 3. Сароҳанги фугаи *gis-moll* (№1)-и А. Ленский.

Сароҳанг дорои ду ибораоҳанг аст. Ибораоҳангҳои он дар дараҷоти пентахордӣ (яке – нимпардаӣ, дигарӣ – омехта) навишта шудаанд. Интиҳои дараҷоти хосси мусиқии суннати кӯхистони тоҷик оғаҳона аст. Чаҳор интермедияи фуга дар асоси сароҳанг эҷод шудаанд. Онҳо навъи интермедияи муҳаррик мебошанд. Гузароии нухуми сароҳанги фуга канонӣ аст. Фуга бо техникаи фуганависии одӣ шаффоф баён гардида, дар он унсурҳои фугаи классикӣ риоя шудаанд.

Прелюдия ва фугаи *a-moll* (№2) дар асоси оҳанги мусиқии халқии тоҷикӣ эҷод шудааст.

Сароҳанги прелюдия дар шакли периоди ғайритақрорӣ ғайримураббаъ бо баёни унисонӣ (*Pesante*), баёни фосилавӣ ва интонатсияи илтиҷоӣ (*Più mosso*) қарор мегирад:

Мисоли 4. Сароҳанги прелюдияи *a-moll* (№2)-и А. Ленский.

Дар баёни сароҳанг ду навъи тақсимои сезарбай (яке $\bullet \bullet$, дигаре $\bullet \bullet \bullet$) ҷо дорад. Дар ҳарду маврид зарбаи яқум қавӣ аст. Ин зарбҳо зарб (усул)-и бепарвофалакро ба хотир меоваранд, ки чунин аст:

Мисоли 5. Зарби бепарвофалак.

Зарби прелюдия гӯё ба зарби бепарвофалак асос ёфтааст. Ҳамаи овозҳои прелюдия дар як зарб қарор гирифтаанд. Дар рафти прелюдия он иваз намешавад. Ва дар ин ҳам хусусияти жанрии фалак зоҳир мегардад. Хусусияти дигаре, ки прелюдияро бо бепарвофалак мепайвандад, дар характери он мушоҳида мешавад: шикояту илтиҷо дар ҳарду маврид ҷо дорад. Баён бештар ба тагнавозии якка така мекунад. Ва ин аз хусусиятҳои мусиқии монодӣ аст.

Прелюдия дар сохтори жанри вариатсия навишта шудааст, зеро ки

- бо сароҳанг оғоз шудааст (A);
- се вариатсияи таркибиро дар бар мегирад (A₁ A₂ A₃);
- сароҳанг дар ҳар кадом ҳукмфармост;
- бофти мусиқӣ дар ҳар вариатсия фарқкунанда аст;
- аз ҷиҳати тоналӣ тоналности асосӣ устувор аст.

Фуғаи ҷаҳоровоза дар шакли сеқисмаи одӣ навишта шудааст. Дар фуға қисми якум дорои ҷаҳор гузарой (t – D – t – D), қисми дуум се гузарой (S – D – S) ва қисми сеюм ҷаҳор гузарой (t – D – D – t) мебошад:

Ҷадвали 2. Сохтори фуғаи a-moll (№2)-и А. Ленский.

	C _(D)	И	М дуовоза	И	C _(D)	И	C _(S)	C _(D)	И	C _(S)	И	М яқовоза	C _(D)	C _(D)	И	C _(t)
C _(t)	М яқовоза		C _(t)		М сеовоза		М яқовоза	М дуовоза		М сеовоза		C _(t)	М дуовоза	М ҷаҳоровоза		М дуовоза
қисми якуми фуға (экспозитсия)						қисми дууми фуға (озод)						қисми сеюми фуға (реприза)				

Сароҳанги фуға, иборат аз ду ибораоҳанги саволу ҷавобӣ, дорои табиати рақсӣ (Allegro scherzando) аст:

Allegro scherzando

Ибораоҳанги саволӣ

Ибораоҳанги ҷавобӣ

Мисоли 6. Сароҳанги фуғаи a-moll (№2)-и А. Ленский.

Гузариҳои баъди сароҳанг дар овозҳои болоӣ, мобайнӣ ва поёни бо гузариши тоналӣ (b-moll) фугаро рангин месозанд. Ин фуга ба талаботи фугаи классикӣ ҷавобгӯ аст.

Композитори дигари насли аввал «А. Ҳамдамов дар жанрҳои полифонии фугетта, инвенсия ва фуга асарҳо навиштааст» [24, с. 55]. Дар онҳо композитор баёни содаи полифониро истифода мебарад.

Фугаи чаҳоровозаи d-moll-и А. Ҳамдамов (Moderato) фугаи дуқисмаи одӣ аст:

Ҷадвали 3. Сохтори фугаи d-moll-и А. Ҳамдамов.

C _(t)	M	И ₁	C _(D)	M	И ₂	M	И ₃	C _(t)	И ₄	C _(D)	M	И ₅
	C _(D)		M	M		C _(t)		C _(c-dur)		M	M	

экспозитсия
қисми озод

Экспозитсия ва қисми озод бо тартиби тоналии t – D – D – t (экспозитсия), C-dur – t – D – t (қисми озод) хеле равшан асоси жанрии фугаро ифода кардаанд: гузариҳои минбаъдаи сароҳанг бо муқобилбаёнҳо дар овозҳои болоӣ, мобайнӣ ва поёни омадаанд. Дар қисми озоди ин фугаи одӣ як гузарои ғайритонали (C-dur)-и сароҳанг ҷо дорад. Сароҳанги кӯтоҳи лирикӣ дорои се ибораҳанг аст, ки аз якдигар бо сукутҳо ҷудо мешаванд:

Мисоли 7. Сароҳанги фугаи d-moll-и А. Ҳамдамов.

Ҳамин тавр, дар эҷодиёти насли якуми композиторони Тоҷикистон ҳам жанрҳои полифонии алоҳида ва ҳам жанри силсилавии прелюдия ва фуга муаррифӣ гардидаанд.

Композиторони насли дуҷоми тоҷик – Ё. Сабзанов, Ш. Сайфиддинов ва А. Ёдгоров бештар ба жанри fuga тавачҷуҳ зоҳир карда, дар ин жанр «фугаҳои сеовоза ва чаҳоровоза эҷод намудаанд» [42, с. 3].

Фугаи чаҳоровоза (e-moll)-и Ё. Сабзанов (Andante cantabile) фугаи одии дуқисма аст. Ин fuga дар навъи фугаи классикӣ бо интермедияҳои муҳарриқи пайвастананда эҷод шудааст.

Сароҳанг аз навъи оҳангҳои суруди лирикии тоҷикӣ аст. Он гексахорди аввали гаммаи болоравандаву поёнравандаи тоналности асосиро бо фарогирии дараҷаи VII табиӣ дар бар гирифтааст:

Мисоли 8. Сароҳанги фугаи e-moll-и Ё. Сабзанов.

Гузариши даҳуми сароҳанг ба кулминатсияи fuga рост омада, фугаро бо тантана дар тоналности асосӣ хотима медиҳад.

Композитор Ш. Сайфиддинов якбора нӯҳ fuga навишта, дар онҳо хусусиятҳои гуногуни жанриро муаррифӣ менамояд.

Фугаи чаҳоровоза (a-moll, №1) дар шакли якқисмаи ҳаҷман хурд ва ғайриклассикӣ пешниҳод гардидааст. Он бидуни қисми озод аст:

Ҷадвали 4. Сохтори фугаи a-moll (№1)-и Ш. Сайфиддинов.

	C _(D)	M дуовоза	C _(D)	И	M дуовоза
C _(T)	M яковоза	C _(T)	M сеовоза		C _(T)

Дар fuga як интермедия, муқобилбаёнҳои навъи муҳаррик ва боздошти ҷойдоранд.

Сароҳанг ба оҳанги халқии русӣ шабоҳат дорад. Он тоналности асосиро муаррифӣ кардааст:

Мисоли 9. Сароҳанги фугаи a-moll (№1)-и Ш. Сайфиддинов.

Гузариҳои сароҳанг дар овозҳои гуногун бо муқобилбаёнҳои муҳаррик ва боздошти хеле муҳтасару амиқ пешниҳод шуда, аз ҷиҳати мантиқ ва сохтор комил мебошанд. Кулминатсияи фуга ба гузариҳои сеюм рост омадааст.

Фугаи e-moll (Moderato) – фугаи сеовозаи дуқисма аст. Гузариҳои сароҳанг дар экспозитсия се (t – D – t) ва дар қисми озод дуто (G-dur – e-moll) омадаанд:

Ҷадвали 5. Сохтори фугаи e-moll (№2)-и Ш. Сайфиддинов.

	C _(D)	C _(t)	И	M дуовоза	И	C _(t)
C _(t)	M яқовоза	M дуовоза		C _(G-dur)		M дуовоза
қисми якуми фуга (экспозитсия)			қисми дууми фуга (озод)			

Сароҳанги ин фуга низ ба оҳангҳои суруди халқии русӣ монандӣ дорад:

Мисоли 10. Сароҳанги фугаи e-moll (№2)-и Ш. Сайфиддинов.

Ин фуга тибқи қоидаҳои фугаи классикӣ навишта шудааст. Гузариҳои дуум ва сеюми сароҳанг дар хати овозии болоӣ бо муқобилбаёни муҳаррик дуовоза (гузариҳои дуум) ва бо муқобилбаёнҳои муҳаррику боздошти сеовоза (гузариҳои сеюм) ба амал оварда шудаанд.

Дар гузариҳои чаҳорум (кулминатсионӣ) ва панҷум сароҳанг дар овози поёнӣ бо муқобилбаёни муҳаррик ва боздошти хуб контрапункти кардааст.

Фугаи e-moll (№3) – фугаи сеовозаи дуқисма аст. Сохтори он ва гузароихои сароҳанг чунин қарор ёфтаанд:

Ҷадвали 6. Сохтори фугаи e-moll (№3)-и Ш. Сайфиддинов.

C _(t)	М яковоза	И	М дуовоза	И	М яковоза	И	М яковоза	C _(a-moll)	И	М дуовоза	И
	C _(D)		C _(t)		C _(a-moll)		C _(d-moll)	М дуовоза		C _(t)	
қисми якуми фуга (экспозитсия)						қисми дуюми фуга (озод)					

Барои рангинтар кардани фуга, композитор дар интермедияҳои дуум, сеум ва чаҳорум аз зарби сезарбай ба дузарбай мегузарад. Интермедияҳо вазифаҳои пайвастандаи гузароихо, пайвастандаи қисмҳо ва хотимадиҳандаро дар фуга иҷро кардаанд.

Сароҳанги ин фуга ҳам бо ҷаҳишҳои оҳангии кварта-квинтой ба оҳангҳои халқии русӣ шабоҳат дорад [113; 114, с. 10-35]:

Мисоли 11. Сароҳанги фугаи e-moll (№3)-и Ш. Сайфиддинов.

Дар умум ин фугаи хурд тибқи қоидаҳои фугаи классикӣ навишта шудааст.

Фугаи a-moll (№5)-и Ш. Сайфиддинов дар асоси мусиқии суннатии тоҷик қарор мегирад. Сохтори якқисма онро ба навъи фугаи ғайриклассикӣ мансуб мекунад:

Ҷадвали 7. Сохтори фугаи a-moll (№5)-и Ш. Сайфиддинов.

	C _(D)	C _(T)	И
C _(T)	М яковоза	М дуовоза	

Хусусияти ин фуга дар он аст, ки интермедия ҳақман хеле бузург дар асоси сароҳанг навишта шуда, ҳамчун қисми рушдбандаи фуга қабул мешавад. Чунин мутаносибии қисмҳои таркибӣ композитсияи фугаро зеботар мегардонад.

Сароҳанг дар асоси мусиқии суннатии тоҷик навишта шудааст, вале он иқтибосӣ нест:

Мисоли 12. Сароҳанги фугаи a-moll (№5)-и Ш. Сайфиддинов.

Дар умум, аз нуҳ фугаи Шарофиддин Сайфиддинов панҷ – фугаи сеовоза (№2, №3, №4, №5, №7), чаҳор – чоровоза (№1, №6, №8, №9), панҷ – классикӣ (№2, №3, №7, №8, №9), чаҳор – ғайриклассикӣ (№1, №4, №5, №6), як – бо асоси оҳангӣ-интонасионии тоҷикӣ (№5), ҳашт ба асоси хусусиятҳои оҳангҳои русӣ (№1, №2, №3, №4, №6, №7, №8, №9), ҳашт фугаи минорӣ (№1, №2, №3, №4, №5, №6, №7, №9) ва як мажорӣ (№8) навишта шудаанд. Фугаҳои Ш. Сайфиддинов дар баёни сода, ҳаҷми хурд ва дар техникаи хеле одии фуганависӣ қарор мегиранд.

Фугаи g-moll-и А. Ёдгоров чаҳоровоза, дар шакли дуқисмаи одӣ эҷод шудааст. Сароҳанги хурди фуга дар тули асар даҳ маротиба мегузарад – дар экспозитсия (t – D – t – D) ва дар қисми озод (VI – des-moll – t – gis-moll – t – t). Сароҳанг як ибораоҳанги поёнравандаи тамоюли автентиро дар бар мегирад:

Мисоли 13. Сароҳанги фугаи g-moll-и А. Ёдгоров.

Дар сароҳанг композитор тобиши оҳангии мусиқии тоҷикиро хеле хушоянд истифода бурдааст.

Интермедияҳои fuga бо сароҳанг пайиҳам омада, ба fuga таровати тоза мебахшанд. Онҳо дар асоси ибори дуҷоми сароҳанг секвенсиямонанд навишта шудаанд.

Фаълтарин насл, ки ба жанри полифонӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намудааст, насли сеҷоми композиторони тоҷик аст. Композиторон М. Атоев, А. Одинаев, А. Солиев ва Д. Дӯстмуҳаммадов ба жанри fuga аҳаммият дода, «Д. Дӯстмуҳаммадов – 5 fuga ва А. Солиев – 7 fuga эҷод намудаанд» [163]. Ҳарчанде гап на дар шумора, балки дар талқини ин жанр аст.

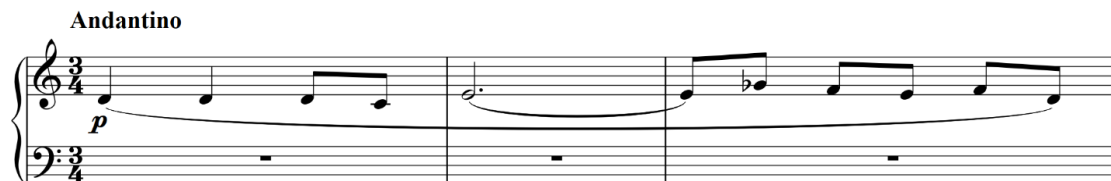
Фуғаи севоза (g-moll)-ро композитор М. Атоев дар сохтори дуқисмаи одӣ ғайриклассикӣ пешниҳод кардааст. Дар экспозитсия ҳама гузароихоро тоникӣ оварда, дар қисми озод сароҳанги fuga дар баробари тоналности асосӣ, дар тоналности субдоминантӣ омадааст:

Ҷадвали 8. Сохтори фуғаи g-moll-и М. Атоев.

C _(t)	C _(t)	И	M дувоза	И	C _(s)	И	M дувоза	И	M дувоза	И	C _(t)	И	C _(t)
	M яковоза		C _(t)		M дувоза		C _(s)		C _(s)		M дувоза	И	M дувоза
қисми якуми fuga (экспозитсия)						қисми дуҷоми fuga (озод)						ХОТИМАН ФУГА	

Аммо композитор оҳанги шаш интермедияи муҳарриқи фуғаро дар асоси сароҳанги fuga навишта, муқоламаи гузароихоро дар тоналности асосӣ хеле моҳирона пурра мегардонад.

Сароҳанг дар асоси тобишҳои оҳанги суннати тоҷик дар дараҷоти пентахордӣ (c¹ – d¹ – e¹ – f¹ – ges¹), ки дараҷаҳои канори он диапазони квинтаи коста ро фаро мегиранд, навишта шудааст:

Мисоли 14. Сароҳанги фуғаи g-moll-и М. Атоев.

Гузароии дуҷоми тоникӣ дар хати овозии болоӣ дар фосилаи квинта боло аз гузароии яқум имитатсия шудааст. Дар он муқобилбаёни муҳаррик муаррифӣ мешавад. Оҳанги муқобилбаён ба сароҳанг таборӣ дошта, байнашон контрапунктии хуб ба вучуд омадааст.

Интермедияҳои ҳаҷман гуногуни fuga дар асоси оҳанги муқобилбаён навишта шуда, аз ҳамдигар бо регистр низ фарқ мекунад.

Гузариҳои минбаъдаи fuga дар овозҳои болоӣ, мобайнӣ ва поёнӣ навишта шуда, дорои муқобилбаёни дуовозаанд. Кулминатсияи fuga ба гузароии ҳафтуми тоникии қисми хотимавӣ рост омадааст. Динамикаи баланд (дар фортиссимо) ва муқобилбаёни октавай ба ин мусоидат кардаанд. Хусусияти хоссаи гузароии хотимавӣ дар он аст, ки сароҳанг зимни аккордҳо (чун мусиқии гомофонӣ-гармонӣ) ва октаваҳо бе нишондоди хати мустақили муқобилбаён омада, хотимаи фугаро ҷолиб менамояд.

Фуғаи сеовоза (a-moll)-и А. Одинаев дар сохтори дуқисмаи одӣ эҷод шудааст. Фуға аз қонунҳои классикии фуганависӣ берун намебарояд. Он дорои ҳафт гузароии сароҳанг ва шаш интермедия мебошад. Пайиҳамии муназзами сароҳанги кӯтоҳ бо оҳанги интермедияҳои гуногунҳаҷм дар асоси сароҳанг хеле ҷолиб омадаанд. Муқобилбаёни навъи муҳаррик оҳанги худро дорад. Дар экспозитсияи fuga танҳо се гузароӣ тоникӣ ва дар қисми хотимавӣ чаҳорто ғайрирегламентӣ (S – t – As-dur – t) навишта шудаанд, ки ин ғайримуқаррарист.

Сароҳанги лирикӣ дар пайравии оҳангӣ-интонасионии мусиқии суннати тоҷик, бо дараҷоти пентахордӣ, дар регистри поёнӣ аввалин бор садо медиҳад:

Мисоли 15. Сароҳанги фуғаи a-moll-и А. Одинаев.

Гузариҳои минбаъдаи сароҳанг бо муқобилбаёни дуовоза контрапунктӣ карда, тоналӣ ва регистрӣ аз ҳамдигар фарқ доранд.

Фугаи сеовоза (g-moll)-и А. Солиев бо шакли дуқисмаи одӣ дар худуди коидаҳои фугаи классикӣ қарор мегирад. Дар он ҳашт гузароии сароҳанг (экспозитсия: D – t – D, қисми озод: D-dur – G-dur – C-dur – t – t) ҷо дорад.

Оҳанги печидаи сароҳанг касро ба ноаёнӣ мебарад, дилошуб мегардонад. Сароҳанг бо ҷаҳиши квартой оғоз шуда, бо ҷаҳишҳои квартой ва терсиявӣ анҷом меёбад. Дар мобайн ҳаракати секундавӣ афзалият дорад:

Мисоли 16. Сароҳанги фугаи g-moll-и А. Солиев.

Гузариҳои сароҳанги фуга бо муқобилбаёнҳои муҳаррик ва боздошти омадаанд. Гузароии ҳафтуми сароҳанг барои фуга кулминатсионӣ аст.

Интермедияҳои сеовоза, бо тақя бар мотиви аввали сароҳанг, ҳаракати секвенсионӣ доранд. Аз якдигар бо ҳаҷм ва регистр фарқ мекунанд.

Фуга (Andantino) аз ҳисоби шонздаҳякиҳо хеле серҳаракат аст, барои иҷро техникаи баландро талаб мекунад, ба навъи фугаи равон наздик аст.

Фугаи дуовоза (As-dur)-и Д. Дӯстмуҳаммадов дар шакли дуқисмаи одӣ навишта шудааст:

Ҷадвали 9. Сохтори фугаи As-dur-и Д. Дӯстмуҳаммадов.

	C _(D)	И	C _(E-dur)	И	C _(As-dur)
C _(G)	М яқовоза		М яқовоза		М яқовоза
қисми якуми фуга (экспозитсия)			қисми дуюми фуга (озод)		

Сароҳанги этюдӣ хати оҳангиро дар самтҳои болоравандаву поёнраванда фаро мегирад:

Мисоли 17. Сароҳанги fugaи As-dur-и Д. Дустимуҳаммадов.

Гузариши чаҳоруми сароҳанг стреттой аст. Ин гузариши чаҳоровоза бо муқобилбаёни боздошти октавай барои fuga кулминатсионӣ мебошад.

Мутаассифона, наслҳои минбаъдаи композиторони тоҷик дар эҷоди асарҳои полифонии шакли хурд нисбатан заифанд. Аз ин насли (чаҳорум)-и метавон Лола Толисро ва Манзура Ҳасановаро ғаёлтар шуморид. Толис асарҳои ҷудогона дар жанрҳои fuga, инвенсия, пассакалия, канон, фугетта эҷод намудааст, ки аксаран дар шакли дастнавис қарор доранд. Манзура Ҳасанова дар жанри полифонӣ fugaи сеовозаи дуқисмаи одӣ навиштааст.

Fugaи d-moll-и Манзура Ҳасанова ба нави fugaи ғайриклассикӣ тааллуқ дорад, зеро он бидуни қисми хотимаӣ пешниҳод гардидааст. Қисми якум – экспозитсия аз ҷиҳати тоналӣ регламентӣ ва қисми дуюм – озода ғайрирелементӣ пешниҳод гардидааст.

Fuga аз панҷ гузариши сароҳанг – се то дар қисми якум ва ду то дар қисми дуюм, иборат мебошад. Роҳи тоналии гузаришҳои сароҳанг дар ҷадвали поён намудор аст:

Ҷадвали 10. Сохтори умумии fugaи d-moll-и Манзура Ҳасанова

	C (T)	I₁	C (s)	I₂	I₃	M	I₄
			M —		C (F-dur)		
C (s)	M		M		M C (F-dur) M	C (F-dur)	C (d-moll)
ЭКСПОЗИТСИЯ					ҚИСМИ ОЗОД		

Fuga дорои чаҳор интермедия аст, ки ҳамаи онҳо дар асоси мотивҳои сароҳанг навишта шудаанд. Интермедияҳои ҳаҷман якмизона то ҳафтмизона аз

хамдигар фарқ мекунад. Онҳо нақши васлунандаи гузароӣҳо ва қисмҳои фугаро ба уҳда доранд.

Сароҳанг ба оҳангҳои мусиқии суннати тоҷик шабоҳат дошта, дар вазни шашҳаштакӣ навишта шудааст. Ин вазн аслан бо зарби пунктирӣ омада, ба сароҳанг характери рақсӣ медиҳад. Сароҳанги чаҳормизонаи фуга аз ду мотив иборат мебошад. Ҳарду мотив пунктирӣ оғоз шуда, сароҳангро таъсирбахш намудаанд. Сароҳанг дар овози поёни, дар доираи октава ($g - g^1$) қарор гирифта, дар асоси пентахорди лаҳни ионӣ навишта шудааст:

Мисоли 18. Сароҳанги фугаи *d-moll*-и М. Ҳасанова

Гузариҳои дуҷумӣ дуовоза ва сеҷумӣ сеовоза дар овози болоӣ қарор дошта, бо муқобилбаёни навъи боздошти контрапункти кардаанд. Кулминатсияи қисми якуми фуга ба гузариҳои сеҷум дорои динамикаи баландтарин ва регистри баландтарин рост омадааст:

Мисоли 19. Гузариҳои сеҷуми фугаи *d-moll*

Гузариҳои панҷуми сароҳанг, ки ба қисми озодаи фуга тааллуқ дорад, ҳамчун кулминатсияи умумии фуга шинохта мешавад. Дар он композитор ба ғайр аз динамикаву регистри баландтарин, сароҳангро дар навъи стреттои магистралӣ бо қанони сеҷадамаи кӯтоҳ пешниҳод кардааст. Бинобар ин, дар гузароӣ муқобилбаёни боздошти дар мизони аввал, баъдан дар охири гузароӣ пайдо мешавад. Дар умум, ин боис мегардад, ки аз ин ҷиҳат ҳаҷми ин гузароӣ аз гузароӣҳои дигар бузургтар гардад:

Мисоли 20. Гузароии чаҳоруми фугаи d-moll

Гузароии охирин (панҷум)-и сароҳанг стреттой буда, дар овози мобайниву поёнӣ бо муқобилбаёни боздошти дар овози болоӣ омадааст:

Мисоли 21. Гузароии панҷуми фугаи d-moll

Хотимаи фугаро композитор бо интермедияи ҳафтмизона дар дарачаи тоникӣ, дар рiано ба анҷом додааст.

Фуга аз ҷиҳати баён шаффофу одӣ буда, сароҳанги он хотирмону форам мебошад.

Композиторони насли шашум «Зафар Раҳимӣ ва Бахтиёр Убайдзода дар жанри фуга асарҳо навиштаанд» [25, с. 28].

Фугаи сеовоза (a-moll)-и Зафар Раҳимӣ дар сохтори дуқисмаи одӣ навишта шудааст. Нух гузароии сароҳанг – сетой ба қисмҳои якуму дуюм ва чаҳорто ба қисми сеюм тааллуқ доранд. Ва он хосси сохтори фугаи классикист. Аз ҷиҳати тоналӣ қисми якум регламентӣ, қисми дуюм ғайрирегламентӣ (C-dur – e-moll – e-moll) ва қисми сеюм регламентӣ (t – D – t) маҳсуб меёбад. Интермедияҳои фуга дар асоси сароҳанг навишта шуда, ҳаҷман гуногунанд.

Сароҳанги семизонаи фуга дар пайравии мусиқии рақсии тоҷик, бо фарогирии дарачоти пентахордӣ навишта шудааст:

Мисоли 22. Сароҳанги фугаи a-moll-и 3. Раҳимӣ.

Композитор онро дар вазни ҳафтзарбай бо таъкиди зарбаҳои якум, чаҳорум ва шашум пешниҳод мекунад, ки ин зарби уфари суфт аст. Чунин усул аз хусусиятҳои зарбҳои суннати тоҷик аст. Ин сароҳанги кӯтоҳ аз ҷиҳати мантиқи оҳангӣ хеле комил аст. Ристоста дар овози болоӣ бо аввалин муқобилбаёни навъи боздошти дар овози поёни садо медиҳад. Ин муқобилбаён танҳо аз нотаи чаҳорякии нуктадор ва ним иборат буда, самти ҳаракати поёнравандаро дорад:

Мисоли 23. Ристостаи фугаи a-moll-и 3. Раҳимӣ.

Гузариҳои минбаъда сеовозаанд. Онҳо аз ҷиҳати регистрӣ ва тоналӣ фарқкунанда омада, фугаро рангин сохтаанд.

Фугаи сеовоза (e-moll)-и Бахтиёр Убайдзода навъи фугаи дукарата бо сохтори композитсионии экспозитсияҳои якум, дуюм ва қисми овоз навишта шудааст.

Экспозитсияҳо дар ҳудуди хусусиятҳои фугаи одӣ эҷод шудаанд. Экспозитсияи якум дорои навъи муқобилбаёни боздошти ва экспозитсияи дуюмӣ – муҳаррик мебошанд. Се гузарои сароҳанги экспозитсияи якум дар тартиби тоналии муқаррарӣ дар хати болоӣ омадаанд. Гузарои сеюм васеъшуда аст.

Сароҳанги экспозитсияи якум дар дараҷоти гексахорди поёнии e-moll қарор гирифта, худ оҳанги лирикӣ аст дар пайравии оҳанги мусиқии суннати тоҷик:

Мисоли 24. Сароҳанги фугаи якуми e-toll-и Б. Убайдзода.

Дар экспозитсияи якуми фуга ду интермедия мавҷуд аст, ки ҳаҷман аз якдигар фарқ мекунанд.

Экспозитсияи дуҷуми фуга се гузарои (D – t – D)-ро дар бар мегирад. Бо муқобилбаёни муҳаррики дорои ҳаракати шонздаҳякӣ, он характери қисми рушдбандаро пайдо мекунад. Сароҳанги экспозитсияи дуҷуми фуга бо ин муқобилбаёни муҳаррик контрапунктии хеле хубро пайдо кардааст. Сароҳанг дар дараҷоти гексахордӣ навишта шудааст. Он шахсро ба ноаёнӣ мебарад:

Мисоли 25. Сароҳанги фугаи дуҷуми e-toll-и Б. Убайдзода.

Дар экспозитсияи дуҷуми фуга ҳама гузароиҳои сароҳанг дар хати овозии поёнӣ ва муқобилбаёнҳо дар хати овозии болоӣ қарор гирифтаанд.

Қисми озоди фуга иборат аз ду гузароии сароҳанг мебошад. Дар гузароии аввали ин қисм сароҳанги экспозитсияи якум октавай бо муқобилбаёни экспозитсияи дуҷуми фуга хуб контрапунктӣ кардааст.

Гузароии дуҷуми қисми озод аз сароҳанги экспозитсияи якуми фуга, сароҳанги экспозитсияи дуҷуми фуга ва муқобилбаёни экспозитсияи дуҷуми фуга иборат мебошад.

Ин гузароӣ кулминатсияи фуга буда, онро бошиддат, дар тоналности асосӣ хотима медиҳад.

Композиторони тоҷик аз насли якум сар карда, дар баробари фуга, ба жанри силсилаи хурди полифонии прелюдия ва фуга тавачҷуҳ кардаанд. Вале

байни композиторони Тоҷикистон эҷоди ин жанр ба ҳукми анъана надаромад. Баъди соли 1980 композитори насли чаҳорум Парвиз Туробӣ ба ин жанр рӯ овард¹. Ӯ дуҷумин композитори тоҷик аст, ки дар ин жанри силсилаи полифонӣ асар навишт.

Прелюдия ва фугаи композитор Парвиз Туробӣ аз ҷиҳати оҳангбандӣ хеле ҷолиб аст. Дар прелюдия ва фуга хати оҳангӣ гардишҳои ноаён дошта, пешгӯии хати драматургии онро имконнопазир мегардонад.

Прелюдия дар сохтори дуқисмаи одӣ, ҳарду қисм дар сохтори периодҳои одии ғайритақрорӣ, дар асоси муқоламаи ду сароҳанги мустақил – яке фосолавӣ, дигарӣ – оҳангӣ сохта шудааст. Новобаста ба гуногунрангӣ ва дараҷаи муайяни тазодӣ, сароҳангҳо якҷо композитсияи ягонаро ташкил кардаанд. Композитор суръати прелюдияро (*Sostenuto, ad libitum*) ба ихтиёри иҷрокунанда месупорад, ки ин ҳам мақсаднок аст. Ӯ бо ин васила хостааст прелюдияро самимӣ ва пурэхсостар намояд.

Сароҳанги яқум бо интонатсияи саволӣ дар вазни сезарбай ва хотимаи чаҳорзарбай зимни тагнавозии тамоюли плагалӣ дар баёни фосолавӣ хеле рангин баромадааст:

Мисоли 26. Сароҳанги яқуми прелюдияи *C-dur*-и Парвиз Туробӣ.

Сароҳанги дуҷум дорои характери лирикӣ-илтиҷоӣ аст. Набзи сароҳанги дуҷум аз ҳисоби сивудуякиҳо зудсуръат ба назар мерасад. Он дорои тобишҳои автентӣ аст ва ҳар дафъа бо тоника хотима меёбад, ки ин ҳам мақсаднок аст:

¹ Дастанависи асари силсилави аз ҳуди муаллиф ба мо дастрас шуд.

Мисоли 27. Сароҳанги дуҷуми прелюдияи Парвиз Туробӣ.

Ҳарду сароҳанги прелюдия бо сохтор, суръат, регистр ва баён аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Умумияте, ки дар онҳо дида мешавад, лаҳн аст. Муколамаи ду сароҳанг дар прелюдия ду бор баргузор мегардад (дар қисми якум ва пеш аз кода), зеро ки қисми дуҷум дар асоси сароҳанги якум ва кода дар асоси сароҳанги дуҷум навишта шудаанд. Кулминатсияи умумии прелюдия дар кода ҷой гирифтааст. Кода бо василаи набзи пуршиддат, динамикаи баландтарин ва регистри болотарин кулминатсияро ба даст меоварад. Ҳамин тавр, кода аз регистри поёнтарин ибтидо гирифта, яқбора тавассути хати болоравандаи фаъл ба септимаҳои аккордӣ-фосилавӣ расида, баъди таъкиди чандинбораи онҳо ва ибораҳои басӣ дар дараҷаи IV хотима меёбад:

Мисоли 28. Кодаи прелюдияи Парвиз Туробӣ.

Фуга (Allegro)-и сеовозаи силсила дуқисмаи одӣ, аз навъи фугаи классикӣ аст, ҳарчанде қисмҳои фуга аз ҷиҳати тоналӣ ғайрирегламентианд.

Нух гузароии сароҳанг – се ба қисми якум ва шаш ба қисми озод тааллуқ доранд. Асоси тоналии гузароӣҳои сароҳанг дар ҷадвали поёнӣ намудор аст:

Ҷадвали 11. Сохтори композиционии фугаи Парвиз Туробӣ.

Экспозитсия					Қисми озод									
C (D)	M	И	C (D)	И	M	И	C (i)	И	C (Fis-dur)	M	И	C (Cis-dur)	И	C (i)
	C (S)		M		C (i)		M		M	C (E-dur)		M		M
														Хотима

Сароҳанги дар пайҳамии дараҷаҳо ва ду ҷаҳиши квартаӣ сохта шуда, ба навъи оҳанги мусиқии суннатии тоҷик, бо ороиши форшлагӣ ду ибораҳангро бо ифодаи саволу ҷавоб дар бар гирифтааст. Ва ин хусусият фугаро ба прелюдия қарин мегардонад:

Мисоли 29. Сароҳанги фугаи Парвиз Туробӣ.

Шаш интермедияи навъи муҳаррики фуга дар асоси ибораҳанги дуҷуми сароҳанг («ҷавобӣ») навишта шудаанд. Интермедия дар раванди фуга васеъ мешавад.

Гузароӣҳои ҳаштум ва нухуми сароҳанг стреттой мебошанд. Гузароии нухуми фуга кулминатсионӣ аст. Он фугаро дар дараҷаи тоникӣ хотима медиҳад:

Мисоли 30. Гузароши нуҳум (хотимаҷӣ)-и сароҳанг дар фуғаи Парвиз Туробӣ.

Аз намоёндагони насли панҷуми композиторон, композитори сеюме, ки дар жанри прелюдия ва фуға асар эҷод намудааст, Равшан Баротов мебошад. Он яке аз асарҳои навшогирдии ӯ ба ҳисоб меравад¹.

Дар амали эҷоди асарҳои полифонӣ барои фортепиано композитори тоҷик дар умум ду ҳадафро пайгирӣ кардаанд: 1) ворид намудани хусусиятҳои мусиқии халқии тоҷик ба жанрҳои полифонӣ; 2) пурраву мукамал гардонидани репертуари таълимӣ.

Дар жанри фуға композитори тоҷик аз ибтидо дар ҷустуҷӯи навоҷӣ буданд. Фуғаро онҳо классикӣ ва ғайриклассикӣ пешниҳод намудаанд. Композитори тоҷик дар фуға кӯшидаанд, ки забони мусиқии онро ба мусиқии суннатии тоҷик наздик бикунанд. Аз ин ҷост, ҳаҷми калони интермедияҳо, сохтори композитсионӣ, услуби фуғанависӣ ва баёни шаффофу одии фуғаҳои композитори тоҷик.

Хулоса, дар таҳаввули жанри полифонӣ то эҷоди асари «24 прелюдия ва фуға»-и Фирӯз Баҳор заминаи ғановатманде дар мусиқии композитории тоҷик ташаккул ёфт. Жанри бузургилсила анъанаҳои қавии худро дар мусиқии композитории ҷаҳонӣ пайдо карда буд. Бо вучуди ин Фирӯз Баҳор татбиқи ин анъанаҳоро дар мусиқии композитории тоҷик ба уҳда гирифт. Барои оғози кор композитор Баҳор дониши назариявӣ ва маҳорати баланди эҷодиро алақай ба даст оварда буд.

Дар таҳаввули мусиқии касбии тоҷик дар асрҳои XX – аввали XXI жанрҳои полифонӣ, аз ҷумла, фуға, инвенсия, канон, прелюдия ва фуға, фугетта,

¹ Мутаассифона, Равшан Баротов дастнависи асари худро дастрас нанамуд.

пассакалия ва дигарҳо ба ҳайси шаклҳои муқаррарии баёни андешаи мусиқӣ зоҳир гардидаанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки қариб ҳамаи композиторони тоҷик, махсусан намоёндагони наслҳои аввал, ба жанрҳои полифонӣ зуд тавачҷуҳ намуда, дар рушду таҳкими онҳо саҳм гузоштанд. Аз ҷумла, Александр Ленский бо ду силсилаи прелюдия ва фуга бар асоси оҳангҳои суннати тоҷикӣ нахустин талошҳоро дар қолаби полифонӣ анҷом додааст. Ӯ бо истифодаи унсурҳои жанри классикӣ, вале бо шомил кардани хусусиятҳои хосаи мусиқии халқии тоҷик, ба жанри прелюдия ва фуга аз ибтидо мазмуни нав бахшид. Фугаҳои ӯ талқини нави зарбу оҳанги фугаро бо риояи талаботи жанри академии полифонӣ нишон медиҳанд.

Асарҳои полифонии Амон Ҳамдамов дар ҷустуҷӯи баёни полифонии миллӣ бо забони соддаву шаффоф шинохта шудаанд.

Композиторони насли дуюм Ё. Сабзанов, Ш. Сайфиддинов ва А. Ёдгоров дар жанри фуга бо таҷрибаҳои гуногун ва равишҳои муқаммал кор бурда, бо шомил намудани унсурҳои мусиқии тоҷикӣ ба фугаи классикӣ мавқеи худро намудор кардаанд. Дар диссертатсия саҳми ҳар як насли композиторони тоҷик ба жанри полифонӣ қайд шудааст.

Ба ин тариқ, композиторон дар асарҳои полифонии худ на танҳо ба техникаву услуби фуганависӣ таъя мекунанд, балки аз қадами аввалин сайё кӯшиш кардаанд, ки услуби хосаи тоҷикиро ба он дароранд. Метавон гуфт, ки ҳар як композитори тоҷик дар ин равиҷ саҳми худро гузошта тавонистааст.

БОБИ 2. СИЛСИЛАҲОИ ХУРДИ НАВЪИ АКАДЕМӢ ДАР БУЗУРГСИЛСИЛАИ 24 ПРЕЛЮДИЯ ВА ФУГА «НАҚШИ ПАРАНД»: ҲАЛЛИ КОМПОЗИТСИОНӢ-ДРАМАТУРГӢ

2.1. Силсилаҳои хурди навъи классикӣ

Муסיкишиносон афзудани тавачҷуҳ ба жанри бузургсилсилаҳои полифониро дар асри ХХ бо тавоноии табиати ин жанр мепайванданд [60, с. 58; 139, с. 6-14].

Агар яке аз омилҳо дар тавачҷуҳ ба бузургсилсилаи полифонӣ аз тарафи Фирӯз Баҳор зери нуфузи афзудани полифония дар умум, инчунин, дар муסיкии композитории тоҷик бошад, омили хеле муҳими дигар бо тафаккури полифонии худи композитор вобаста аст.

Мавқеи ин композитор дар фарҳанги муסיкии касбии Тоҷикистон хеле барвақт муайян шуд. Муҳаққиқон қайд мекунанд: «Ҳаёти эҷодии композитор Фирӯз Баҳор хеле босуръат ва хушбахтона оғоз ёфт. Аз ибтидои роҳи эҷодӣ, аз нахустичрои достони симфонии “Мароқанд” (Москва, 1970; Лондон, 1973) номи ӯ дар муסיқӣ устувор гардид» [163, с. 41].

«Бузургсилсилаи полифонии Фирӯз Баҳор 24 прелюдия ва фуга “Нақши паранд” солҳои 1985 то 2002 эҷод шудааст» [6]. Ӯ ин силсиларо дар марҳилаи аввали роҳи эҷодӣ сар карда, идомаи онро дар Олмон анҷом додааст. Муҳаққиқон эҷодиёти ӯро ба ду давра тақсим намудаанд: «Соли 1996 Ф. Баҳор ба Германия ба шаҳри Берлин мекӯчад. Марҳилаи нави ҳаёти эҷодии композитор оғоз меёбад» [163, с. 44].

«Дар ибтидо композитори тоҷик Ф. Баҳор “6 прелюдия ва фуга” менависад (1986)» [6]. «Пас аз иҷрои “6 прелюдия ва фуга” мунаққидони муסיқӣ иқдоми композиторро хуб пазируфтанд» [6, с. 64]. Муваффақият ба композитор илҳами бузург бахшид ва ба эҷоди идомаи ин силсила роҳандозӣ кард.

Дар солҳои эҷоди бузургсилсила Фирӯз Баҳор дар жанрҳои нав ба нав асарҳо меофарад, аз қабилӣ асарҳо барои оркестр («Ду суруди тоҷикӣ» барои

оркестри торӣ (1985), «Ироқ» сюитаи симфонӣ барои оркестр (1988), «Қасида» барои сетор ва оркестр (1990), «Каприччио» барои скрипка ва оркестри камеравӣ (1991), «Чарх» увертюра барои оркестри торӣ (1991), «Рага» барои виолончел ва оркестр (1991), «Прелюдия ва Lento» барои оркестри камеравӣ (1992), опера («Умари Хайём», 1993-1998), балет («Дувалрони сохибчамол» либреттои Фирӯз Баҳор (1986), «Мақоми ишқ» либреттои Фирӯз Баҳор (1989), «Рубоӣёт» (1991), асарҳои камеравӣ-созӣ («Сарабанда» барои скрипка соло (1995), «Прелюдия ва фуга» барои арғунун (1998), «Мароқанд» дoston барои фортепиано (1986), Каприччио барои фортепиано (1991), «Мақоми Ироқ» барои фортепиано (1994), жанри силсилаи вокалӣ («Булбули субҳ» барои якҷаҳон, хор ва оркестр, шеърӣ О. Ориф (1995), «Нур» барои хори омехта ва арғунун бар матнҳои мазҳабӣ (2001), мусиқӣ ба намоишномаҳои театри («Муфаттиш» коргардон Х. Майбалиев (1990), «Сид» коргардон Х. Майбалиев, 1994), мусиқӣ ба кинофилмҳо («Чашмаи гӯё» коргардон М. Қосимова (1985), «Дарवेशи ланг» коргардонҳо В. Аҳадов, Ё. Киш (1986), «Куда ведет след динозавра» коргардон М. Қосимова (1989), «Марди мутааллиқ ба ду зан» коргардон М. Қосимова (1991).

Силсилаи полифонии 24 прелюдия ва фуга дар эҷодиёти Фирӯз Баҳор асарест, ки маҳорату малакаи касбӣ, фаҳмиши фалсафӣ, тафаккури полифонии композиторро бараъло нишон медиҳад. Дар эҷодиёти ӯ ин яке аз қуллаҳои натиҷавиест, ки дар мусиқии фортепианой ӯ фатҳ карда аст.

Ин ҷо аини муддаост, ба хотир биоварем, ки ин композитор аввал ҳамчун пианинонавоз тарбия ёфтааст. Бинобар ин ҳар дафъа муҳаққиқон дар тарҷумаи ҳоли ӯ муфассал қайд мекунанд: «Фирӯз Хочиевич Баҳор (Аҳмедов) соли 1942 дар шаҳри Душанбе дар оилаи сарояндагони опера (падар – Ҳочӣ Аҳмедов, Ҳунарманди халқии Тоҷикистон, модар – Мулук Баҳор, сарояндаи машҳури опера) таваллуд шудааст. Бачагии ӯ бо таассуроти мусиқӣ саршор буд. Ба ояндааш шубҳае набуд – вай аз хурдсолӣ фортепианоро хуб менавохт.

Дар омӯзишгоҳи мусиқии Душанбе ҷавон маҳз дар синфи фортепиано таълим гирифта, баъд маҳорати иҷрокунандагиро дар Институти мусиқӣ-педагогии ба номи Гнесинҳо (ш. Москва) идома медиҳад.

Вале ханӯз дар Омӯзишгоҳ вай рағбати худро байни фортепиано ва композитсия тақсим намуда, зимнан аз омӯзгор Ю. Тер-Осипов дастгирӣ меёфт. Дар Институти ба номи Гнесинҳо донишҷӯ барои иншои мусиқӣ вақт низ ҷудо менамуд» [163, с. 42]. Воқеан ҳам ин бузургсилсилаи полифонии фортепианоӣ дар эҷодиёти ӯ аз тарафи ҳакамони мусиқӣ ва умуман аҳли ҳунар хеле баланд арзёбӣ гардидааст. Бинобар ин муҳаққиқон ҳам махсус меҳру муҳаббати Баҳорро ба композитор-полифонисти советӣ Д.Д. Шостакович ва баҳогӯзори коршиносони мусиқии касбии фортепианоиро қайд мекунанд: «Моҳи март соли 2008 барои дастовардҳои эҷодӣ дар соли 2007 маросими мукофотонидани ӯ бо ҷоизаи Иттифоқи композиторони Россия ба номи Шостакович доир гардид. Ниҳоят моҳи апрели соли 2008 – Ҷоизаи якуми Озмуни байналмилалӣ композиторон ба номи С. Прокофьев дар Санкт-Петербург ба асари ӯ 24 прелюдия ва фуга барои фортепиано насиб гардид» [163, с. 42].

Композитор Фирӯз Баҳор бузургсилсилаи худро бо унвони мушаххаси «Нақши паранд» эҷод намуд. Унвони хоссаи бузургсилсила ба ҳуди композитор тааллуқ дорад. Вале шарҳ додани онро муаллиф дӯст намедорад. Бино ба «Фарҳанги забони тоҷикӣ» он дорои се маъно аст: «1. матои абрешимии нафис, ҳарир, шохӣ. 2. теғ, шамшер. 3. чавҳари шамшер ва теғ» [165. II, с. 26]. Дар ҳарду маврид маънои калимаи аввал «нақш» боқӣ мемонад. Вале калимаи дуюм талқиноти дугунаро пайдо мекунад. Дар натиҷа, унвон аз як тараф ҳамчун «нақши матои абрешимии нафису ҳарир» ва аз тарафи дигар – «нақши шамшер» ё «нақши гавҳари шамшер» ё «нақши ороиши шамшер» маънидод карда мешавад. Муаллифи кори диссертатсионӣ ҳарсеро мақбул медонад ва зеро ҳар се маъноҳои ғайримустақими ин калимаҳоро, маъноҳои маҷозии онҳоро дар назар дошта, дар мавриди якум «нақши мукамал», дар мавриди дуюм –

«нақши музаффар» ва дар мавриди сеюм «нақши мукаммали музаффар»-ро мақбул медонад.

Дар тартиби он «композитор тартиби давраи квинтоиро интихоб кардааст» [3].

Бузургсилсилаи полифонии 24 прелюдия ва фугаи «Нақши паранд» намунаи олии тафаккури композитори охири асри XX – аввали асри XXI Тоҷикистон аст. Фирӯз Баҳор нахустин композитори тоҷик аст, ки «нақш»-ро ба жанри мураккаби полифонӣ ворид кардааст ва бо «нақш» концепсияи худро пайваستاаст. Бо чунин муносибат ва талқиноти «нақш» дар жанри полифонии бузургсилсила ин самтро байни композиторони Тоҷикистон ба сатҳи нав бароварда, якчанд маротиб пеш қадам гузошт.

Фирӯз Баҳор бузургсилсилаи худро дар заминаи «полифонияи муосир» пешниҳод намудааст. Дар мусиқишиносӣ пайдоиши ин навъи полифонияро ба асри XX тааллуқ медонанд.

Вобаста ба чунин заминаи бузургсилсилаи Баҳор дар кори диссертатсионии мазкур овардани талқини истилоҳи «полифонияи муосир» зарур шуморида мешавад.

Доир ба истилоҳ муҳаққиқ менависад, ки «онро дар як қатори мазмунӣ бо мафҳум-ибораҳои “санъати муосир”, “санъати навтарин”, “мусиқии авангардӣ” гузоштан мумкин аст” Муҳаққиқон “полифонияи муосир”-ро ҳамчун “ифодагари диди эстетикӣ”, “ифодаи олоти хосса”-и композитор мешуморанд» [158, с. 37]. Ва бо ин иктифо менамоянд. Аз ин бармеояд, ки он дар мусиқишиносӣ ба дараҷаи муайян шартӣ аст.

Омӯзиши «полифонияи муосир»-ро ҳамчун падидаи нав илми мусиқӣ бештар аз аввали даҳсолаи охири асри гузашта оғоз намуд. Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки «рушди босуръати усулҳои гуногуни композитсионӣ дар асри XX боиси тағйир ёфтани намуди зоҳирии полифония, табиати хатҳои оҳангӣ ва қонунҳои лаҳнии васли садои гардид» [96, с. 4]. Дар дохили асарҳои полифонӣ,

хусусан асарҳои симфонӣ, ивазшавии ҳам баён, ҳам тембру василаҳои зарбӣ дида мешавад. Мисоли ин чараёнро дар мусиқии композиторони тоҷик дар асари композитори маъруф Талабхӯча Сатторов «Пассакалия ва токката барои оркестри симфонӣ» дида метавонем. Дар эҷодиёти композиторони солҳои 1980-1990-ум ин раванди умумӣ маҳсуб меёфт. Ва композитор Сатторов, ки хатмкардаи консерваторияи Москва (1983) буд, ба ин раванд фаъолона ворид гардид. Дар умум муҳаққиқон ин равандро чунин шарҳ медиҳанд: «баёни мураккаби бисёрқабата ивазшавии тембрӣ, бисёровозагии беҳудуд, полифонияи қабатҳои сонорӣ... ..зухуроти полифонияи оркестрӣ дар нимаи дуоми асри ХХ гардиданд... ..ва сатҳи мураккабиёти полифония ба ҳадди баланди худ расид...» [148, с. 256].

Дар ҳамин вазъи полифония композитор Фирӯз Баҳор бузургсилсилаи худро менавишт. Бояд гуфт, ки Баҳор ҳамеша дар ҷустуҷӯи асарҳои нави полифонӣ буд ва полифонияро сидқан дӯст медошт. Бинобар ин, эҷоди бузургасари худро бо маҳбубияти зиёд оғоз кард.

Дар бузургсилсилаи Фирӯз Баҳор ба ҳайси асоси эҷоди асар ду манбаъ қорбарӣ шудаанд: академӣ ва миллӣ. Ва бо истифода аз ин ду манбаъ композитор гунаҳои серранги асарҳои полифониро эҷод кардааст.

Ба силсилаҳои нави академӣ дар бузургсилсила 13 силсилаи хурд тааллуқ дорад: C-dur (№1), G-dur (№3), A-dur (№7), H-dur (№11), gis-moll (№12), Fis-dur (№13), es-moll (№14), b-moll (№16), As-dur (№17), Es-dur (№19), c-moll (№20), F-dur (№23), d-moll (№24). Дар баробари ин, байни 9-тои онҳо хоссагиҳои дигар низ мушоҳида мешаванд.

«Прелюдия ва фугаи C-dur (№1)» [3, с. 3-12] бузургсилсиларо оғоз менамояд. Композитор кӯшида аст, ки дар прелюдия тоналности асосиро хеле устувор нишон диҳад. Интихоби жанрҳои дорои сароҳанги якка (рондо, вариатсия) аз як тараф, рушди ягонаи композитсионӣ, аз тарафи дигар, низ барои расидан ба ҳамин ҳадаф амалӣ карда шудаанд.

Сароҳанги прелюдия дар силсилаи C-dur (№1) ҳудуди квартаи холисро фаро гирифтааст:

Мисоли 31. Сароҳанги прелюдияи C-dur (№1).

Сароҳанг дорои лейтритми синкопӣ (♩ ♩ ♩) аст. Бинобар ин, дар раванди иҷро ин зарб чунин шунида мешавад:

Мисоли 32. Лейтритми сароҳанги прелюдия.

Дар рафти оҳанг ба устувории зарбаҳои дуҷум ва сеҷум дар баробари деранди бузургтар омили дигар низ мусоидат мекунад: композитор ба ин зарбаҳо нотаи тоникиро мутобиқ карда, сароҳангро ба муаррифии тоника вазифадор намудааст. Дарачаи тоникӣ тавассути дарачаҳои поёниву болоии воридотӣ фазаи худро васеъ мегардонад. Ин ҷо «“услуби васеъшавӣ” (истилоҳи Н. Тагмизян) истифода шудааст» [37, с. 71-86]. Бори дуҷум ин сароҳанг бо тағнавозии регистри поёнӣ, иловаи арпечией ва ороиши форшлагӣ оварда мешавад.

Дар сохтори композитсионии прелюдияи C-dur (№1) хусусиятҳои жанрии вариатсия ва рондоро метавон мушоҳида кард. Дар мавриди рондо сароҳанг вазифаи рефренро мебозад. Ва сохтори прелюдия чаҳор рефрен ва ду эпизодро дар бар мегирад: AA₁ BA₂ CA₃. Дар ин монандӣ ба рондо ду омил «нороҳатӣ»-ро ба миён меоварад: 1) такроршавии сароҳанг (рефрен), 2) ивазшавии рефрен дар чараёни такроршавӣ (AA₁A₂A₃). Композитор ин ивазшавиро ба дарачае ғаъл кардааст, ки он берун аз қабули шартии жанри рондо аст. Бо ҳамин «костагӣ»,

муайян кардани сохтори композитсионии прелюдияи C-dur ҳамчун рондо хеле шартӣ аст.

Аз тарафи дигар дар сохтори умумии прелюдия хусусиятҳои жанри вариатсияро низ дидан мумкин аст. Дар ин маврид сохтори композитсионии прелюдия ҳамчун $AA_1A_2A_3A_4A_5$ муайян карда шуда, ба он хусусиятҳои зерини жанри вариатсия мансуб доништа мешаванд:

- дороии панҷ вариатсияи таркибӣ;
- саршавии асар аз баёни сароҳанг;
- пешниҳоди гуногуни сароҳанг дар вариатсияҳо;
- чо доштани ду вариатсия ($A_2 A_4$)-и тағйиротӣ;
- чо доштани такрори айнан дар қисмҳои таркибӣ;
- ҳукмфармоии сароҳанг.

Ба вучуди гуфтаҳои боло сохтори композитсионӣ-драматургии прелюдияи C-dur дорои рушди ягона аст. Ягонагии композитсионии прелюдия дар хусусиятҳои зерин мушоҳида мешавад:

- табдили оғози яковоза ба баёни чоровоза;
- афзудани тадриҷии миқдори овозҳо;
- хати ягонаи рушди драматургӣ дар татбиқи сохтори композитсионии прелюдия;
- чойгиршавии кулминатсияи ягонаи асар дар нуқтаи бурриши тиллоӣ (хотимаи A_5 тибқи жанри вариатсия, хотимаи C – тибқи рондо).

Прелюдияи C-dur, ки бузургсилсилаи «24 прелюдия ва фуга»-ро оғоз мекунад, қабл аз ҳама тоналности асосиро хеле устувор нишон медиҳад. Интихоби жанрҳои дорои сароҳанги якка аз қабилҳои рондо ва ё вариатсия (1) ва рушди ягонаи композитсионӣ (2) низ барои расидан ба ҳамин ҳадаф аст.

Фугаи чаҳоровозаи силсила навъи fugaи дукарата аст. Экспозитсияи якум дар ҳудуди талаботи fugaи одии классикӣ қарор гирифтааст. Экспозитсияи дуюм бештар озод аст:

Ҷадвали 12. Сохтори fugaи дукаратаи C-dur.

ФУГАИ ДУКАРАТА																													
ЭКСПОЗИТСИЯИ ЯКУМ				ҚИСМИ ОЗОД							ЭКСПОЗИТСИЯИ ДУЮМ				ҚИСМИ ОЗОД														
C ₍₀₎	M	C ₍₀₎	M	ИНТЕРМЕДИЯ	C (Cis-dur)	M	C (Es-dur)	ИНТЕРМЕДИЯ	M	M	C (B-dur)	ИНТЕРМЕДИЯ	C (Es-dur)	C (As-du)	C (Es-du)	ИНТЕРМЕДИЯ	C (Es-du)	ИНТЕРМЕДИЯ	C _{Э1} (0)	C _{Э2} (0)	M	M	C _{Э1} (0)	ИНТЕРМЕДИЯ					
					M	M	M			M	M			M	M						M	M				M	M	C _{Э1} (0)	M
		M	M		M	M	M			M	M			M	M						M	M			M	M		M	M
C ₍₀₎	M	C ₍₀₎			M	C (F-dur)	M		C (G-dur)	C (C-dur)	M		C (C-dur)	M	M		M		C _{Э2} (0)	C _{Э1} (0)	C _{Э1} (0)	C _{Э2} (0)	C _{Э1} (0)						

Сароҳанги экспозитсияи якум дар пайихамии дараҷавӣ аввал терсияи мажориро ҳамчун нишондиҳандаи устувори лаҳнӣ-тоналӣ оварда, дараҷаи чоруми тоналиро дар вазифаи ороишӣ (форшлаг) намудор мегардонад ва дар ибораи сонӣ тетраҳорди болоии тоналиро ба воситаи чаҳишҳои болоравандаву поёнравандаи кварто-квинто-секстой бо истифодаи хроматизмҳо (дараҷаҳои пастишудаи II ва III) нишон медиҳад.

Дар натиҷа сароҳанг дараҷоти пурраи C-dur-ро фаро гирифтааст. Маҳорати баланди композитории Фирӯз Баҳор дар ин сароҳанг хеле равшан аён мегардад. Ӯ дар сароҳанги кӯтоҳ тавонистааст ба таври сода дараҷоти пурраи лаҳнӣ-тоналии асарро ба воситаи оҳанги хеле зебо нишон диҳад:

Мисоли 33. Сароҳанги экспозитсияи якуми fugaи C-dur.

Гузариши дуҷуми сароҳанг зимни муқобилбаёни боздоштии триолӣ бо таъкиди зарбаҳои якуми он қарор мегирад:

Мисоли 34. Гузарои дуҷуми сароҳанги фуға.

Дар гузароиҳои минбаъда шумораи муқобилбаёнҳо тадричан меафзояд. Интермедияро композитор танҳо баъди гузароиҳои чоруми сароҳанг ҷо дода, ба он функсияи композитсионии бандаки васлиро байни қисмҳои таркибии экспозитсия ва қисми озод супоридааст:

Ҷадвали 13. Сохтори экспозитсия ва қисми озоди фуғаи якум.

ЭКСПОЗИТСИЯИ ЯКУМ				ҚИСМИ ОЗОД									
t	t				Cis-dur	Es-dur			B-dur			Es-dur	
C	M	C	M	И	C	M	C	И	M	M	C	И	C
		M	C		M	C	M		C	C	M		C
	C	M	C		M	C	M		C	C	M		C
	t		t		F-dur				G-dur	C-dur		C-dur	

Баҳри рушди композитсионӣ муаллиф гуногунрангии тоналиро ҳамчун василаи асосӣ дар гузароиҳои сароҳанг интиҳоб мекунад. Ба ҳайси гузароиҳои авҷии ин қисм гузароиҳои ҳафтумро таъйин намуда, онро стреттой, вале якеро аксӣ, дар ду овози канорӣ дар fortissimo, бо регистри васеътарин, бо таъкидҳои устувори ибтидоиву ферматаи интиҳой пешниҳод намудааст:

Мисоли 35. Гузароиҳои ҳафтум – гузароиҳои авҷии фуға.

Экспозитсияи дуҷуми фуға бидуни риояи мутаносибии доминантӣ аз ҷиҳати тоналӣ озодтар баён гардидааст. Он дорoi тоналностҳои гуногун (1), қарор гирифтани муқобилбаён дар гузароиҳои аввали сароҳанги экспозитсияи

дуюм (2) риоя накардани пайихамии сароҳанги чавобӣ (3) ва ғайра чо дорад. Дар умум сохтори композитсионии экспозитсияи дуом чунин аст:

Ҷадвали 14. Сохтори экспозитсияи дуоми fuga.

ЭКСПОЗИТСИЯИ ДУОМ				
C (As-du)	C (Es-du)	И	C (Es-du)	И
M			M	
M	M		M	

Ба экспозитсияи дуом муқобилбаёнҳои боздоштӣ, контрапунктӣ ва ҳамоҳангӣ хос аст. Асоси оҳангӣ-интонатсионии экспозитсияи дуоми fuga ба оҳангҳои «эпизодии рондо» (ё вариатсияҳои A_2 , A_4)-и прелюдия наздикӣ дошта, ба яғнагии ин силсилаи хурд мусоидат менамояд.

Сароҳанг ҳамеша дар овози болоӣ нигоҳ дошта шудааст. Ба он серҳаракатӣ, асоси тоналии ивазшаванда ва зарби яғнаи рушдбанда хос аст:

Moderato

Мисоли 36. Сароҳанги экспозитсияи дуом.

Қисми озодаи экспозитсияи дуоми fuga аз панҷ гузароии сароҳанг ва интермедияи хотимавай иборат аст. Дар гузароии якуми сароҳанги ин қисм, ду сароҳанг – сароҳанги fugaи якуму дуом дар C-dur дар мутаносубии контрапунктӣ, яъне стреттой қарор мегиранд:

Мисоли 37. Гузароии стреттои сароҳанг дар қисми озодаи fugaи дуом.

Дар гузароии панҷум ҷараёни якҷошавӣ – характери декламатсионии сароҳанги яқум бо зарби равонаи сароҳанги дуҷум, пурра гардонида шудааст. Ин гузароии стреттой-магистралӣ барои қисми озод авҷӣ маҳсуб меёбад: дар он сароҳанги яқум октаваӣ дар овозҳои канорӣ ва сароҳанги дуҷум бо нигоҳдошти зарби аввал – дар овозҳои мобайнӣ дар fortissimo омадаанд:

The image displays two systems of musical notation for a fugue. The first system consists of a treble clef staff and a bass clef staff. The treble staff begins with a forte (ff) dynamic marking and contains a melodic line with various intervals and accidentals. The bass staff provides a harmonic accompaniment with a steady rhythmic pattern. The second system continues the piece, showing further development of the melodic and harmonic themes in both staves.

Мисоли 38. Гузароии магистралӣ дар қисми озоди фугаи дуҷум.

Дар ин раванд композитор василаҳои сирф полифонӣ стреттой, муқобилбаёнҳои боздошті, контрапункті ва ҳамоҳангии интермедияҳои васлӣ ва хотимаӣ. Гузароии аксиро бо тазодии тембрӣ, контрапункті, регистрӣ ва дигарҳо хеле хуб истифода мебарад. Ба ин тариқ ӯ фазои садоии хеле зиндадил ва гуногунрангро ба даст овардааст. Вале дар талқиноти суръат композитор озодиро ба иҷрокунанда месупорад. Дар умум, фугаи мазкур (бо ду экспозитсияи алоҳида)-ро ба навъи фугаи классикӣ мансуб донишман равоҷ. Маҳорати композитории Баҳор имкон медиҳад, ки фугаи дукартарао рушди ягонаи драматургӣ бидиҳад. Дар ин дастовард хусусан нақши стретто бузург аст: дар фугаи №1 – як стретто ва дар фугаи дуҷум – чаҳор мтретторо композитор пайхам истифода бурдааст.

Аз ин рӯ, интермедияи хотимавӣ бениҳоят динамикӣ аст. Стаккатиссимо (staccatissimo) бар замми баёни аккордӣ ва динамикаи баландтарин, дар хати болоӣ ба самти поёнраванда ва дар хати поёнӣ – болораванда, равон ба сӯи якдигар, ҳамчоя мешаванд ва дар sforzatissimo (sffz) фугаро ба анҷом мерасонанд:

Мисоли 39. Интермедияи хотимавӣ.

«Прелюдия ва фугаи G-dur (№3)» [3, с. 19-24] аз зумраи силсилаҳои зудсуръат ба шумор меравад. Прелюдия ва фугаи он қариб дар як суръат (Allegro, Allegro moderato) навишта шудаанд. Дар ҳарду оҳанг бетавақуф бо воситаи набзи равони шонздаҳякӣ баён мегардад: прелюдия ба ин равонӣ касро ворид месозад, фуга ин набзро идома медиҳад. Фарқият танҳо дар вазн аст: сазарбай – дар прелюдия, чорзарбай – дар фуга. Силсиларо аз он лиҳоз низ рушди ягона фаро мегирад, ки баёни яқовозаи прелюдия дар фуга ба бисёровоза табдил ёфтааст.

Дар прелюдия набзи зарбии оҳанги мавҷ бо иборасозии якхела дар тули асар нақши конструктивиро бозидааст:

Мисоли 40. Ибтидои прелюдияи G-dur (№3).

Прелюдия дорои сохтори одии сеқисмаи такрорӣ (АВА) аст. Қисми якум – периоди такрории ғайримураббаи яқтоналӣ, қисми дуюм – периоди навъи рушддиҳандаи дорои хроматизмҳо ва қисми сеюм – репризаи аз ҷиҳати

регистрӣ болотар мебошад. Дар умум прелюдия характери этюди техникиро пайдо мекунад.

Сароҳанги fugaи G-dur гӯё аз прелюдия гирифта шудааст:

Мисоли 41. Сароҳанги fugaи G-dur.

Он саршор аз хроматизми садоӣ-интонатсионӣ (на лаҳнӣ-тоналӣ) буда, диапазони васеи дуодетсимаро фаро мегирад. Дар оҳангсозии сароҳанг дарачаҳо дар пайхамӣ ва ҷаҳишӣ омадаанд. Он ҳар дафъа болораванда ва бо талоши майдони садоии васеътар сар мешавад. Ҳол он ки ҷаҳишҳои васеътари секстоии хотимавии он аз чунин ҳадаф дуранд. Дар иборасозии сароҳанг нақши ҷаҳиши квартои ибтидоӣ аён аст. Ҷаҳиши квартоӣ дар сароҳанг панҷ бор омадааст.

Сохтори ин fugaи дуқисмаи одӣ, иборат аз экспозитсия ва қисми озод аст. Дар fuga панҷ гузароии сароҳанг – ду гузароии тоникӣ, як доминантӣ ва ду – дар тоналностҳои VII (Fis-dur) ва VII поёнӣ (F-dur) ҷо дорад:

Ҷадвали 15. Нақшаи тоналии гузароӣҳои сароҳанг дар fugaи G-dur.

Дар гузароии ҷаҳоруми сароҳанг пайдо шудани дарачаи поёншудаи VII ба прелюдия тобиши миксолидиро медиҳад:

Мисоли 42. Гузароии ҷаҳоруми сароҳанг дар қисми озоди fuga.

Се интермедия – якто дар экспозитсия, дуто дар қисми озод, новобаста ба он, ки ҳар кадом дорои симои оҳангӣ-интонатсионии худ мебошад, дар ҷараёни fuga вазифаи бандакро иҷро кардаанд.

Экспозитсияи fuga аз ду гузароии сароҳанг, муқобилбаёни боздоштӣ ва як интермедия иборат аст. Респостаи сароҳанг аз навъи воқеист. Қисми озоди fuga аз се гузароии сароҳанг ва ду интермедия иборат аст:

Ҷадвали 16. Сохтори композитсионии fugaи G-dur.

ЭКСПОЗИТСИЯ			ҚИСМИ ОЗОД				
C ⁽¹⁾	M	И	C ^(Fis-dur)	M	И	C ⁽¹⁾	И
	C ^(D)		M	C ^(F-dur)		M	

Интихоби тоналностҳо дар гузароии сароҳанги қисми озод муқаррарӣ нест. Фирӯз Баҳор тоналностҳои дараҷаҳои воридотии поёни (Fis-dur, F-dur)-ро истифода бурдааст. Вале истифодаи онҳо низ нисбатан озод аст. Ба ҳар ҳол ба ин васила композитор ба fuga ғановатмандии оҳангӣ дароварда, онро дар умум тару тоза менамояд:

Мисоли 43. Гузароии дуҷуми сароҳанг дар қисми озоди fuga.

Гузароии хотимавии сароҳанг дар драматургияи fuga гузароии авҷӣ маҳсуб меёбад. Композитор авҷро бо ёрии василаҳои динамикӣ (fortissimo) ва регистрӣ (октаваи сеюм) ва сохтани муқобилбаён дар асоси сароҳанг ба даст овардааст:

Мисоли 44. Гузароии кулминатсионӣ.

Ҳадаф аз ин иқдом баҳри тақвим бахшидани кулминатсияи умумии fuga (ва силсила) равона шудааст. Ин вазифаи драматургиро муаллиф барои мавзуниву мантиқи композитсионӣ хеле бамаврид ба амал меоварад.

Интермедияи хотимаӣ низ вазиғаи худро равшан иҷро мекунад. Он аз пурмуҳтавоии баъдиавҷӣ (дар *ff*) оғоз шуда, тадричан яке аз хатҳои баёнии худро қатъ гардонда, дар *piano* бо садоҳои тоникӣ асарро анҷом медиҳад:

Мисоли 45. Интермедияи хотимаӣ дар фуга.

Хусусияти «Прелюдия ва фугаи A-dur (№7)» [3, с. 52-56] дар он аст, ки прелюдияи он ҳам навъи полифонӣ мебошад. Прелюдия дар садои паст (*p*, *mp*, *pp*) оғоз гардида, образи абстраксии ғайривоқеиро ба вучуд меоварад. Чунин вазъро нишондоди суръат (*Tranquillo*) пурратар мегардонад.

Прелюдия чаҳоровоза бо дуовозагии хатҳои муҳаррик ва боздоштӣ оғоз гардида, шакли периоди одии сохтори такрориро дорад:

Мисоли 46. Навъҳои хати оҳангӣ дар прелюдия.

Оҳанг дорои тобиши миксолидӣ аст. Чараёни оҳангии прелюдия дар асоси як ибораи триолии болораванда ташаккул ёфта, дар мутаносиби фосилаи квинта бо тақя ба нотаҳои тоникӣ қарор доранд.

Фугаи дуқисмаи сеовозаи одии A-dur ба силсила характери скертсоиро ворид месозад. Гузароихоӣ сароҳанг дар он ба хусусияти фугаи классикӣ мутобиқанд:

Ҷадвали 17. Сохтори композитсионии фугаи A-dur.

ЭКСПОЗИТСИЯ				ҚИСМИ ОЗОД				
C ⁽¹⁾	C ⁽¹⁰⁾	M	И	C ⁽⁵⁾	M	И	M	
		M			M			M
	M	C ⁽¹⁾		M	C ^(G-dur)			C ⁽¹⁾

Сароҳанг ду гунаи рафти оҳангӣ – пайиҳамӣ ва ҷаҳиширо асос гирифта, тақсими сетоии вазни шашзарбаиро бо ибораҳои триоливу шонздаҳякиҳо дар вазни нӯҳзарбай ҳам тезонидааст ва ҳам нафаси оҳангро фарох гардонидааст:

Мисоли 47. Сароҳанги фугаи A-dur.

Интермедияҳои фуга дуовозаанд. Онҳо якҷой дар экспозитсия ва қисми озод ҷо гирифтаанд. Асоси оҳангии интермедияҳо аз сароҳанг гирифта шудааст:

Мисоли 48. Интермедияи аввали фуга.

Рушди композитсионии фуга ба воситаи ивазшавии лаҳнӣ-тоналӣ иҷро шудааст. Барои анҷом додани фуга гузароии хотимавии он дар тоналности асосӣ ба таври октавай оварда шудааст.

«Прелюдия ва фугаи As-dur (№17)» [3, с. 116-119] ягона силсила аст, ки дар тақлиди анъанаҳои мусиқии клавесинии давраи Эҳёи аврупоӣ (асри XIII – XVI) қарор мегирад. Барои муаллиф ин амал рамзи эҳтиром ба заминаи бузурги мусиқии фортепианоист. Яке аз нишондодҳои зоҳирии тақлид ба анъанаҳои асбобҳои қадимаи шастӣ (клавишӣ) дар тарзи навишти ин прелюдия дида мешавад. Ба ҷойи ду, дар он чор ҳомил истифода мешавад, ки ба услуби навишти мусиқӣ барои клавесин (инчунин клавичембало, клавиқорд, апсихорд...) хос аст.

Прелюдия дар сохтори вариатсия эҷод шудааст. Ин интихоби Фирӯз Баҳор ҳам аз ба назаргирии «хоссагиҳои ҳамон замон аст» [182]. Прелюдия аз сароҳанг ва ҳафт вариатсия иборат аст. Вариатсияҳо аз ҷиҳати тоналӣ, ҳаҷм ва оҳанг аз якдигар фарқ мекунад. Композитор ҳудуди сароҳанг ва вариатсияҳоро бо кома (ᳵ) ва сукут (ᳶ) қайд менамояд. Дар баёни сароҳанг композитор ду регистр (поёни ва болоӣ)-ро баробар дар пайихамии ду ибори таркибии он истифода бурдааст. Аз ин рӯ, ибори дуҷум ҳар дафъа ҳамчун аксулсадо қабул мешавад. Ба он регистри болоӣ, зарб ва динамикаи ибори дуҷум (*P*, *PP*) низ мусоидат менамояд:

The image shows a musical score for a piece titled "Tranquillo". It is written in 4/4 time and features a key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat). The score consists of four staves. The top two staves are for the right hand, and the bottom two are for the left hand. The piece is marked with various dynamics: *p* (piano), *pp* (pianissimo), *f* (forte), and *mf* (mezzo-forte). The tempo is indicated as "Tranquillo". The score includes slurs, accents, and other musical notations typical of a piano score.

Мисоли 49. Сароҳанги прелюдия *As-dur* (№17).

Ибораҳои якуми ҳамаи вариатсияҳо дар регистри поёни ва ибораҳои дуҷуми такрорӣ – дар регистри болоӣ қарор гирифтаанд. Ҳар як вариатсия аз ҷиҳати динамикӣ аз садои баландтар оғоз гардида, бо садои пасттар анҷом меёбад. «Тембрҳои гуногуни онҳо тақлид ба садои сози флейта мебошад, ки ин ҳам аз хоссагиҳои ҳамон давра аст» [40, с. 10].

Фуғаи чоровоза (*Allegro affannato*) бо тартиби тоналии муқаррарӣ дар шакли дуқисмаи одӣ навишта шудааст. Экспозитсия аз ҷаҳор гузарой иборат мебошад, ки онҳо бо тартиби зерин омадаанд: Т – D – Т – D. Қисми озои фуға аз се гузарой дар таносубияти S – S – Т қарор гирифтааст. Дар умум фуға дорои ҳафт гузарой аст. Дар фуға ҷаҳорто интермедия ҷо дорад: дутой дар экспозитсия ва қисми озои фуға. Интермедияи якум, дуҷум ва сеюми фуға функцияи васлии гузароихоро ва интермедияи ҷаҳорум – вазифаи хотимадиҳандаи фуғаро дорад:

Ҷадвали 18. Сохтори композиционии фугаи *As-dur*.

ЭКСПОЗИТСИЯ					ҚИСМИ ОЗОД					
	C _(D)	И₁	C _(T)	И₂	C _(D)	М (яковоза)	И₃	М (яковоза)	М (дуовоза)	И₄
C _(T)	М (яковоза)		М (дуовоза)		М (яковоза)	C _(S)		C _(S)	C _(T)	

Сароҳанги чаҳишии фуга, ҳарчанд бо сароҳанги прелюдия каме ҳамранг аст, дар суръати дигар ва таъкидҳои дигар меояд. Ду ибораи сароҳанги фуга дар регистри мобайнӣ (октаваи хурду якум) бо нотаҳои ним ва ибораи дуоми он дар регистри болотар (октаваи якум ва дуом) бо нотаҳои чорякӣ пешниҳод шудаанд:

Allegro affannato

Мисоли 50. Сароҳанги фугаи *As-dur*.

Риспоста бо мутаносубии дуодетсимӣ (дар тоналности доминантӣ) амалӣ шудааст. Тақлид ба сароҳанги прелюдия на танҳо дар сароҳанги фуга, балки дар муқобилбаёни он низ дида мешавад. Муқобилбаён зарбаҳои хомӯши сароҳанг – дуом, сеюм, панҷум ва шашуми вазнии шашзарбаиро бо садоҳои худ пур мекунад. Ба ин тариқ композитор хусусияти асосии баёни полифонӣ – равониро таъмин кардааст:

Мисоли 51. Риспостии фугаи *As-dur*.

Муқобилбаёни fuga яқовозаи навъи муҳаррик, ҳаракати он ҷаҳишӣ аст. Дар умум fuga пурра ба қоидаҳои fugaи одии классикӣ ҷавобгӯ мебошад. Интермедияҳои он низ дар асоси сароҳанги fuga пайдо шудаанд. Аз ин рӯ, fuga хоси яқоҳангиро дорад. Агар суръати прелюдия ва фугаро ба назар бигирем, ин силсила дорои рушди ягона аст.

Экспозитсияи fuga аз ҷаҳор гузароии пайиҳамии тоникӣ-доминантӣ ва қисми озод аз ду гузароии субдоминантӣ-тоникӣ иборат мебошанд. Интермедияҳои fuga бо функцияҳои васлӣ ва хотимавӣ, муқобилбаёнҳо – яқовоза ва дуовозаи навъи муҳаррик оварда шудаанд. Fuga пурра ба қоидаҳои fugaи одии классикӣ ҷавобгӯ мебошад.

2.2. Силсилаҳои хурд бо fugaи навъи ғайриклассикӣ

Силсилаҳои дорои навъи fugaи ғайриклассикӣ ҳамагӣ дар бузургсилсилаи полифонӣ панҷтоанд – №4, №13, №16, №18, №19¹.

Хусусияти «Прелюдия ва fugaи b-moll (№16)» [3, с. 112-115] дар он аст, ки ин силсила дар асоси як сароҳанг ба вучуд омадааст. Сароҳанги прелюдия се ибораро дар бар мегирад. Ин ибораҳо дар пайиҳамӣ хати рушди ягонаи мантиқии сароҳангро ба вучуд овардаанд.

Прелюдия ҳамагӣ аз ҳашт мисраёҳанг иборат аст. Ҳамаи онҳо аз ҷиҳати зарб якхела – $\bullet\bullet\bullet\bullet\dots | \bullet\bullet. \textcircled{\bullet}$ – ҳар дафъа бо набзи беисти ҷаҳорӣ оғоз гардида, бо ибораҳои хотимавии монанду ҳамрадиф анҷом меёбанд:

Мисоли 52. Сароҳанги прелюдияи b-moll (№16).

¹ Лекин таҳлили хусусияти ин гунаро дар як мисол ба амал меоварем, зеро ки ҷаҳорҳои дигар бо дигар унсурҳои хоса низ зоҳир гардидаанд ва бо он унсурҳо алоҳида дида мешаванд.

Мисраёҳангҳо ҳаҷман ивазшавандаанд. Ҳар дафъа онҳо дар вазнҳои гуногун (чордах-, даҳ-, ҳашт-, ёздаҳ-, сездрах-, нуздаҳзарбай) қарор мегиранд. Баёни мисраёҳангҳои сароҳанг фосилавӣ-аккордӣ аст. Дар он аккордҳои ғайритерсиявӣ афзалият доранд:

Мисоли 53. Мисраёҳанги ҳамрадифи прелюдия.

Асоси зарбии ҳар як мисраоҳанг ду набзро доро аст: чорякии муназзам (1), ними нуктадор, чоряк, бутун (2). Ҳашт мисраоҳанги прелюдия «ҳамқофияанд», зеро ки унсурҳои дуҷуми он аз ҷиҳати зарб ҳамеша якхелаанд. Вале прелюдияро «шеър» монанд гуфта наметавонем, зеро мисраоҳангҳои он ҳамвазн нестанд (1). Дар он ҳар як мисраоҳанг мустақил аст ва ҳар яки он баъди худ сукутро металабад (2). Аз ин рӯ, композитор ҳар як мисраоҳангро бо фермата хотима додааст. Бо чунин иборабандӣ композитор онҳоро наздик ба афоризм мекунад. Эҳтимол ба мазмуни ин прелюдия образи хирадмандонаи шеъри классикии форсӣ-тоҷикӣ поягузори намудааст. Ва ин силсила бар васфи фалсафаи он аст.

Хусусияти фарқкунандаи прелюдия ва фугаи b-moll (№16) дар пайгирии як андешаи сароҳангӣ зоҳир мешавад. Сохтори прелюдия, ки бо мисраҳои кӯтоҳ ва фосилавӣ-аккордӣ бунёд ёфтааст, на танҳо як чараёни равшани рушди мусиқӣ, балки тамоюли ҷустуҷӯи садоҳои ғайримаъмулро ҳам нишон медиҳад. Ин ҳама, дар маҷмӯъ, ба асар тобиши равшан ва симои мустақили услубӣ медиҳад.

Фугаи панчовозаи ин силсила, бинобар бидуни қисми озод будан, ба навъи фугаи ғайриклассикӣ тааллуқ доништа мешавад.

Дар фугаи мазкур шаш гузароии сароҳанг ва се интермедияи васлӣ ҷо доранд:

Ҷадвали 19. Сохтори композиционии фугаи b-moll.

ЭКСПОЗИЦИЯ			ҚИСМИ ОЗОД					
	C _(т)	И	M	И	C _(т)	M	И	M
C _(т)	M		C _(с)		M	C _(с)		C _(т)

Сароҳанги фуга аз сароҳанги прелюдия бо яқовозагии худ фарқ мекунад. Он хеле қатъӣ дар тембри часурунаи мардона, бо таъкиди дараҷаи тоникӣ оғоз гашта, дар ибораи дуҷум бо ороишҳо дар дараҷаи VI хотима меёбад:

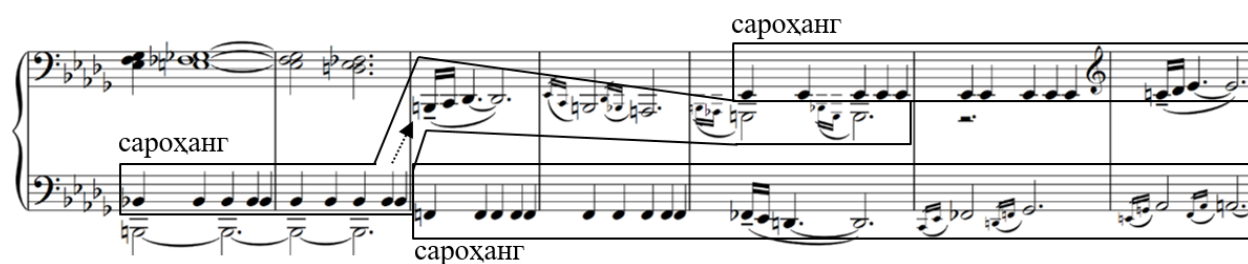
Мисоли 54. Сароҳанги фугаи b-moll.

Хусусиятҳои сароҳанг тамоми рушди фугаро фаро гирифтаанд: сароҳанг дар гузароии кулминатсионӣ (панҷум) зимни баёни панҷовоза хеле устувор садо медиҳад:

Мисоли 55. Гузароии панҷуми сароҳанги фуга.

Гузароии хотимавии фуга стреттой аст. Он дар регистри поёнтарини басӣ фугаро хеле устуворона хотима медиҳад:

Мисоли 56. Гузароии стреттоии фуга.

Интермедия дар fuga се маротиба пайдо мешавад. Онҳо нақши васлии ду тоналностро доранд: T – S ва S – T. Се интермедия ҳаҷман якхелаанд, вале бо регистр ва бо асоси оҳангӣ-интонатсионӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Сароҳанги fuga дар муқоиса бо прелюдия аз ибтидо устувор аст. Он тамоми рушди фугаро муайян мекунад ва дар гузароии панҷум, ҳамчун нуктаи авҷӣ, хусусияти тавоноии худро мукамалтар ифода мекунад. Гузароии хотимавии стреттой ин тавоноиро бори дигар таҳким мебахшад.

2.3. Силсилаҳои хурди импровизатсионӣ

«Прелюдия ва fugaи F-dur (№23)» [3, с. 153-156] ба композитори маъруф Оливье Мессиян бахшида мешавад. Он дар навъи импровизатсионӣ эҷод шудааст. Фирӯз Баҳор қайд мекунад, ки «майлу рағбат доштам, ки инъикоси бузургонро дар бузургсилсила дошта бошам...» [6, с. 65.]. Фирӯз Баҳор симои ин композиторро бо ду паҳлуи эҷодии ӯ – «композитор-авангард ва композитор-орнитолог таҷассум менамояд. Аз ин ҷост тақлид ба садои паррандагон дар ин силсилаи хурд» [6, с. 65].

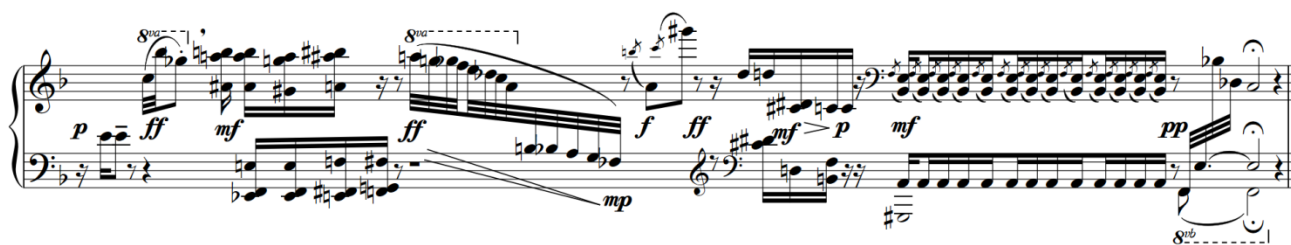
Композитор дар таҷассум кардани садои паррандаи хушсаро дар сароҳанги прелюдия аз манбаи оҳангии табиӣ истифода бурдааст.

Прелюдия атоналӣ аст ва аломатҳои назди калидии он шартӣ мебошанд. Композитор Фирӯз Баҳор бо қайди дараҷаҳои асосии тоналности F-dur дар ибтидову интиҳои прелюдия аз ин вазъият моҳирона баромадааст.

Баёни импровизатсионии прелюдия ба сохтори мушаххаси он – периоди ғайритақрорӣ монета намешавад.

Дар сароҳанг бофти яқовоза ва фосилавӣ-аккордӣ дар пайиҳамӣ амал мекунанд:

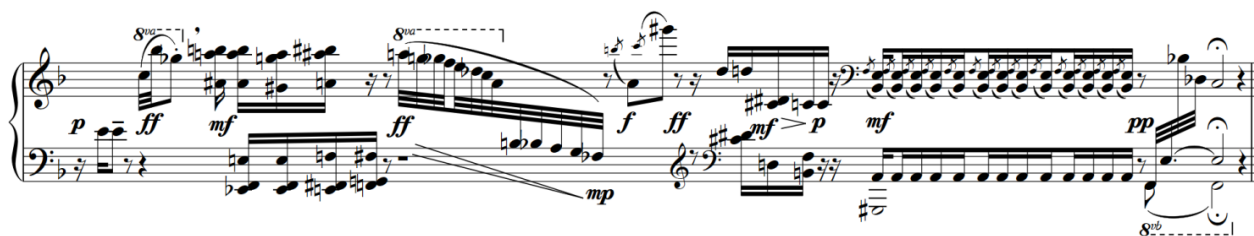
Мисоли 57. Сароҳанги прелюдияи F-dur.

Композитор Фирӯз Баҳор дар ин прелюдия ба услуби серияи Мессиян пайравӣ мекунад¹. Серияи шонздаҳдараҷаӣ дар прелюдияи Фирӯз Баҳор шаш регистро дар бар мегирад ва бо шаш деранди гуногун дар панҷ нишондоди динамикӣ ва се навъи садо (зада, стаккато ва тенуто) пешниҳод мегардад:

Мисоли 58. Серия дар сароҳанги прелюдияи Ф. Баҳор.

Ба тӯфайли маҳорату малакаи устодонаи Фирӯз Баҳор ҷараёни прелюдия новобаста ба «махдудият»-и серия пора-пора нашуда, ягонагии оҳангбандиро дар ҳамаи сатҳҳои сохтори композитсионӣ муҳайё кардааст. Композитор барои ягонагии прелюдия бо фуга услуби дигарро истифода мебарад: ӯ мотиви охири прелюдияро ногаҳон дар pianissimo баён карда, тоникаро бо фермата дарозтар намуда, дар сукути ҷаҳоракӣ прелюдияро хотима медиҳад:

Мисоли 59. Хотимаи прелюдияи F-dur.

¹ Талаботи серия тибқи назарияи О. Мессиян чунин аст: 1) сохтани серия бо дувоздаҳ дараҷа; 2) истифодаи шаш регистр; 3) шаш зарбаи гуногун; 4) истифодаи панҷ нишондоди динамикӣ; 5) истифодаи се навъи тобишҳои оҳангӣ [80, с. 167]. Баҳор ба истиснои талаботи яқум дигарро риоя кардааст.

Фуғаи сеовозаи дуқисмаи одӣ чун прелюдия импровизатсионӣ мебошад. Сароҳанги фуға ба сароҳанги прелюдия монанд аст. Он низ аз садои парранда аст. Фуға дар умум дорои шаш гузароии сароҳанг аст:

Ҷадвали 20. Сохтори умумии фуға.

ЭКСПОЗИТСИЯ				ҚИСМИ ОЗОД			
С (Т)	М яқовоза	М дуовоза	И	М яқовоза	С (G-dur)	С (Т)	И
	С (D)	С (Т)		С (B-dur)	М дуовоза	М яқовоза	
					С (Т)	С (Т)	
ХОТИМА							

Дар сароҳанги фуға низ муаллиф тартиби серияро қисман ҷо додааст. Сароҳанги фуғаи F-dur, ҳаҷман хурд, дорои мантиқи возеҳу фаҳмо дар серияи даҳдараҷай бо се мотив, бо се гунаи деранд, ду нишондоди динамикӣ ва се навъи тобиши оҳангӣ оварда шудааст:

Мисоли 60. Сароҳанги фуғаи F-dur.

Композитор ба василаи овардани дараҷаи яқуми тоналност дар ибтидо ва хотимаи сароҳанг, шартан тоналности ин силсиларо қайд кардааст.

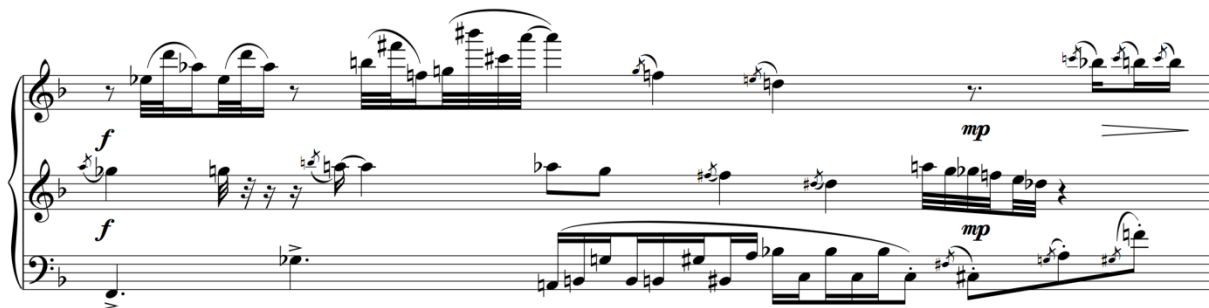
Ба гуфтаи мусиқишинос Э. Гейзер «сароҳанги фуғаи композитор аз сароиши паррандаи қанорӣ (канарейка) аст. Ин паррандаи хушсаро, паррандаи дӯстдоштаи Фирӯз Баҳор, дар қафаси болои рояли хонааш (ш. Душанбе) ҷой дошт» [6, с. 65].

Гузариши дуҷуми сароҳанги фуға дуовоза дар тоналности доминантӣ пешниҳод шудааст. Оҳанги муқобилбаён навъи рақоҳодӣ аксулсадои сароҳанг аст. Ва он бо сароҳанг контрапункт мешавад:

Мисоли 61. Гузароии сароҳанги fuga бо акси контрапунктии худ (ракоходӣ).

Гузароии сеюми сароҳанг бо муқобилбаёни навъи аксӣ ва муқобилбаёни одӣ омадааст. Муқобилбаёни одии он нақши ороиширо бозидааст, зеро гоҳ-гоҳе пайдо шуда, дар миёни онҳо садоеро меғунҷонад:

Мисоли 62. Гузароии сеюми сароҳанги fuga бо муқобилбаёни аксӣ ва одӣ.

Фуға аз ду интермедияи нақши хотимавӣ ва муқобилбаёнҳои навъи муҳаррик иборат аст. Аз ҷиҳати оҳангӣ ҳам интермедияҳо ва ҳам муқобилбаёнҳо ба сароҳанг хеле наздиканд. Онҳо садоҳои гуногуни паррандагонро ифода мекунанд.

Интермедияи якум ҳаҷман калон, дар асоси сароҳанги фуға навишта шудааст:

Мисоли 63. Интермедияи якуми экспозитсияи фуға.

Қисми озоди fuga низ образи паррандагонро бо садоҳои зебо дар маркази диққат нигоҳ дошта, гузароҳои пайхामी дуовозаву сеовозаи сароҳанг ва интермедияро аз ҷиҳати тоналӣ гуногунранг овардааст:

Ҷадвали 21. Сохтори қисми озоди fuga.

ҚИСМИ ОЗОД			
М яқовоза	С (G-dur)	С (F-dur)	И
С (B-dur)	М дуовоза	М яқовоза	
		С (F-dur)	

Гузароии сеюми сеовоза дар қисми озод стреттой, хотимаӣ аст. Ин гузароӣ назар ба гузароҳои гузашта ҳаҷман калонтар ва бо нишондоди баланди динамикӣ ҳамчун кулминатсияи умумии fuga муайян мешавад:

Мисоли 64. Гузароии стреттоии сароҳанг.

Оҳанги интермедияи хотимаӣ ба дараҷаи муайян варианти сароҳанг аст. Композитор Фирӯз Баҳор гуфтани аст, ки сароиши паррандагон ҳар дафъа гуногун мешавад ва дар он қолаби муайян риоя намешавад. Ин муносибат ба диди О. Мессиян ҳамоҳанг аст, ки гуфта буд: «Гӯш диҳед ба садои паррандагон. Онҳо ҳунармандони моҳиранд» [80, с. 17]. Ҳамин тавр, fuga асоси оҳанги прелюдияро бо ҷӯшу хурӯш идома медиҳад. Композитор фугаро бо тавоноии хоса дар тоналности асосӣ (F-dur) анҷом додааст. Силсилаи F-dur-ро силсилаи «Парранда» меноманд. Дар он Фирӯз Баҳор худро ҳамчун композитор-орнитолог муаррифӣ кардааст.

Силсилаи Прелюдия ва фугаи F-dur (№23) дар бузургсилсила идомадиҳандаи хати аврупоӣ, хотимадиҳандаи анъанаҳои оҳангбандии авангардӣ ва васфӣ мебошад.

2.4. Силсилаҳои хурд бо баёни импровизатсионӣ дар прелюдия

Дар бузургсилсилаи «24 прелюдия ва фуга» ҳашт прелюдияи силсилаи хурд дорой баёни импровизатсионӣ мебошанд.

Дар «силсилаи c-moll (№20)» [3, с. 132-138] прелюдия импровизатсионӣ ва фуга аз навъи классикӣ мебошад.

Прелюдия дар техникаи авангардӣ баён мегардад. Он дар муколамаи ду сароҳанг (Lento ва Moderato) дар пайиҳамӣ бо қайди сукут, чараёни оҳангбандиро дар принципи саволу ҷавоб ташаккул додааст. Сароҳанги саволӣ дар техникаи какофонӣ асос ёфтааст:

Мисоли 65. Услуби какофонӣ дар сароҳанги саволӣ.

Композитор барои саволу ҷавоб техникаи гуногуни эҷодро интихоб карда, ҷавобро дар услуби эвфонӣ навиштааст. Эвфония зарби ҳаштҷакии триолӣ, иборабандии мавзун, суръати муътадил, баёни дар ибтидо яковоза, дар интиҳо – шашовозаро ба ин ду қисми посухӣ овардааст:

Мисоли 66. Услуби эвфонӣ дар сароҳанги ҷавобӣ.

Онҳо аз якдигар аз ҷиҳати василаҳои оҳангӣ-интонатсионӣ, зарбӣ, баёнӣ фарк мекунад. Ин фарқият гуногунрангии табиати онҳоро ифода мекунад. Муколама ду саволу ҷавоби пайиҳамро дар бар мегирад.

Фуғай ин силсила сеовозаи дуқисмаи одӣ аст. Он ба талаботи фуғай классикӣ ҷавобгӯ аст:

Ҷадвали 22. Сохтори умумии фуғай *c-moll*.

ЭКСПОЗИТСИЯ						ҚИСМИ ОЗОД						
C _(T)	М (яқовоза)	И₁	М (дуовоза)	И₂	C _(S)	И₃	М (дуовоза)	И₄	C _(S)	И₅	М (сеовоза)	И₆
	C _(T)		C _(D)		C _(S)		C _(D)		C _(S)		C _(T)	
											ХОТИМА	

Сароҳанги фуға дар набзи сароҳанги *эвфонии* прелюдия сохта шудааст. Аз ин ҷиҳат, фуға идомадиҳандаи прелюдия аст. Дарачоти умумии сароҳанг навъи дарачоти нимпардаии ҳаштдараҷай дар ҳудуди квинта мебошад: g – as – a – b – h – c – cis – d. Дар он ҳаракати ҷаҳишӣ афзалият дорад:

Мисоли 67. Сароҳанги фуғай *c-moll*.

Муқобилбаёни нахустин бо зарбаи таъкиддори синкопӣ ба набзи сезарбаии сароҳанг ворид гардида, минбаъд бо шонздаҳякиҳои рагон идома меёбад:

Мисоли 68. Гузарои ҷавобии (риспоста)-и сароҳанги фуға.

Ин муқобилбаён минбаъд ба асоси оҳангии интермедияҳо табдил меёбад ва омили пайдоиши навъи интермедияҳои рушддиҳанда дар фуға мегардад:

Мисоли 69. Интермедияи якуми фуға.

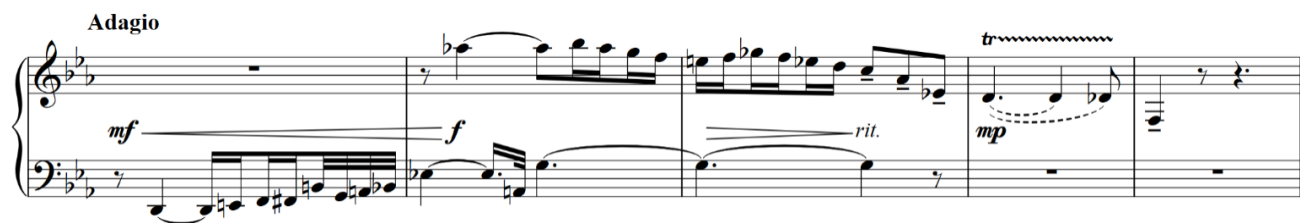
Композитор сароҳанги прелюдияро дар муқобилбаёнҳо ва интермедияи фуға истифода бурда, ба ягонагии асоси оҳангӣ-интонасионии силсила мусоидат кардааст.

Дар қисми озоди фуға гузароии панҷуми сароҳанг стреттой мебошад:

Мисоли 70. Гузарои стреттоии сароҳанг дар қисми озод.

Байни қисми озод ва хотимаи фуға кодеттаи сустсуръати Adagio чихати интонасионӣ монанд ба оҳанги таъкиддори муқобилбаёни нахустин ва интермедияҳо ҷо карда шудааст:

Мисоли 71. Кодетта

Тибқи мантиқи композитсионии фуға, баъди гузароии ҳафтуми сароҳанг интермедияи хотимавии триолӣ-ҳаштӣ дар баёни фосилавӣ-аккордӣ дар тоналности асосӣ фуғаро хотима медиҳад.

2.5. Силсилаҳои хурд бо фуғаи ҷазӣ

Композитор Баҳор, ки ҳамеша дар набзи замони худ қадам мезанад, ба фуғаи ҷазӣ тавачҷуҳ накарда наметавонист. Дар бузургсилсила «Прелюдия ва фуғаи H-dur (№11)» [3, с. 82-88] дар услуби ҷазӣ навишта шудааст.

Ин прелюдия ва fuga бо хоси жанри чазӣ навъи навро ба бузургсилсила медарорад. Композитор, пианинонавоз Фирӯз Баҳор бо дарки хуби чаз, часуруна онро ба силсилаи полифонӣ ворид карда, хусусияти қазиро қабл аз хама дар оҳанги озоду номуназзामी зарбӣ, ки дар ин силсила пунктирӣ-триолӣ аст, пешниҳод мекунад.

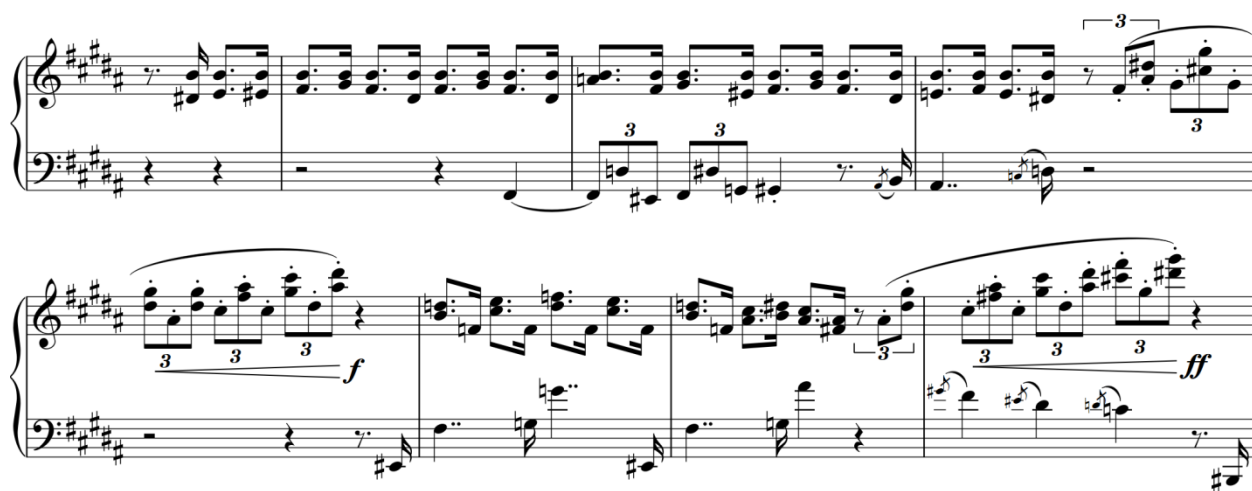
Дар прелюдияи сеовозаи сохтори сеқисмаи одии такрорӣ (АВА) бо тазодии байни қисмҳои канорӣ ва мобайнӣ, ду сароҳанг истифода шудааст: яке дар қисмҳои канорӣ, дигаре дар мобайн. Прелюдия ҳаҷман хурд, баёни сеовозаву дуовозаи терсияӣ дар сароҳанг, яқовоза дар тагнавозӣ аз ҷиҳати оҳангбандӣ фаҳмову амиқ аст. Тагнавозии яқовозаи басӣ (бо тақлид ба басгитара ё контрабас) дар ин баён нақши калидиरो мебозад.

Қисми якуми прелюдия дар шакли периоди одии мураббаъи сохтори такрорӣ навишта шудааст. Дар сароҳанги алвонҷзанандаи он байни ду овоз мавзунии зарбии хос ба жанри чаз мушоҳида мешавад. Сароҳанг чаҳор мотивро дар бар гирифтааст. Онҳо дутой омада, бо сукути чаҳорякии мобайнӣ аз якдигар чудо мешаванд. Оҳанги мотиви якум дар ду дараҷаи тоналности асосӣ дар чаҳиши фосилавии секстой асос меёбад. Ҳаракати он бо ороиши форшлагҳои кӯтоҳ зеботар мегарданд:

Мисоли 72. Сароҳанги прелюдияи чазии силсилаи H-dur (№11).

Дар қисми мобайнии прелюдия набзи пунктирии қисми якум бо набзи триолӣ-стаккатоии қисми дуюми прелюдия пайихам меоянд:

Мисоли 73. Порчае аз қисми дуюми прелюдия.

Чунин ҳаракат самти поёнравандаро пеш гирифта, оҳангро ба басҳои чуқуртарин расонида, дар регистри поёнтарин дар *pianissimo* хотима меёбад.

Дар реприза оҳангибораҳои васеъ бо ҳамин садои *pianissimo* ҷойгир шудаанд.

Оғози кода қатъӣ аст, вале дар охир дар *pianissimo* оҳанг канда-канда мешавад ва сукути дароз зимни октаваи басӣ ҳоло ҳам хеле паст садодиханда ҳар гунаи ҳаракатро ба нестӣ мебарад:

Мисоли 74. Охири кодаи прелюдия.

Ниҳоят баъди ин хомӯшӣ дар форте нидои пунктирии басӣ иборат аз тетраҳорди нимпардаӣ ба сӯи дараҷаи V ва ҷаҳиши поёнравандаи октаваии он хомӯширо мебуранд. Ва баъди сукути ҷаҳорҷаӣ прелюдия дар дараҷаи тониқӣ хотима меёбад:

Мисоли 75. Мотиви хотимавии прелюдия.

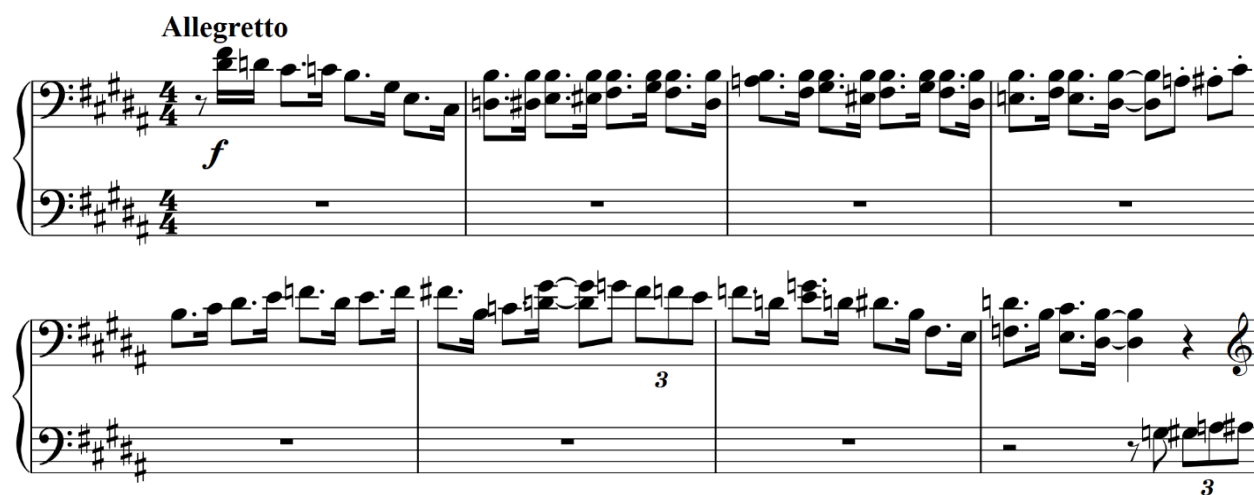
Ва бидуни таваккуф fuga сар мешавад. Фуга фазои зарбии оҳанги прелюдияро (бо зарби пунктирӣ-триолӣ) идома медиҳад. Дар ду интермедияи fuga иқтибосҳои оҳангӣ аз прелюдия воমেҳӯранд.

Фугаи сеовоза дар шакли дуқисмаи одӣ навишта шудааст:

Ҷадвали 23. Сохтори композиционии фугаи ҷазӣ.

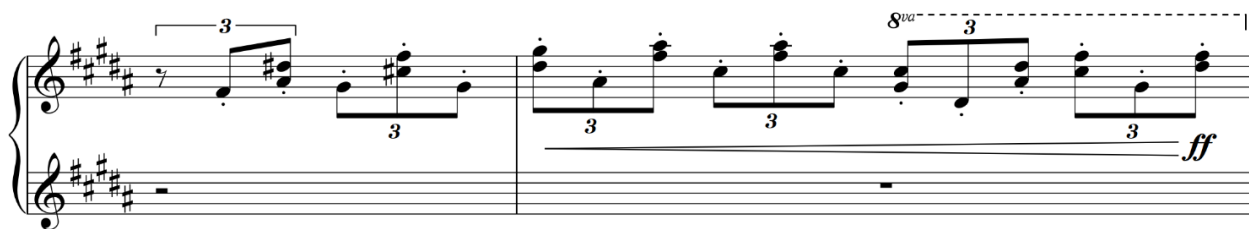
ЭКСПОЗИТСИЯ			ҚИСМИ ОЗОД			
C(Г)	М яқовоза	C(Г)	И ₁	М яқовоза	И ₂	C(Г)
	C(Д)	М яқовоза		C(Е-dur)		М яқовоза

Сароҳанги fuga низ дар равияи ҷаз аст. Он ҳаҷман ғайримуқаррарӣ бузург, саршори хроматизмҳои хоси ҷаз омадааст. Сароҳанги fuga дар Н-dur оҳанги ҷаззобест, ки дар овози болоӣ қарор мегирад:

Мисоли 76. Сароҳанги фугаи ҷазӣ.

Бузургҳачмии сароҳанг, омили камшумории интермедияҳои фуга гардидааст. Ба ҳайси яке аз ду интермедия композитор сароҳанги қисми дуҷуми прелюдияро истифода бурдааст:

Мисоли 77. Интермедияи фуга дар асоси сароҳанги прелюдия.

Гузариши хотимавии сароҳанги қисми озод кӯтоҳ ва каме дигаргун шуда дар бас ба амал меояд. Фугаро аккорди диссонансӣ бо тремолои ундетсимаи афзуда хотима медиҳад. Чунин хотимаҳои бо тақия ба оҳанги озоду номуназзамии зарби пунктирӣ-триолӣ, ба композитсияҳои ҷазӣ хосанд.

2.6. Силсилаҳои ҳурди дорои техникаи авангардӣ

Дар силсилаҳои Fis-dur (№13), es-moll (№14), Es-dur (№19) ва c-moll (№20) композитор аз техникаи авангардӣ истифода бурдааст.

Маълум аст, ки серия дар додекафония маводи сохтмонист. Он ба раванди лаҳнӣ ва шаклсозӣ ҳукмронӣ менамояд. Ба гуфтаи муҳаққиқ, «додекафония – принципи ташкили системаи 12-пардаӣ аст, ки бо ёрии як қатор, ва ё серия дар пайиҳамии муайяни садоҳои такрорнашаванда, метавонад асоси асарҳоро ташкил диҳад» [79, с. 110] ва «асоси ташкили дувоздаҳпардаиро серияи дувоздаҳгонаӣ ташкил медиҳад ва он ибтидои ҳар як композитсия интиҳоб мегардад» [89, с. 121].

«Прелюдия ва фугаи Fis-dur (№13)» [3, с. 95-100] дар рӯйхати силсилаҳои диэзӣ охири буда, ягона силсилаест, ки бе тоналности мувозии минорӣ худ дар ин бузургсилсила пешниҳод шудааст.

Дар чор овози прелюдия мавзунии зарбие, ки композитор бо ду гунаи тақсими вазни ҳафтзарбай ба даст меоварад, аз ибтидо ба назар мерасад:

Мисоли 78. Ибтидои прелюдияи Fis-dur (№13).

Гунаи дуум минбаъд ба хати тагнавозӣ гузашта, дар он то охири прелюдия устувор боқӣ мемонад. Ин гунаи истифодаи ҳафтзарбай асоси набзи прелюдияро муайян кардааст.

Сароҳанги прелюдия яқовоза дар пайҳамии фосилаҳои хурду калон, бо зарби дуолӣ дар оғози ҳар ибораи оҳангӣ ва ҳаракати омехтаи дохилӣ, дар умум васеъшавандаву болораванда аст. Он зимни тагнавозии зарби якхела қарор мегирад:

Мисоли 79. Сароҳанги прелюдияи Fis-dur.

Сароҳанг дар рафти прелюдия пайваста ҳаҷман васеътар, тавонотар бо иловаи зарби квартолӣ пешниҳод шавад ҳам, василаи асосии симои он дар зарби аввала ҳифз мегардад:

бори дуум:

бори сеюм:

Мисоли 80. Гунаҳои сароҳанги прелюдияи Fis-dur.

Пурзӯршавии чараёни рушд тавассути табдил додани тагнавозӣ аз яқовоза ба сеовозаи аккордӣ, дар оҳанг – бо фарогирии ҳарчӣ васеъшавандаии регистрӣ бараъло дида мешавад. Чунин чараёни рушд сохтори дуқисмаи одии прелюдияро (AA₁) дорои рушди ягона мегардонад.

Фуғаи Fis-dur навъи фуғаи чоровозаи дукарата, миёни силсилаҳои диезӣ ягона фуғаест, ки ду экспозитсияи он бе қисми озод муаррифӣ шудаанд. Вазифаи экспозитсияи дуюм хеле хосса аст. Композитор оғаҳона онро мушаххас муваззаф гардонда аст: дар он рафтори сароҳанги қисми яқум хеле озод аст: аз ибтидо сароҳанг дар тоналности ғайрирегламентӣ пешниҳод мешавад ва бо ин сабаб он ҳамчун қисми озоди экспозитсияи яқум мақбул мегардад; сароҳанги дуюм бо функцияи худ ба қабули он ҳамчун экспозитсияи дуюм мусоидат мекунад; вале сароҳанги фуғаи дуюм низ аз ибтидо чихати тоналӣ озод буда, тоналностҳои асосӣ ва доминантиро муаррифӣ намекунад. Ин омили мақбули экспозитсияи дуюм ҳамчун қисми озоди фуғаи яқум мегардад.

Сохтори умумии фуға ду экспозитсия ва хотимаи фуғаро дар бар мегирад, вале дар он функцияҳои композитсионии экспозитсияи яқум, қисми озоди он, экспозитсияи дуюм ва қисми озоди он, ва ниҳоят хотимаи фуға ғунҷонида шудааст. Чунин талқин рушди драматургиро дар фуға пурра намудор мегардонад. Фуға бо талаботи фуғаи классикӣ навишта шудааст:

Ҷадвали 24. Сохтори умумии фугаи дукаратаи *Fis-dur*.

Экспозитсияи якуми фуга						Экспозитсияи дууми фуга (атоналӣ)				Хотиман фуга					
$C_{(T)}$	М яковоза	И ₁	М дуовоза	И ₂	М сеовоза	И ₃	C_2	М яковоза	$C_{1(D)}$	М дуовоза	И ₄	$C_{(T)}$	И ₅	М яковоза	И ₆
	$C_{(D)}$		$C_{(D)}$		$C_{(T)}$		C_1	C_2	М яковоза			C_1		М сеовоза	
							C_1	C_2					М яковоза		
													$C_{1(T)}$		

Экспозитсияи якуми фуга дорои се интермедия аст. Дар он интермедияи экспозитсияҳои якум ва дуум нақши пайвастандандаи сароҳангро ва интермедияи сеюмӣ – нақши васли қисмҳоро бозидаанд. Сароҳанги фугаи якум – оҳанги аҷиб аст. Он инсонро ба ноаёнӣ бурда, ба андешаҳои чуқур фурӯ мебарад. «Он дар техникаи серияии ғайридодекафонӣ (reihentechnic) навишта шудааст» [169]:

Сароҳанги фугаи якум дар услуби серияии ғайридодекафонӣ

Andante cantabile

e fis ais g a gis eis c h dis

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Мисоли 81. Сароҳанги фугаи *Fis-dur*.

Дар сароҳанги фугаи якум нақши форшлагҳо хеле хоссаанд. Онҳо тибқи услуби серияӣ баробарҳуқуқ бо дараҷаҳои асосии оҳангӣ меоянд.

Риспоста боло имитатсия шудааст:

Сароҳанг

Гузариши дууми сароҳанг

Мисоли 82. Риспоста.

Гузароии сеюми сароҳанг сеовоза аст. Дар он ду муқобилбаён дар овози болой ва сароҳанг дар овози поёнӣ чой мегирад. Сароҳанг дар тоналности доминанта навишта шуда, аз гузароии аввал ду октава поён ҷо гирифтааст. Муқобилбаёни дуовоза навъи муқобилбаёни муҳаррик аст.

Гузароии чаҳоруми сароҳанг чоровоза дар тоналности асосӣ омадааст. Аз ҷиҳати регистрӣ ва динамикӣ ин гузароӣ кулминатсияи экспозитсияи якуми фуга ба ҳисоб меравад. Он навъи кулминатсияи маҳаллӣ мебошад.

Интермедияҳои экспозитсияи аввал секвенсиямонанданд:

Мисоли 83. Интермедияи фугаи Fis-dur.

Экспозитсияи дуҷуми фугаро композитор дар чор гузароии пайҳамаи сароҳанг атоналӣ дар шакли канон пешниҳод кардааст.

Гузароии стреттой дар ибтидои экспозитсияи дуҷум баҳри мантиқи хотима додани худ зарурати кодеттаро ба вучуд овардааст. Фируз Баҳор кодеттаро бо мақсади нишон додани оғози сароҳанги навбатӣ (1), фароҳам овардани шароити муносиби зарбӣ-интонасионӣ (2) ва ниҳоят хотимаи мантиқии композитсионӣ (3) ин ҷо меоварад:

Мисоли 84. Стретта ва кодетта.

Гузароии сеовозаи дуҷум ва сеюми сароҳанг як октава поён, гузароии чорум стреттой бо қадами якмизонаи канонӣ яке аз гузароии дарозтарини сароҳангро дар фуга ба вучуд меоварад:

Мисоли 85. Гузароии чоруми стреттоии сароҳанги якум (Э2).

Сипас, бо услуби хоссаи репетитсионии прелюдия интермедияи хотимавай меояд. Ду гузароии хотимавай дар пайихамӣ бо ду интермедия канонӣ омадаанд. Интермедияи охирини fuga навъи якуми набзи прелюдияро ба худ гирифтааст. Вале ин ҷо ин набзи зарбӣ дар шакли афзудааст. Ин интермедия регистри поёнтарин – субконтроктаваро фаро мегирад:

Мисоли 86. Интермедияи хотимавай

Истифодаи мотив-набзи прелюдия дар fuga ҳамчоя будани силсилаи хурди Fis-dur-ро устувор мегардонад.

Қисми хотимавай аз ду гузароии сароҳанг ва ду интермедия иборат аст. Ин қисмро усули репетитсионӣ, ки дар прелюдия фарох истифода мешуд, пурра фаро гирифтааст. Ва он баҳри ақрабоии прелюдия ва fuga ба амал оварда шудааст.

Дар гузароихои якум ва дуҷуми сеовоза сароҳанги якум дар тоналности асосӣ аввал дар хати мобайнӣ, сониян, дар хати болоӣ бо усули репетитсионии

прелюдия дар хати поёнӣ канонӣ омадааст. Интермедияи навбатӣ ба нуктаи кулминатсионии фуга рост омадааст.

Гузариҳои сеюм ва чорум низ бо усули канонӣ дар тоналности асосӣ омадаанд. Вале қадами канонии онҳо хеле кӯтоҳ – ниммизона аст.

Интермедияи охирини фуга дар асоси набзи прелюдия дар шакли афзуда омадааст. Ин интермедия регистри поёнтарин – субконтроктаваро фаро мегирад. Бо овардани мотив-набз фуга ҳамчун будани худро бо прелюдия возеҳ нишон дода, силсилаи хурди Fis-dur-ро анҷом медиҳад.

Дар «Прелюдия ва фугаи Es-dur (№19)» [3, с. 125-131] (Andante recitativo) техникаи авангардӣ танҳо ба прелюдия дахл дорад. Прелюдия дар шакли дуқисмаи такрорӣ одӣ навишта шудааст. Дар он навъҳои алеаторӣ мобилӣ дар сароҳанг ва сонорӣ – дар тагнавозӣ истифода бурда шудаанд. Дар баёни сароҳанг таъкидҳо низ хоси услуби алеаторӣ мебошанд. Аз баёни нахустин сароҳанг зимни тагнавозии сонорӣ қарор гирифтааст:

Сароҳанг

The musical score is presented in three measures. The first measure is in 5/4 time, the second in 7/4, and the third in 11/4. The top staff, labeled 'Сароҳанг', contains melodic lines with accents and dynamics of *mp* and *p*. The bottom two staves provide piano accompaniment with dynamics of *p*.

Мисоли 87. Сароҳанги прелюдия.

Ҳар мизони прелюдия бо вазни нав омада, аз якдигар бо комма чудо шудааст. Ҳам комма ва ҳам ивазшавии вазнӣ аз табиати техникаи сонорӣ-алеаторӣ мебошанд. Аз ҷиҳати зарбӣ, ҳар як мизони прелюдия дорои «вазн»-и зарбии муайян – панҷ-, ҳафт-, ёздаҳ-, шаш-, ҳашт-, дувоздаҳ-, сездаҳ-, чордаҳзарбай аст. Ин сервазнӣ ҳам аз табиати техникаи сонорӣ-алеаторӣ аст.

Фугаи Es-dur (Moderato con moto) панҷовозаи дуқисмаи одӣ аст. Фугаи дуқисмаи одӣ аз даҳ гузароии сароҳанг иборат аст: панҷто – дар экспозитсия,

панҷто – дар қисми озода. Аз ҷиҳати тоналӣ сароҳангҳо дар экспозитсия ба чунин тартибанд: T – D – T – D – T, дар қисми озодаи фуга: S – D – T – T – T:

Ҷадвали 25. Сохтори умумии фугаи *Es-dur*.

C ^(T)	M		M M		M		M M M		M			C ^(T)	C ^(S)	C ^(T)
		И ₁		И ₂		И ₃		И ₄	M	M				
	C ^(D)		C ^(T)		M C ^(D)		C ^(T)		C ^(S)	C ^(D)		C ^(T)	M	C ^(T)
ЭКСПОЗИТСИЯ											ҚИСМИ ОЗОДА			

Чаҳор муқобилбаёни боздошти аз яқовозай ба чоровозай тадриҷан табдил меёбанд. Ба ҳайси хусусияти ғайриклассикии фуга ҷо надоштани қисми хотимавино қайд кардан мумкин аст.

Дар фуга панҷ интермедия: чаҳорто – дар экспозитсия, якто – дар қисми озодаи фуга ҷой доранд. Интермедияҳои гуногунҳаҷми экспозитсия дар асоси оҳанги муқобилбаён сохта шуда, дар рушди худ унсурҳои секвенсионӣ доранд.

Сароҳанги фуга дар асоси дараҷоти нимпардаии ҳаштдараҷай дар ҳудуди квинта ($es^1 - b^1$) қарор мегирад:

Мисоли 88. Сароҳанги фугаи *Es-dur*.

Тибқи тоналности асосӣ (*Es-dur*) ҳудуди $es - b$ нотаҳои канории пентахорди поёнӣ аст. Вале композитор онро бо дараҷоти ҳаштдараҷаии атоналӣ пешниҳод карда, сароҳангро дар дараҷаи дуҷуми пастшуда анҷом додааст. Тибқи муносибати рамзии Баҳор ба асоси лаҳнӣ-тоналӣ сароҳанг дар тоналности асосист. Чунин талқиноти лаҳнӣ барои офаридани образи абстраксии тира ва ғамгин истифода шудааст. Се ибораи бо сукут ҷудошудаи сароҳанг дар интонатсияҳои илтиҷоӣ қарор доранд. Мутаносибии тритонии байни садоҳои аввали ибораҳои якуму дуҷум симои тираи онро тақвият мебахшад.

Дар мусикии муосири системаи мажорӣ-минорӣ тритон қабул шудааст. Муҳаққиқон инро қайд мекунад: «Тритон диссонанси пурзӯр аст ва барои тоналностҳои мажориву минори моҳияти мартабаи аввалинро дорад» [46, с. 280]. Ҳоло он ки тақдир ин фосила муддати дароз дигар гуна қабул мешуд: «Дар таърихи мусикии аврупоӣ фосилаи тритонро мусикидонон аз мадди назарашон дур мекарданд ва онро умуман ном намегирифтанд ва то давраи барокко (охири асри XVI то нимаи дуоми асри XVIII) истифодаи ибораҳои тритонӣ (масалан, f-g-a-h) манъ буд ва онро “иблис дар музикӣ” (лот. “diabolus in musica”) меномиданд. Музикишиноси немис А. Веркмейстер (1645 – 1706) нахустин бор тритонро ба радабандии худ ворид намуда онро (дар баробари нимпардаи хроматикӣ) маҷозан “иблис дар музикӣ” номидааст. Ин маҷоз (истиора) дар байни олимони-музикишиносони немиси асри XVIII паҳн шудааст» [46, с. 281].

Гузариҳои сеюми тоникӣ ва чоруми доминантӣ аз гузариҳои қаблӣ чиҳати регистрӣ, тоналӣ ва бо шумораи овозҳо фарқкунандаанд. Ҳар ду дар хати басӣ, бо ду ва се муқобилбаён, контрапунктӣ мегузаранд.

Гузариҳои охирин (панҷум)-и сароҳанг дар экспозитсия панҷовоза дар тоналности асосӣ омадааст. Барои сабти панҷовозагии он композитор хати сеюмро ба ҳомил илова карда, рӯи хати поёнӣ сароҳангро гузоштааст:

Мисоли 89. Гузариҳои кулминатсионӣ дар фугаи Es-dur.

Ин гузароӣ ҳамроҳи интермедияи охирин кулминатсияи экспозитсияро ба вучуд меоварад. Бо он барои дертар пайдо шудани кулминатсияи умумии фуга композитор заминаи хуберо офаридааст. Ба ҳайси чунин кулминатсия

композитор гузароии стреттоии маэстралиро бо каноии панҷқадамаи кӯтоҳи шиддатбахшанда дар қисми озоии фуга (гузароии сеюм) овардааст:

Мисоли 90. Стреттои маэстралӣ дар фугаи Es-dur.

Баъди чунин кулминатсияи тавоно дар гузароии чоруми панҷуми қисми озои сароҳанг қисм-қисм ҳамчун маводи рушддиҳанда, вале дар тоналности асосӣ амалӣ мешавад.

Ҳамин тавр, композитор Баҳор фугаи классикиро бо прелюдияи авангардӣ як ҷо карда, ҳамчоягии техникаҳои гуногунро ба роҳ монда, масъалаҳои композитсионӣ-драматургии силсилаи хурдро ба таври табиӣ ҳал кардааст. Чунин маҳорату малака аз тафаккури баланди эҷодии ӯ дарак медиҳад.

2.7. Силсилаҳои хурди портретӣ

Дар бузургсилсила ҳамагӣ дуто (№12, 24) аз ин навъи фуга ҷо дорад. Онҳо бо ду услуб эҷод шудаанд: бо ёрии туғро/монограмма ва бидуни он.

2.7.1. Силсилаи хурд бо дорони фугаи сароҳанг-туғро

Дар таърихи мусиқии профессионалии аврупоиасос туғронависӣ¹ хеле вусъат ёфта, то имрӯз ба яке аз техникаҳои эҷодӣ табдил ёфтааст². Истифодаи

¹ Истилоҳи «туғро» ҳамчун тарҷумаи шартии калимаи «монограмма» истифода мешавад [165. II, с. 250].

² Дар таърихи мусиқии ҷаҳонӣ тартиб додани аввалин сароҳанг-туғро – монограммаи мусикиро бо асри XVI (композитор Жоскен де Пре, намояндаи мактаби франко-фламандӣ) мепайванданд. *Монограммаи мусиқӣ (анаграммаи мусиқӣ, литератония)* (истилоҳи Ю.Н. Холопов) [151] – пайҳамии нотаҳои мусиқавист, ки барои ифодаи ахбори махфӣ ба воситаи мувофиқат намудани нотаҳои мусиқӣ бо ҳарфҳои номунсабӣ ба вучуд меояд. Дар мусиқии академии ҷаҳонӣ аз истифодаи монограммаи мусиқӣ падидаи оҳангии *soggetto cavato* (истилоҳи Ч. Сарлино, соли 1558) ба маънои «оҳанги аз ҳарфҳои садонок сохта» пайдо

монограмма/туғро ҳам дар фуғаи классикӣ ва ҳам дар фуғаҳои авангардӣ корбарӣ шудааст.

Албатта, тафаккури полифонии композитори тоҷик Фирӯз Баҳор ба ин раванди хосса беаҳаммият буда наметавонист.

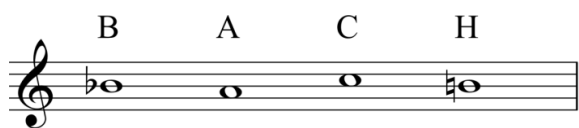
Дар бузургсилсилаи «Нақши паранд» Баҳор техникаи композитории туғронависиро дар силсилаҳои хурде, ки ба симоҳои барҷастаи полифония И.С. Бах ва Д.Д. Шостакович бахшидааст, истифода мебарад. Оҳанг-туғроҳое, ки композитори тоҷик истифода кардааст, ба дараҷаи муайян анъанавианд, зеро ки пайдоиши онҳо ба худи муаллифон тааллуқ дорад¹:

шудааст. Дар ҷараёни асари мусиқӣ чунин оҳанг мавқеи хеле ғаёлро пайдо мекунад (масалан, дар мессаи Жоскен де Пре *soggeto cavato* 200 бор бо дигаргунии зарбӣ во мехӯрад).

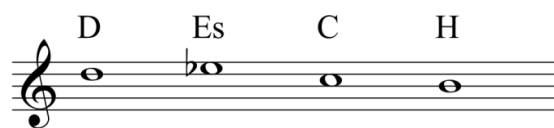
¹ Соли 1733 Бах рамзеро иборат аз ҳарфҳои насаби хонаводагии худ – В-А-С-Н истифода бурд. Ин пешниҳоди И.С. Бах шакли салибро дошта, аз канорҳо калидҳои скрипка ва бас бо нотаҳои «си-бемол, ля, до, си-бекар» меоянд [175]:

Он ҳамчун монограммаи мусиқӣ аввалин бор аз асари нотамои И.С. Бах – силсилаи «Санъати фуға» (*Contrapunctus*) маълум гардид. Онро баъди муаллиф композиторони ҷаҳон фаровон истифода бурдаанд. Дар тадқиқи ба пешвози 300-солагии И.С.Бах муайян карда шуд, ки ин сароҳанг-туғро дар 409 асари 330 муаллиф истифода бурда шудааст, аз ҷумла, Р. Шуман. Шаш фуға ба номи *Bach* барои арғунун ор. 60 (1845), Ф. Лист. Фантазия ва фуға дар асоси ВАСН (соли 1855 – барои арғунун, соли 1871 – барои ф-но), Н. Римский-Корсаков. Вариатсияҳои ВАСН барои фортепиано (1878), М. Рeger. Фантазия ва фуға ВАСН барои арғунун (1900), Ф. Бузони. *Fantasia contrappuntistica* барои фортепиано (1910), А. Шёнберг. Вариатсияҳо барои оркестр ор. 31 (1926), Ф. Пуленк. Валс-импровизатсия бо номи *Bach* барои фортепиано (1932), А. Веберн бо серияи ВАСН – Квартети торӣ (1937), Л. Даллапикола. Дафтари нотагии Анналибера, Вариатсияҳо ва «Сурудҳои озодӣ» (1952), А. Пярт. Коллаж бар ВАСН (1964), А. Шнитке. *Quasi Una Sonata*, Прелюдия ва фуға бар сароҳанги ВАСН барои арғунун (1968) [170].

Мисоли 91. В-А-С-Н.

Мисоли 92. D-Es-C-H¹

Оҳанг-туғрои Дмитрий Шостакович дар шакли D-Es-C-H дар ҳудуди квартаи коста бо дараҷоти чаҳордараҷай пешниҳод шудааст.

Онро Баҳор дар «Прелюдия ва fugaи gis-moll (№12)» [3, с. 89-94], ки ба композитори бузурги советӣ Д. Шостакович бахшида шудааст, истифода мебарад.

Прелюдияи gis-moll дар шакли сеқисмаи одӣ бо оҳанги ғановатманде бо қайди хоссаи Ballabile («раксомезона», «барои ракс») диққатҷалбкунанда аст. Характери муътадилу набзи пурпечутоби он аз ин нишона аст. Сароҳанг дар овози болоӣ дар вазни махлут (панҷзарбай, ҳафтзарбай, нӯҳзарбай) аз тоника оғоз шуда, дар доминанта анҷом меёбад:

Мисоли 93. Сароҳанги прелюдияи gis-moll.

¹ Муסיкишиносон М. Сабинина, А. Климовитский, М. Арановский ва В. Бобровский дар бораи ҷо доштани мотиве, ки аз сарҳарфҳои ному насаби композитор бармеояд, ҳанӯз дар давраи ҳаёти Д. Шостакович, менавиштанд. Шостакович ба падидаи туғро муносибати хосса дошт. Ӯ ин туғроро ҳам ба тартиби аввалӣ ва ҳам дар вариантҳои зиёд дар асарҳои фаровон истифода мебарад [17]. Оҳанг-туғрои D-Es-C-H-ро аввалин бор Д. Шостакович дар Скертҳои симфонияи №10 таҳти унвони «DESCH» истифода бурдааст.

Дар рафти асар истифодаи пайиҳами вазнҳои панҷ-, шаш-, ҳафт-, ҳашт-, нух-, даҳ- ва сездарбай ба иҷрои вазифаи композитсионӣ-драматургӣ мутобик гардидаанд. Ин вазнҳои мураккаб баҳри ниғадошти суръати муътадили жанрӣ, ба ҳаштӣ, баъзан шонздаҳӣ, тақсим карда шудаанд. Гуногунрангии вазиро композитор барои ифодаи равшантари табиати «алвонҷанӣ»-и рақсӣ истифода бурдааст.

Қисми дуюм ва сеюми прелюдия периодҳои сохтори такрорӣ рушди ягона мебошанд. Дар такрорҳои ин қисмҳо дараҷаи динамикӣ илова мешавад.

Кулминатсияи прелюдия ба қисми сеюм омадааст:

Мисоли 94. Кулминатсияи прелюдия.

Фуғаи *gis-moll* – фуғаи дукаратаи мураккаб аст. Экспозитсияи якум дорои як сароҳанг, экспозитсияи дуюм дорои ду сароҳанг мебошад.

Дар фуғаи *gis-moll* туғрои мазкур нақши сароҳанги дуҷуми экспозитсияи дуюмро иҷро кардааст. Бояд онро махсус қайд кард, ки дар таърихи мусиқӣ Фирӯз Баҳор аввалин композиторе мебошад, ки навъи туғрои «DEsCH»-ро дар полифония истифода мебарад. Композитор Баҳор дар ин фуға техникаи мураккаби полифонии контрапункти ракоҳидро дар шакли ракоҳиди зарбӣ ва ракоҳиди интонатсионӣ моҳирона истифода бурдааст.

Фуғаи чоровоза (*Andante*) аз ду экспозитсия, ду қисми озод ва хотима иборат аст. Он ба қоидаҳои фуғаҳои мураккаби классикӣ ҷавобгӯ мебошад.

Дар эспозитсияи якуми фуға чор гузароии сароҳанг яковоза (а), дуовоза (б), сеовоза (в), чоровоза (г) ба амал меояд:

a) **Andante**

б)

в)

г)

Мисоли 95. Зиёдашави шумораи овозҳо дар баёни сароҳанг (экспозитсияи якум).

Сароҳанги экспозитсияи якум дар дараҷоти даҳдараҷай бо кадамҳои оҳангии дараҷавӣ ва ҷаҳишӣ, бо хати оҳангии ҳалқамонанд дар суръати суст пешниҳод мегардад. Ин сароҳанг характери ҳаёлий-абстрактӣ дорад:

Andante

Мисоли 96. Сароҳанги экспозитсияи якуми фугаи *gis-moll*.

Интермедияро композитор бо вазифаи қисми хотимаӣ маҳдуд кардааст:

Ҷадвали 26. Сохтори композиционии экспозитсияи якуми фуга.

	C_(D)	C_(T)	M сеовоза	И
C_(T)	M яковоза	M дуовоза	C_(D)	

Гузариҳои дуҷуми доминантӣ ва сеҷуми тоникӣ сароҳанги экспозитсияи якум бо муқобилбаёнҳои муҳаррик, гузароии ҷаҳорум кулминатсионӣ (хотимаӣ) бо муқобилбаёни муҳаррик ва боздоштӣ омадаанд.

Гузариҳои кулминатсионии сароҳангро композитор аз ҷиҳати тембрӣ (октаваи калон), ҷойгиршавӣ (регистри басӣ), ҷаҳоровозанӣ ва композиционӣ-

драматургӣ (нуқтаи бурриши тиллоӣ) таъкид намудааст. Дар fuga он навъи кулминатсияи маҳаллӣ маҳсуб меёбад:

Мисоли 97. Кулминатсияи экспозитсияи якуми fuga.

Интермедияи кӯтоҳ вазифаи пайвасти экспозитсияи якуми фугаро бо қисми озод иҷро мекунад:

Мисоли 98. Интермедияи экспозитсияи якуми fuga.

Қисми озоди фугаи яқум, бидуни интермедия, чор гузароии пайёҳами сароҳангро дар ҳаракати беист ба тартиби D – S – D – t дар бар гирифтааст. Гузароиҳои сароҳанг дар қисми озод на танҳо бо тоналност, балки бо асоси интонатсионӣ фарқкунандаанд. Ин ҷо ба он тобишҳои ҷаҳишии оҳангӣ ворид гардидаанд:

Мисоли 99. Тағйирҳои интонатсионӣ дар сароҳанг.

Ҳар чор гузароии қисми озод навъҳои гуногуни ракоҳоди оҳангӣ-интонатсионӣ (*Intonation Krebs*) мебошанд¹.

Экспозитсияи фугаи дуум аз чор гузароии сароҳанг ва як интермедия иборат аст:

Ҷадвали 27. Сохтори композиционии экспозитсияи дууми фуга.

C _(T) – ракоҳоди зарбӣ	C _(T) – туғро	C _(T) – туғро	C _(T) – туғро	И
M	C _(T) – ракоҳоди зарбӣ	M	M	
M	M		C _(T) – ракоҳоди зарбӣ	
M		C _(T) – ракоҳоди зарбӣ		

Экспозитсияи дууми фуга дорои ду сароҳанг аст, ки онҳо бо тарзи хосаи оҳангбандӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Сароҳанги якуми фугаи дуум шакли ракоҳоди зарбии сароҳанги фугаи якум мебошад:

а) сароҳанги фугаи якум:

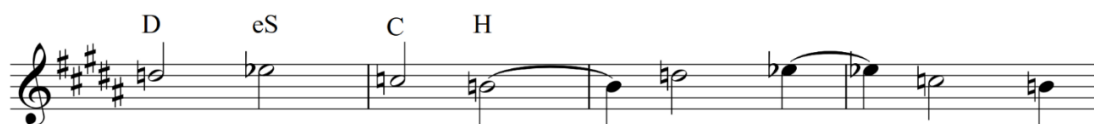

б) сароҳанги якуми фугаи дуум:

Мисоли 100. Сароҳанг (а) ва ракоҳоди зарбӣ (б).

Сароҳанги дууми фугаи дуум, навъи сароҳанг-туғро аст:

Мисоли 101. Сароҳанг-туғро дар экспозитсияи дууми фуга.

Сароҳанг-туғро дар экспозитсияи дууми фуга ва қисми озоди он нақши муҳимро бозидааст. Он ҳамеша дар тоналности асосӣ ва овози болоӣ қарор мегирад. Ин дороии экспозитсияи дуум ба он хусусияти вариатсия *soprano*

¹ Истифодаи техникаи ракоҳодиро композитор дар поварақ бо чунин тарз қайд кардааст: T – Thema (сароҳанг), I – Intonation Krebs (ракоҳоди интонатсионӣ-оҳангӣ), R – Rhythmischer Krebs (ракоҳоди зарбӣ), C – Krebs (ракоҳод).

ostinato-ро медиҳад. Чунин усул яке аз принципҳои эҷодии Д. Шостаковичро ба хотир меоварад¹.

Дар ибтидои экспозитсияи дуҷум сароҳанги якуми он дар овози болоӣ, регистри баландтарин, садои баландтарин (*ff*) омада, кулминатсияи экспозитсияи дуҷуми фугаро ташкил медиҳад. Дар фазои кулминатсионӣ дар гузароии дуҷуми он нахустин бор сароҳанг-туғрои DEсН дар овози болоӣ бо дерандҳои ним хеле мутантан садо медиҳад. Ин гузароии стреттоии сароҳанги фугаҳои якуму дуҷум – дар як регистри садоии баландтарин (*ff*) бо фактураи чоровоза амалӣ шуда, дар фуга сеюмин кулминатсияи маҳаллиро ба вучуд меоварад:

Мисоли 102. Кулминатсияи экспозитсияи дуҷуми фуга.

Интермедияи дуҷуми экспозитсияи дуҷум такрори айнани интермедияи экспозитсияи якум аст. Қисми озодаи фугаи дуҷум аз панҷ гузароии сароҳанг, ки дар тоналности асосӣ омадаанд, иборат мебошад:

Ҷадвали 28. Сохтори композиционии қисми озодаи фугаи дуҷум.

C _(T) – ракоҳоди зарбӣ	M	M	M	M	И
	C _(T) – ракоҳоди зарбӣ	M			
M	M	C _(T) – ракоҳоди интонатсионӣ	C _(T)	C _(T)	
M					

Дар ин қисм низ усули ракоҳоди зарбӣ ва интонатсионӣ ҷо дорад.

¹ Аз ҷумла, дар Симфонияи №7, Симфонияи 8 (вариатсия *basso ostinato* дар қисми IV), Трио (қисми III), Консерт барои скрипка (қисми III), интерлюдия дар пардаи дуҷуми операи «Леди Макбет Мценского уезда» ва дигар [17].

Хотимаи фугаи дукарата аз ду гузароии сароҳанг ва интермедияи хотимавӣ, ки дар сароҳанги фугаи якум асос меёбад, иборат аст. Нуктаи баландтарини авҷи фугаи дукарата ба хотимаи фуга рост омадааст.

Композитор гузароии охирини сароҳанг (экспозитсияи фугаи якум)-ро дар шакли зарбии афзуда, суръати Largo, дар *fff*, баёни октавай-аккордӣ оварда, бо чунин ҳалли композитсионӣ ин силсиларо дорои кулминатсияи умумии тавоно мегардонад. Онро ба навъи «кулминатсия-тулӯъ» [107, с. 95] тааллуқ доништан раво аст.

Хулоса, прелюдия ва фугаи *gis-moll* (№12) аз силсилаи «24 прелюдия ва фуга»-и Фирӯз Баҳор намунаи барҷастаи полифонияи муосир буда, ба хоҳири бузургдошти Д.Д. Шостакович офарида шудааст. Асар бо услуби мураккаби композитсионӣ-драматургӣ эҷод шуда, гуногунрангии зарбӣ, сароҳанг-туғро, усулҳои рангоранги ракохордӣ сароҳангро дар бар гирифтааст. Он бо забони шевоу шаффофи мусиқӣ, мавзунии баланди композитсионӣ-драматургӣ, хусусияти полифонии классиқиро дар шакли муосир инъикос менамояд.

«Прелюдия ва фугаи *d-moll* (№24)» [3, с. 157-162], бахшида ба И.С. Баҳро, композитор оғаҳона дар хотимаи бузургсилсила ҷо мекунад. Бо ин иқдом ӯ бори дигар дар таърихи мусиқӣ И.С. Баҳро васф мекунад.

Дар прелюдияи шакли периоди такрорӣ мураббаъ, асоси хати оҳангиро панҷ ибораоҳанги бо фермата ҷудошуда ташкил додаанд. Сароҳанги прелюдия яке аз онҳост:

Мисоли 103. Сароҳанги прелюдия *d-moll*.

Сароҳанг худ намунаи оҳанги полифонист, зеро дар он унсурҳои имитатсионӣ мушоҳида мешаванд:

Мисоли 104. Унсурҳои имитатсионӣ дар рушди сароҳанги Прелюдия.

Рушди оҳанг дар прелюдия тибқи анъанаи фуганависӣ қарор гирифтааст. Табиати он на гомофонӣ-гармонӣ, балки оҳангӣ-имитатсионӣ пешниҳод шудааст. Ишораи лаҳнӣ дар прелюдия шартӣ аст. Зухуроти такяи тоналиро композитор дар мотиве гузоштааст, ки дар чараёни прелюдия ҳудудҳои воҳидҳои сохториро муайян кардааст. Суръати хеле сустии прелюдия (Andante sostenuto) тавассути ишораҳои иловагии sostenuto боз ҳам сусттар гардидааст. Ба он аломати фермата низ хеле мусоидат намудааст. Бояд қайд кард, ки ин аломат ҳамаи воҳидҳои композитсионӣ-драматургии прелюдияро таъкид намудааст: бо фермата ду ҷумла ва се мотив-такягоҳии прелюдия анҷом ёфтааст.

Оғозу хотимаи прелюдия бо мотиве дар функцияҳои гуногун қайд гардидааст: муқаддимаӣ, муаррифи ибтидоӣ ва хотимаӣ:

Andante sostenuto
pp

мотиви муқаддимаӣ
(ибтидои ҷумлаи якум)

pp sostenuto

мотиви ибтидои қисми асосӣ
(ибтидои ҷумлаи дуюм)

pp sostenuto
attaca

мотиви хотимаӣ
(анҷоми ҷумлаи дуюм)

Мисоли 105. Навъҳои мотив дар прелюдия.

Ҳамин тавр, прелюдияи дар назари аввал содаву хурд, мантиқан хеле дақиқу амиқ пешниҳод шудааст.

Тавре дар боло гуфта шуд, fuga мантиқи сароҳанги прелюдияро дар бар мегирад ва рушд медиҳад. Дар бузургсилсилаи Баҳор он дар ҳаҷми калонтарин,

шакли мураккабтарин ва бо моҳияти амиқи мафҳумӣ дар фугаи панчовозаи секарата пешниҳод шудааст.

Ба сохтори секаратаи фуга на ҳар композитор чуръати рӯ оварданро дорад. Аммо Фирӯз Баҳор – устози услуби полифонӣ, аз ӯҳдаи он хеле хуб баромадааст. Омили якуми ин муваффақият – истеъдоди табиӣи Фирӯз Баҳор, дуюмӣ – аз босаводии ӯст.

Маълум аст, ки фугаи секарата се навъ мешавад:

1. фугаи секарата бо экспозитсияҳои ҳамҷоя;
2. фугаи секарата бо экспозитсияҳои алоҳида;
3. фугаи секарата бо экспозитсияҳои нопурраи алоҳида.

Баҳор фугаи секаратаро бо экспозитсияҳои алоҳида навиштааст:

Ҷадвали 29. Сохтори умумии фугаи секаратаи d-moll (№24).

ФУГАИ СЕКАРАТА																													
ЭКСПОЗИТСИЯИ ЯКУМИ ФУГА						ЭКСПОЗИТСИЯИ ДУЮМИ ФУГА						ЭКСПОЗИТСИЯИ СЕЮМИ ФУГА				ҚИСМИ ОЗОДИ ФУГА													
С(Д)	М	ИНТЕРМЕДИЯ	С(Т)	М	ИНТЕРМЕДИЯ	С(Т)	М	ИНТЕРМЕДИЯ	С(Д)	М	ИНТЕРМЕДИЯ	С(Д)	М	ИНТЕРМЕДИЯ	С(Д)	М	ИНТЕРМЕДИЯ	СЭ ₁	М	ИНТЕРМЕДИЯ	СЭ ₁	М	ИНТЕРМЕДИЯ	СЭ ₁	М	ИНТЕРМЕДИЯ	М	ИНТЕРМЕДИЯ	

С – сароҳанг;
 М – муқобилбаён;
 И – интермедия;
 СЭ₁ – сароҳанги экспозитсияи якум;
 СЭ₂ – сароҳанги экспозитсияи дуум;
 СЭ₃ – сароҳанги экспозитсияи сеюм.

Қисми озоди фуга пас аз се экспозитсия пайдо мешавад. Сароҳангҳои фуга ҳар қадам тасвири хосса дорад: тасвири сароҳанг-зангула (экспозитсияи якум), сароҳанг-андӯҳ (экспозитсияи дуум), сароҳанг-туғро (экспозитсияи сеюм). Ин гуногунӣ серранги ба вучуд оварда, фугаро хеле ҷолиб менамояд. Бо миқдори гузароҳои сароҳанг ин фуга дар бузургсилсила ҷойи аввалро мегирад: 21 гузароии сароҳанг – 5 дар экспозитсияи якум, 5 дар экспозитсияи дуум, 4 дар экспозитсияи сеюм ва 7 дар қисми озоди фуга.

Илова бар ин, бинобар талаботи фугаи секарата, се экспозитсияи ин фуга на танҳо дорои сароҳанги худ, балки дорои муқобилбаён ва интермедияҳои хусусианд. Бинобар ин, сароҳангҳои экспозитсияи ин фуга дорои тасвири худ гашта, ин се тасвир ифодаи мантиқии ягона доранд:

- экспозитсияи якуми фуга – тасвири зангулаҳо;
- экспозитсияи дууми фуга – тасвири андӯх;
- экспозитсияи сеюми фуга – тасвири И.С. Бах ба василаи сароҳанг-туғро пешниҳод мешавад.

Ин гуногунӣ, дар навбати худ, миёни экспозитсияҳо серрангиро ба вучуд оварда, фугаро хеле ҷолиб кардааст.

Фуга дорои ёздаҳ интермедияи пайваस्तкунанда ва сездаҳ муқобилбаён мебошад. Оҳанги муқобилбаёнҳо аз мотиви хотимавии сароҳанги якуму дуум гирифта шудааст. Аз ҷиҳати тоналӣ се экспозитсияи фуга регламентӣ буда, қисми озод ғайрирегламентист. Бинобар гуфтаҳои боло, ин фугаи секарата ба қоидаҳои фуганависии секаратаи классикӣ ҷавобгӯ буда, яке аз намунаҳои олии ин жанр ба шумор меравад.

Экспозитсияи фугаи якум намунаи олии устувории тоналӣ аст, гузароҳои сароҳанг бо таносубияти автентӣ зоҳир шудаанд:

Ҷадвали 30. Сохтори экспозитсияи якум.

ЭКСПОЗИТСИЯИ ЯКУМИ ФУГА							
	$C_{(D)}$	I₍₁₎	$C_{(T)}$	I₍₂₎	M дуовоза	$C_{(D)}$	I₍₃₎
$C_{(T)}$	M яковоза		M дуовоза		$C_{(T)}$	M яковоза	

Сароҳанг-зангулаи экспозитсияи якуми фуга тақлид ба зарбаҳои зангулаҳои калисой аст. «Композитор И.С. Бах як умр дар калисо хизмат кардааст» [122, с. 3]. Ва ин монандиест ба тарзи ҳаёту фаъолияти ӯ. Истифодаи фосилаҳои васеъ бо зарбаҳои таъкидӣ дар инъикоси зангулазанӣ хеле равшану таъсирбахш баромадаанд:

Мисоли 106. Сароҳанг-зангулаи экспозитсияи якуми fuga.

Табиати зангулави сароҳанг ҳатто интермедияҳоро фаро гирифтааст:

Мисоли 107. Интермедияи якуми экспозитсияи якум.

Гузариҳои чорум рақоҳодӣ (аксуламал)-и гузариҳои сеюм аст. Гузариҳои панҷум ва шашум – гузариҳои стреттой дар қадами кӯтоҳ пешниҳод гардидаанд:

Мисоли 108. Стретта (гузариҳои чаҳорум) дар охири экспозитсияи якум.

Дар экспозитсияи дуҷуми fuga гузариҳои сароҳанг дар пайиҳамии автентӣ қарор доранд:

Ҷадвали 31. Сохтори экспозитсияи дуҷуми fuga.

ЭКСПОЗИТСИЯИ ДУҶУМИ ФУГА							
C _(T)	M яқовоза	И ₍₁₎	C _(D)	И ₍₂₎	M яқовоза	C _(D)	И ₍₃₎
			M яқовоза		C _(D)		
	C _(D)		M яқовоза		C _(T)	C _(D)	

Мунаққидон қайд мекунанд, ки «хусусияти музикии Бах дар драматизми ўст... асарҳои ӯ бо ғаму андӯҳ саҳт алоқаманданд... ва ин саргузаштӣ аст...» [48, с. 51;

119, с. 19]. Композитори тоҷик Баҳор ҳам дар экспозитсияи дуҷум образи И.С. Баҳро ба василаи сароҳанг-андӯҳ таҷассум мекунад:

Мисоли 109. Сароҳанг-андӯҳ экспозитсияи дуҷуми фуга.

Сароҳанг, ҳарчанд ки моли композитор Баҳор аст, дар он пайравӣ ба забони мусиқагии И.С. Бах хеле равшан намудор мегардад.

Интермедияҳо ҳаҷман гуногун дуовозаву сеовоза пешниҳод гардидаанд:

Мисоли 110. Гунаҳои интермедия дар экспозитсияи дуҷуми фуга.

Оҳанги муқобилбаёнҳои экспозитсияи дуҷуми фуга, ба сароҳанги он шабоҳат доранд:

Мисоли 111. Сароҳанг бо муқобилбаёни ҳамранг.

Экспозитсияи сеҷуми фуга назар ба ду экспозитсияи қаблӣ ҳаҷман хурдтар аст:

Ҷадвали 32. Сохтори экспозитсияи сеҷуми фуга.

ЭКСПОЗИТСИЯИ СЕҶУМИ ФУГА				
	C _(D)	И	М яқовоза	М яқовоза
C _(T)			М яқовоза	C _(D)
	М яқовоза		C _(T)	М яқовоза

Сароҳанг-туғрои экспозитсияи сеюм нахустин бор дар бас хеле устуворона нишон дода мешавад:

Мисоли 112. Сароҳанг-туғро дар экспозитсияи сеюми fuga.

Сароҳанг-туғро дар ҷараёни экспозитсия боз ҳам тавонотар мегардад. Хусусан баёни октаваии басӣ дар ҳамаи гузароихо ба ташаккули образи композитор-файласуфи қавиירוи мусоидат кардааст. Дар гузароии сеюми fugaи сеюм сароҳанг бо садои мардона дар регистри поёни навишта шудааст. Муқобилбаёнҳо боздошти ва муҳарриканд:

Мисоли 113. Гузароии сеюми сароҳанг-туғро дар fugaи сеюм.

Интермедияи баъдӣ аз оҳанги муқобилбаёни экспозитсияи яқум гирифта шуда, табиати зангулавиро нигоҳ доштааст:

Мисоли 114. Интермедияи экспозитсияи сеюми fugaи d-moll (№24).

Қисми озоди fuga ғайрирегламентист. Он дорои се сароҳанг, се навъи муқобилбаён ва се гунаи интермедия мебошад. Дар он ҳамагӣ ҳафт гузароии сароҳанг ҷо дорад. Аз инҳо чаҳортоаш гузароии стреттой ва сетоаш муқаррарӣ мебошад:

Чадвали 33. Сохтори қисми озоди фуға.

ҚИСМИ ОЗОДИ ФУҒА										
СЭ ₃ (b-moll)	СЭ ₁ (D)	ИНТЕРМЕДИЯ	СЭ ₁ (Des-dur)	М яқовоза	ИНТЕРМЕДИЯ	СЭ ₁ (D)	М аккорд	ИНТЕРМЕДИЯ	М аккорд	ИНТЕРМЕДИЯ
СЭ ₂ (b-moll)	СЭ ₃ (D)		СЭ ₃ (Des-dur)			СЭ ₂ (D)				
СЭ ₁ (b-moll)	М яқовоза		СЭ ₂ (Des-dur)	СЭ ₃ (D)		СЭ ₃ (D)	СЭ ₃ (D)			

Гузароии аввали қисми озоди фуғай секарата стреттой, бо иштироки се сароҳанг омадааст:

Мисоли 115. Гузароии якуми стреттой дар қисми озоди фуға.

Дар гузароии дуюм ҳаракати стреттоии сароҳанг-зангӯла ва сароҳанг-туғро бо муқобилбаён хуб контрапунктӣ кардаанд. Гузароиҳои минбаъда – стреттоии се сароҳанг (сеюм) ва сароҳанг-туғро бо як муқобилбаён (чаҳорум) мебошанд.

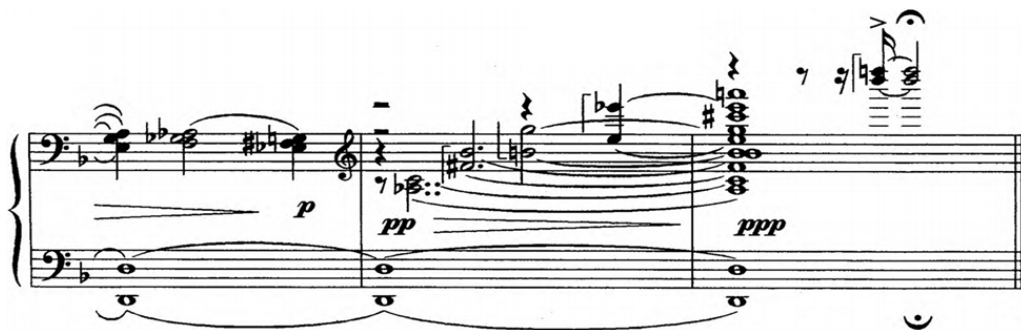
Тибқи талаботи фуғай классикӣ композитор се гузароиҳои минбаъдари тоникӣ дар хотимаи фуға ҷо додааст. Гузароии панҷум – стреттой-кулминатсионӣ аст. Гузароиҳои шашум ва ҳафтум бо муқобилбаёни аккордӣ – такрори ҳамдигаранд.

Аз се сароҳанги фуға, композитор Баҳор афзалиятро ба сароҳанги сеюмӣ сароҳанг-туғро додааст. Композитор онро ба ғайр аз ҳамҷоягӣ бо ду сароҳанги дигар, дар хотимаи фуға танҳо пешниҳод менамояд:

Мисоли 116. Сароҳанг-туғро дар хотимаи фуға.

Бо чунин гузароии тавоно – дар *fff*, баёни октаваии басӣ, услуби хоралӣ, композитори тоҷик бузургсилсиларо дар васфи Бах хотима додааст.

Интермедияҳо аккордӣ, дар баёни гомофонӣ-гармонӣ пешниҳод гардидаанд. Интермедияи аввалӣ – дуовоза, дуёмӣ – секвенсионӣ, хотимавай – дар унсури уфукии дувоздахдараҷай асос меёбад, ки дар охир дар пиано-пианиссимо ба амудӣ табдил ёфтааст. Силсила дар терсияи калони гармонӣ, (d^4 – f^4) таъкидӣ дар фермата ба анҷом мерасад:

Мисоли 117. Охири fuga.

Ҳамин тавр, ин fuga аз ҷиҳати сохтор, баёни оҳангӣ, лаҳнӣ-оҳангӣ, дар умум концептуалӣ комилтарин арзёбӣ гардидааст. Он ҳамчун fugaи кулминатсионии ин бузургсилсила қабул карда мешавад.

Ҳамчун хулоса доир ба истифодаи услуби сароҳанг-туғро, ки дар мисоли ду силсилаи хурд дида шуд, бояд бигуфт, ки

- дар силсилаҳои хурди мазкур композитор сароҳанг-туғроро, ҳарчанде ки дар fuga ҷо додааст, прелюдияро ҳамчун пешомади он талқин менамояд;
- ворид кардани сароҳанг-туғро аз тарафи муаллиф мақсаднок мебошад;
- вазифаи туғро/монограмма дар силсилаи хурд ҳамеша ба сароҳанги fuga супорида шудааст;
- сароҳанг-туғро ҳамчун унсури мустақилу мукамал пешниҳод мегардад;

- сароҳанг-туғро дар шаклсозии асар вазифаи асосиро иҷро мекунад.

Бо чунин хусусиятҳои истифода аён мегардад, ки композитор Фирӯз Баҳор сароҳанг-туғроро дар ҳудуди анъанаҳои мусиқии академӣ талқин додааст. Ва чунин талқинот мантиқан бо он вобаста низ аст, ки ҳарду композитор намояндагони мусиқии академӣ мебошанд.

2.7.2. Силсилаҳои хурди портретӣ бо фугаҳои бидуни сароҳанг-туғро

Ин гуна силсилаҳо дар «Нақши паранд» сетоанд. Дар ин ҷо танҳо силсилаи №14 дида мешавад, зеро ду силсилаи дигар, бинобар хоссагии дигар алоҳида таҳлил мешаванд.

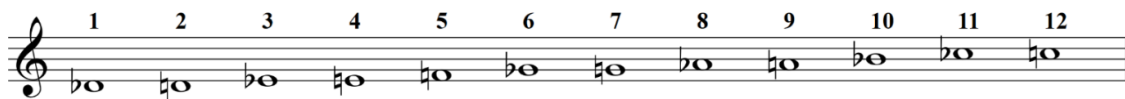
«Прелюдия ва фугаи es-moll (№14)» [3, с. 101-103] «ба Антон Веберн бахшида шудааст» [4]. Дар бораи равобитаи полифония ва додекафония Антон Веберн аз ибтидои пайдоиши ин услуб гуфта буд: «Мо дар асри услуби полифонӣ қарор дорем ва техникаи композитсионии мо умумияти зиёде дорад бо услуби нидерландиҳои асри XVI»¹ [62]. Шиносоии хуб бо эҷодиёти Антон Веберн ба композитор Баҳор имконият медиҳад, ки ин нуқтаи консепсияи ӯро дар бузургсилсила истифода бибарад. Маълум аст, ки композитор Веберн ба шаклҳои полифонии канон бисёр аҳаммият меод. Ӯ ҳамеша робитаи худро бо услуби классикӣ қайд мекард: «.. мо маҳз дар шаклҳои классикӣ эҷод мекунем – онҳо нобуд нашудаанд» ё “мо аз классикон дур нарафтаем”» [62, с. 78].

Баҳор силсилаи хурди бахшида ба А. Вебернро ҳамчун хифзи диди композитори дӯстдоштааш бо фугаи классикии шашовозаи дуқисмаи одӣ бо истифодаи стретто, стреттои магистралӣ, имитатсия дар интермедия, гуногунрангии муқобилбаёнҳо эҷод кардааст.

Прелюдия ҳаҷман хурд, шакли периоди такрорӣ ғайримураббаъро дорад.

¹ Ин ҷо сухан дар бораи Мактаби нидерландӣ (давраи Эҳёи аврупоӣ, асрҳои XV-XVI), равиҳои пешбари бадеӣ дар полифонияи вокалии аврупоӣ меравад. Он услуби мураккаби имитатсиониро дар сарояндагии а капелла зимни мусиқии калисой (жанрҳои месса, мотет) ба дараҷаи баланди эҷод расонида аст. (Муаллиф – Б.У.).

Прелюдия атоналӣ, бо қайди шартии тоналности es-moll эҷод шудааст. Серияи прелюдия бо дараҷоти нимпардаии 12-дараҷай пешниҳод гардидааст:

Мисоли 118. Серияи сароҳанги фуга.

Баҳор дар прелюдия аз услуби дӯстдоштаи пуантилисти А. Веберн истифода мебарад¹. Аммо бо мақсади ниғаҳдошти табиати жанрии прелюдия, ба он ибораоҳангро мебарорад. Сароҳанги прелюдия дар умум оҳанги абстрактӣ аст. Он дар пайравии оҳангҳои хоси Веберн навишта шудааст. Ибораоҳанги илова дар аввали ҷумлаи якуми сароҳанг дар регистри поёнӣ ба таври саволӣ бо самти болораванда омадааст:

Мисоли 119. Ибораоҳанги болораванда дар ибтидои ҷумлаи якум.

Дар ҷумлаи дуюмӣ, дар регистри болоӣ ибораоҳанг бо самти поёнраванда дар характери интонатсионии ҷавобӣ ҷой дода шудааст:

Мисоли 120. Ибораоҳанги поёнраванда дар аввали ҷумлаи дуюм.

¹ Пуантилизм – дар мусиқии асри XX яке аз услуби композитсионие ба шумор меравад, ки истифодаи такроршавии садоҳои алоҳидаи бо сукут аз якдигар ҷудошударо дар асари мусиқӣ дар назар дорад. Офарандаи ин услуб – «мусиқии нуқтавӣ» – Антон Веберн маҳсуб меёбад. Солҳои 1950 то 1960 густириши ёфтааст.

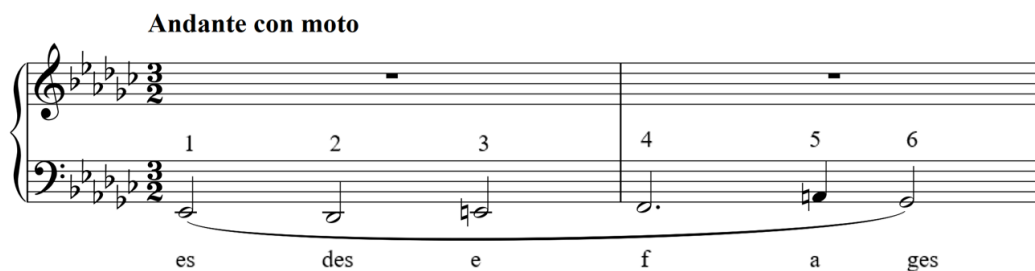
Навъи пуантилистӣ баъди фарогирии ду ё се садо сукутро корбарӣ менамояд. Вале Баҳор ибораҳоро каме дарозтар карда, байни сукутҳо ибора-мотивҳои шаш-ҳафтсадоиро ҷойгир мекунад (ниг. ба мисолҳои боло).

Фуғаи шашовозаи сохтори дуқисмаи одии ин силсила бо унсурҳои мураккаби полифонӣ, навишта шудааст. Дар умум фуға аз даҳ гузароии сароҳанг иборат аст: дар экспозитсия шаш маротиба – чор маротиба дар тоналности асосӣ, ду маротиба дар тоналности субдоминантӣ; дар қисми озод чор маротиба – ду маротиба дар тоналности субдоминантӣ, ду маротибаи дигар – дар тоналности асосӣ:

Ҷадвали 34. Сохтори умумии фуғаи *es-moll*.

ЭКСПОЗИТСИЯ							ҚИСМИ ОЗОД					
	C (s)	M	И	C (t)	M	M	И	C (s)	И	C (t)	C (t)	И
C (t)	M	C (t)		C (t)	M	C (s)		C (s)		M	M	

Сароҳанги серияии фуға¹ гексахордӣ аст. Дарачаҳои канории он квинтаи холисро фаро гирифтаанд:

Мисоли 121. Сароҳанги серияии фуғаи *es-moll*.

Дар интермедияҳо мотиве аз сароҳанг истифода бурда мешавад. Онҳо имитатсиониянд:

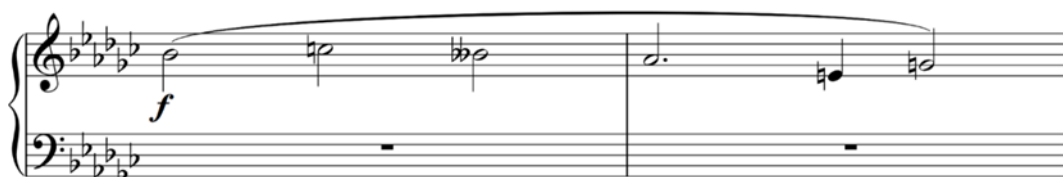
¹ Техникаи серияӣ дар музикаи асри XX – услуби композитсионист, ки истифодаи «серия»-ро (қатори хоссаи садоҳо, зарбҳо, шиддатнокӣ ва унсурҳои дигар) пешбинӣ мекунад. Дар раванди асари музикӣ ин серия бо истифода аз неруи дохилии худ ба гунаи серранг табдил меёбад ва шаклсозии асарро бо ҳамин васила муҳайё мегардонад. Ин услуб шакли рушдфтои додекафонияи Шёнберг аст. Ба маънои васеъ серия (сериализм) – фарогири ҳамаи унсурҳои музикӣ мебошад, вале ба маънои мушаххас (додекафония) – танҳо ба садоҳои гаммаи хроматикӣ тааллуқ дорад.

Мисоли 122. Интермедияи фугаи es-moll.

Интермедияи баъдӣ низ монанди интермедияи якуми экспозитсия дар асоси сароҳанги прелюдия навишта шудааст. Ин интермедия нақши васлии қисмҳои фугаро иҷро карда, экспозитсияро бо қисми озод пайваस्त мекунад.

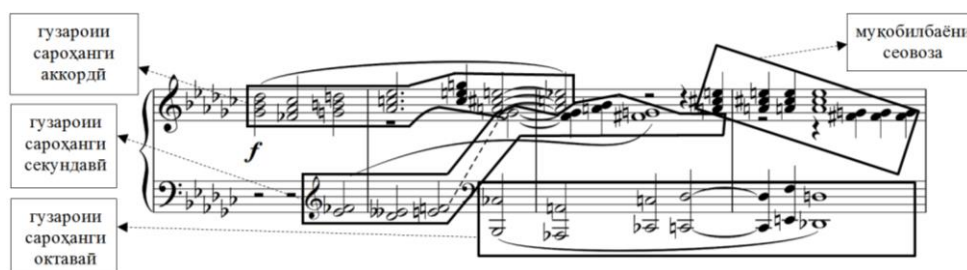
Дар экспозитсия гузарои дуюм – дуовоза, сеюм – сеовоза, чаҳорум – яқовоза омадаанд:

Мисоли 123. Чаҳорум гузароии сароҳанг дар фугаи es-moll.

Гузароии панҷум ва шашум дар ақсуламали мутаносибии функционалӣ (T – S ↔ S – T) қарор доранд.

Дар қисми озод гузароии аккордӣ (яқум, чаҳорум), секундавӣ (дуюму шашум), фосилаҳои васеъ (сеюм, ҳафтум) омадаанд. Ин гузароӣҳо навъи стреттой доранд. Бо чунин шакл стретта аввал ҳамаи овозҳоро фаро гирифта, дар умум ба стреттаи маэстралӣ табдил меёбад:

Мисоли 124. Гузароии якуми стреттой дар қисми озоди фуга.

Интермедияҳои қисми озод идомадиҳандаи доираи оҳангӣ-интонасионии интермедияҳои экспозитсия мебошанд. Вале ин ҷо бо регистру баёни аккордӣ гуногунрангиро мебароранд.

Инак, композитор Баҳор эҳтиром ба Вебернро бо чунин талқиноти силсилаи хурд таҷассум намудааст: якум – тавассути сароҳанги серияӣ, дуум – тавассути оҳанги абстрактӣ.

Хулоса, ҳамин тавр, композитор Баҳор тавонистааст, силсилаҳои хурди полифониро дар навъи академӣ бо серрангиву мавзунии композитсионӣ-драматургӣ ва дараҷаи баланди маҳорати касбӣ эҷод бикунад. Бо тақя ба радабандии мусиқишиноси ўзбек Ф.Ш. Мухторова, ки аз рӯи дараҷаи пайвасти қисмҳо ба амал оварда мешавад, дар умум дар бузургсилсилаи Баҳор чунин гунаҳои силсилаҳои хурдро ҷудо карда метавонем:

- силсилаҳои тазод (№1, №2, №4, №5, №7, №8, №9, №10, №12, №13, №17, №19, №22, №24);
- силсилаҳои ягона (№3, №6, №11, №14, №15, №16, №18, №20, №21, №23);
- силсилаҳои мавзӯӣ (№6, №12, №14, №15, №18, №23, №24).

Дар силсилаҳои академии композитор бо ҳадафи идомаи анъанаи полифонии классикӣ иқтифо накарда, дар заминаи онҳо равишҳои тозаро пешниҳод намудааст.

Силсилаҳои хурди навъи академии бузургсилсилаи «Нақши паранд» аз маҳорати баланди касбии композитор, ҷаҳонбинии фароҳу ақлонӣ, хушзавқии зеҳнӣ ва диди нозуки зебоипарастии композитор Баҳор далолат медиҳанд.

Бо дарки амиқи қоидаҳои полифонӣ ва риояи услуби академӣ, композитор Баҳор шаклҳои жанрии фугаро хеле васеъ пешниҳод мекунад: классикӣ, ғайриклассикӣ, декламатсионӣ, импровизатсионӣ, ҷазӣ, авангардӣ, портретӣ бо сароҳанг-туғро ва портретӣ бидуни сароҳанг-туғро.

Композитор Баҳор дар ҳар як жанр хоссагии забону василаҳои ифодаи замонҳоро равишҳои бадеии гуногунро нишон медиҳад. Таваҷҷуҳи композитор ба имкониятҳои драматургӣ, хусусиятҳои жанрӣ (рондо, вариатсия ва диг.), василаҳои хоссаи ифода (масалан, лейтритм ва диг.) равона шудааст. Ҳамаи ин аз муносибати ҷиддӣ, дониши дақиқ ва нигоҳи пайваста ва ҷустуҷӯнаи

композитор нисбат ба полифония дарак медихад. Дар эҷодиёти ҳар як композитор Баҳор хусусиятҳои услубии ӯро хеле дақиқ қайд кардааст. Ин диди ӯ хусусан, дар силсилаҳои портретӣ аён мегардад. Ӯ симои И.С. Бах дар силсилаи хотимавии d-moll (№24) бо системаи мажорӣ-минорӣ, сабки барокко, унсури жанрии полифонӣ (бо фарогирии баёни контрапунктӣ-имитатсионӣ), бо дороии фугаи секарата, унсури оҳангии гуногунманбаии марбут ба услуби эҷодии И.С. Бах – сароҳанг-зангула, сароҳанг-андӯҳ ва сароҳанг-туғро, бо асоси зарбии равон таҷассум менамояд. Шахсияти Д. Шостакович дар силсилаи gis-moll (№12) дар системаи мажорӣ-минорӣ, сабки классикӣ (реалистӣ), унсури жанрии фуга бо туғро, унсури оҳангии гуногунжанр (прелюдияи рақсӣ ва фугаи дукаратаи дорои се сароҳанг) ва унсури зарбии полиметрӣ, ки бо контрапункти мураккаби зарбӣ ифода ёфтааст, инъикос гардидааст. Образи А. Веберн дар силсилаи es-moll (№14) атоналӣ, сабки додекафонӣ-пуантилистӣ бо фугаи дорои сароҳанги серияӣ, асоси оҳангии серияӣ ва асоси зарбии хоссаи пуантилистӣ муаррифӣ мегардад. Шахсияти О. Мессиауро Баҳор аз ду паҳлуи эҷодӣ – ҳамчун композитор-авангард ва композитор-орнитолог дар силсилаи F-dur (№23) кушодааст. Дар он василаҳои лаҳнии атоналӣ, техникаи модернии серияӣ бо прелюдияи импровизатсионӣ ва фугаи дорои сароҳанги серияӣ, асоси оҳангӣ бо тақлид ба сароиши паррандагон, асоси зарбии хеле озоди импровизатсионӣ, ҳамзамон фаровонии унсурҳои рушди полифонӣ – контрапункт, рақоҳод, стретто ва дигарро истифода намудааст.

Дар умум, силсилаҳои академӣ қариб кулли равияҳои волои мусиқавӣ-бадеии полифонияи ғарбиро фаро гирифтаанд. Дар талқини жанри полифонӣ Баҳор аз хусусиятҳои полифонияи замонҳои Ренессанс, барокко, классицизм, романтизм, советӣ ва авангардӣ истифода бурда, гӯё роҳи рушди таърихи полифонияро таҷассум намудааст.

БОБИ 3. ТАРКИБОТИ ЖАНРӢ ВА ҲАЛЛИ КОМПОЗИТСИОНӢ- ДРАМАТУРГӢ ДАР СИЛСИЛАҲОИ ХУРДИ НАВӢИ МИЛӢИ

3.1. Силсилаҳои хурд бар асоси мусиқии суннатии тоҷик

Жанри бузургсилсилаи полифонӣ барои композитор Фирӯз Баҳор боз як имконияти ба жанри сирф полифонӣ даровардани хусусиятҳои мусиқии миллӣ, хусусан, модарии тоҷикии худ гардид. Бо вучуди табиати полифонии жанр, асари ӯ саршор аз вазну зарб, оҳангу интонатсияҳои мусиқии тоҷикӣ аст. Композитор кӯшидааст, аз як тараф, тафаккури муосиру серпахлуи худро дар мусиқии ин бузургасар ҳарчӣ саҳеҳтар пешниҳод намояд ва аз тарафи дигар, ин жанри мураккаби полифониро ҳамчун композитори тоҷик талқин бидиҳад.

Дар силсилаи «Нақши паранд» робитаи хеле зичи мусиқии суннатии тоҷик ҳамеша эҳсос мешавад. Симои оҳангҳои тоҷикӣ аз ибтидо то охири силсила дар силсилаҳои a-moll (№2), e-moll (№4), D-dur (№5), fis-moll (№8), E-dur (№9), cis-moll (№10), Des-dur (№15), B-dur (№21) ва g-moll (№22) намудор мегарданд. Вале дар бузургсилсила аз мусиқии тоҷик ҳамагӣ як иқтибос (cis-moll, №10) истифода бурда шудааст.

Композитор Баҳор иқроӣ мешавад, ки аз иқтибосҳои оҳанги халқӣ оғаҳона дуртар меистад. Зеро ки, ба гуфтаи ӯ «... ҳар як композитор бояд андешаи шахсии худро дошта бошад... ва онҳоро бо оҳангҳои худ ифода намояд... Эҷоди оҳанг дар мусиқӣ яке аз лаёқати бузург аст» [6, с. 77]. Таваччуҳи муаллиф ба мусиқии миллатҳои дигар низ, аз ҷумла, арманӣ (h-moll, №6) ва венгерӣ (f-moll, №18) дар бузургсилсила ҷой дорад.

Прелюдияи силсилаи fis-moll (№8) дар сохтори одии дуқисмаи такрорӣ бо рушди ягона навишта шудааст. Баёни прелюдия ҳамеша дуовоза аст. Дар хатҳои овозии прелюдия аз ибтидо ду тарзи гуногуни оҳангбанди ҷо дорад. Аз онҳо якеро статикӣ ва дуоҷро – динамикӣ муайян кардан мумкин аст.

Дар қисми якуми прелюдия (периоди сохтори такрорӣ) оҳанги ҷумлаҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Ҷумлаи якум аз чор ибора – се иборати аввали

болоравандаи гаммамонанд, ки феълан гаммаи табиӣ, гармонӣ ва мелодии *gis-moll* ҳастанду зимни як набзи зарбӣ бо таъкиди терсия, кварта ва квинта дар тагнавозӣ нишон дода шудаанд.

1) табиӣ:

2) гармонӣ:

3) мелодӣ:

Мисоли 125. Се ҷумлаи аввали гаммамонанд дар прелюдия.

Ибораи чорум ҳалқачаи секвенсиониро асос гирифта, дар худуди пентахорди поёнии гаммаи гармонӣ бо фарогирии дараҷаи поёнии воридотӣ рушд ёфтааст:

Мисоли 126. Ҷумлаи чоруми секвенсионӣ

Қисми дуҷуми прелюдия низ сохтори периоди такрориро дорад. Феълан, он варианти қисми яқум аст. Ҷумлаҳои он навъи гаммаи *fis-moll*-ро дар овози болоӣ бо тағнавозии серрангтари лаҳнӣ-оҳангӣ нишон додаанд:

Мисоли 127. Се гунаи гаммаи минорӣ дар қисми дуҷуми прелюдия.

Прелюдия бо кодаи хурдак анҷом меёбад. Байни ду овози он мавзунии зарбӣ мушоҳида мешавад. Дар ҳарду овоз намунаҳои гуногуни тақсими сезарбаии вазни дувоздахзарбайи дида мешавад. Дар рафти прелюдия ин набзи зарбӣ танҳо дар се ҷой тағйир меёбад. Ҳар се мавриди рушди кулминатсионии оҳанг мебошад:

Мисоли 128. Ибораҳои авҷӣ дар прелюдия.

Фуғаи чоровоза дар талаботи фуғаи классикӣ навишта шудааст. Дар экспозитсия сароҳанг чор маротиба (тоналностҳои асосӣ ва доминантӣ), дар қисми озод се маротиба (*e-moll* – тоналности VII табиӣ ва асосӣ – *fis-moll*) ва дар хотима (тоналности асосӣ) меояд. Дар фуға ҳафт интермедия ҷо дорад:

Ҷадвали 35. Сохтори композиционии фуга.

	М яковоза	И ₁	С(д)	И ₂	М сеовоза	И ₃	ХОТИМА							
С(т)	С(д)		М дуовоза		С(т)		М яковоза	М яковоза	И ₁	М дуовоза	И ₂	М яковоза	М дуовоза	И ₃
Экспозитсия						Қисми озод								

Дар тули се гузароии аввал муқобилбаён тадричан аз яковоза ба сеовоза табдил меёбад. Ин ба гузароии чорум, ки дар экспозитсия кулминатсионӣ аст, меоварад.

Сароҳанги фуга дар диапозони пентахордӣ, ба воситаи трихордҳои болоиву поёни тоникаи *fis-moll*-ро бо ду ибора сурудааст. Он дар асоси муносикии суннатии тоҷикӣ қарор мегирад:

Andante con moto

Сароҳанги фуга

Мисоли 129. Сароҳанги фугаи *fis-moll*.

Муқобилбаёни риспостай воқеӣ аз ибораи аввали сароҳанги фуга гирифта шудааст:

Риспоста

Муқобилбаён

Мисоли 130. Гузароии дуҷуми фуга.

Гузароии сеюми доминантии сароҳанг бо муқобилбаёнҳои боздоштӣ ва муҳаррик омадааст:

Мисоли 131. Гузароии сеюми фуга.

Гузароии чаҳоруми тоникӣ ҳам дар хати поёни зимни баёни чоровоза бо муқобилбаёнҳои боздоштиву муҳаррик контрапунктӣ омадааст:

Мисоли 132. Гузароии чаҳоруми фуга.

Ҳамин тариқ, дар чаҳор гузароии сароҳанг баёни фуга аз яқовоза ба чаҳоровоза табдил меёбад. Интермедияҳои экспозитсия низ бо ҳамин равол рушд ёфтаанд.

Қисми озод аз панҷ гузароии сароҳанг ва чаҳор интермедия иборат аст. Пайхамии гузароӣҳо аз ҷиҳати тоналӣ чунин аст: се бор дар тоналности e-moll, ду бор дар тоналности fis-moll. Гузароии якум ва дуюми қисми озод стреттой аст:

Мисоли 133. Гузароии аввали стреттой дар қисми озоди фуга.

Хотимаро гузароии октаваии басии сароҳанг хеле бошукӯҳ оғоз мекунад. Муқобилбаёнҳо ба ҳамин равол шукӯҳу шаҳомати сароҳангро фузунтар мегардонад:

Мисоли 134. Гузарои сароҳанг дар аввали хотима.

Гузарои охирини сароҳанг (панҷум) фарохтар буда, бо суръати аввала ва тоналности асосӣ фугаро мутантан анҷом медиҳад.

«Прелюдия ва фугаи *fis-moll* (№8)» [3, с. 57-63] намунаи равшани омезиши нозуки мусиқии суннатии тоҷик бо принципҳои жанри академӣ мебошад. Композитор бо истифодаи унсурҳои лаҳнӣ, зарбӣ ва фазои миллии ифодаи драматургии жанриро муттаҳид карда, ба ин силсила симои тоҷикона бахшидааст.

Соҳтори дуқисмаи прелюдия, истифодаи гунаҳои гаммаҳои минорӣ бо тақия ба зарби анъанавӣ, инчунин рушди кулминатсионӣ, хусусиятҳои барҷастаи мусиқии суннатиро таҷассум мебахшанд. Дар фуга контрапункти классикӣ бо сароҳанг ва муқобилбаёнҳои таҳияшудаи миллии якҷо гардида, хеле хуб садо медиҳад. Ҳамин тавр дар асар композитор заминаи устувори анъанави мусиқии тоҷикро нигоҳ дошта, онро дар қолаби жанрии ғарбӣ бо маҳорати баланди касбӣ таҷассум кардааст.

Дар силсилаи «Прелюдия ва фугаи *cis-moll* (№10)» [3, с. 69-81] тазодӣ дар табиати сароҳанг бо суръати шӯҳи прелюдия ва муътадилу хирадмандонаи фуга дида мешавад.

Прелюдия дар соҳтори дуқисмаи одӣ бо дороии муқаддима ва кода навишта шудааст. Сароҳанги прелюдия аз суруди халқии «Гулпарӣ» иқтибос аст. Зарби он тақсими дутоӣ ва сетоии синкопии вазни панҷзарбаиро нишон медиҳад. Мавзунии зарбӣ аз оҳанги халқии иқтибосӣ аст. Ин зарб дар мусиқии суннатии тоҷик бо номи равона маълум аст. Дар анъанави фалаки кӯлобӣ дар

асоси он жанри Фалаки равона пайдо шудааст. Композитор зарби равонаро дар прелюдия нигоҳ доштааст. Асоси зарбии оҳанги иқтибосӣ ба набзи зарбии прелюдия табдил мегардад:

Мисоли 135. Муқаддимаи иқтибосии сароҳанг дар прелюдия.

Ҳарду қисми прелюдия (АВ) дар шакли период бо сароҳангҳои иқтибосӣ меоянд:

Мисоли 136. Сароҳанги иқтибосии прелюдия.

Композитор оҳанги суруди халқиро бидуни ихтисор бар асоси оҳанги прелюдия гузоштааст. Охири ибораҳангҳоро композитор ҳар дафъа бо тағнавозии триолӣ фаъол мегардонад:

а) бори аввал:

б) бори дуюм:

Мисоли 137. Иловаи хотимаӣ ба хатҳои сароҳанг.

Чунин фаъолшавӣ тақлид ба мусиқии халқӣ аст. Дар манбаи халқӣ онро дойра менавозад. Бо нигоҳдошти оҳанги суруди халқӣ, асоси лаҳни прелюдия хеле серранг баромадааст. Прелюдия дар лаҳни фригӣ қарор гирифта, дар ибораоҳанги дуҷум тобиши лаҳни иони́ро низ дар бар мегирад:

Мисоли 138. Ибораоҳанги дуҷуми сароҳанг.

Қисми дуҷуми прелюдия репризаи ихтисорӣ аст. Композитор дар ибораи авҷии он аз маводи иқтибосӣ даст кашада, хотимаро бо иловаҳои триолии қаблӣ рушд медиҳад:

Мисоли 139. Ибораи авҷии прелюдияи cis-moll.

Кода бо оҳанги поёнраванда дар pianissimo хотима меёбад. Ва бо чунин фаровард шароити хуберо барои оғози fuga муҳайё мегардонад.

Фуғаи дуқисмаи сеовоза ботамкину хирадмандона (Grave) оғоз мешавад. Сароҳанг дар фуға шаш маротиба – се бор дар экспозитсия (t – D) ва се бор дар қисми озод (dis-moll (дараҷаи II), ais-moll (дараҷаи VI) ва дар тоналности асосӣ – cis-moll) мегузарад:

Ҷадвали 36. Сохтори композиционии фуға.

ЭКСПОЗИТСИЯ			ҚИСМИ ОЗОД			
1	2	3	4	5	6	Интермедия
T	D	T	dis-moll	ais-moll	cis-moll	

Фугаи ин силсила ғайриклассикӣ аз он лиҳоз ба шумор меравад, ки дар қисми яқум як ҷузъи асосии фуга – интермедия ҷо надорад.

Сароҳанги хеле бузурги фуга характери импровизатсиониро дорад. Он хеле озод, бо истифодаи вазнҳои гуногун, зарбҳои пунктирӣ, секстоли ва хроматизмҳои садоӣ (дар мобайн) бо фарогирии дараҷоти пурраи лаҳнӣ-тоналӣ муаррифӣ гардидааст. Композитор мавқеи тоналностро дар ибтидо ва интиҳои сароҳанг ҳифз намуздааст:

The image shows a musical score for a fugue in C minor, marked 'Grave'. The score is written for piano and consists of three systems. The first system has five measures with time signatures 4/4, 5/4, 4/4, 5/4, and 4/4. The second system has two measures with time signatures 7/4 and 4/4. The third system has four measures with time signatures 4/4, 4/4, 4/4, and 4/4. The score includes dynamic markings such as *f*, *mf*, *mp*, and *p*. There are also slurs and accents throughout the piece.

Мисоли 140. Сароҳанги фугаи cis-moll.

Аз ҷиҳати семантикӣ қисми мобайнии сароҳанг рушддиҳанда аст. Оҳанги ин қисм то ба авҷ расида, тавассути ибораи рушддиҳандаи импровизатсионӣ ба тоника бармегардад. Иборасозӣ дар прелюдия ба таври импровизатсия қарор мегирад.

Гузариши дуҷуми доминантӣ бо муқобилбаёни яқовоза, гузариши сеҷуми басӣ бо муқобилбаёни дуовоза контрапунктӣ кардааст.

Дар қисми озои фуга се гузариши сароҳанг пайхам омадаанд. Сароҳанг аввал дар овои мобайнӣ бо баёни сеовоза оғоз гардида, дуовоза анҷом меёбад:

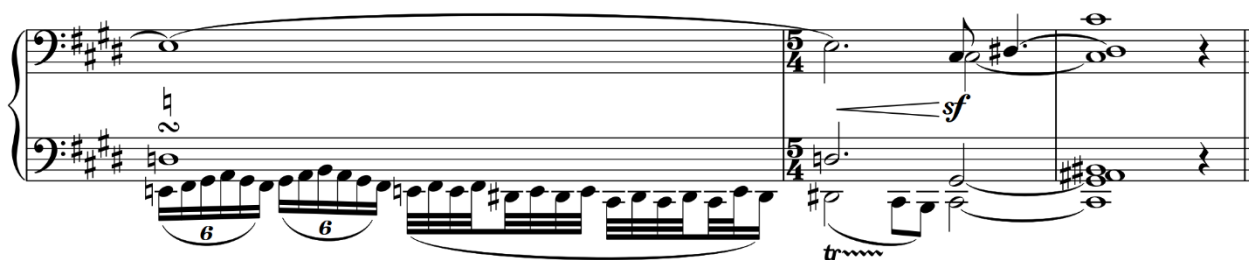
муқобилбаён
сароҳанг
муқобилбаён

Мисоли 141. Гузароии чоруми сароҳанг.

Дар гузароии хотимавии октаваии сароҳанг шукӯху шахомати рушдро ба кулминатсияи умумии фуга табдил медиҳад:

Мисоли 142. Гузароии хотимаваи (шашум)-и сароҳанги фуга. (Ибтидо).

Интермедияи ягонаи фуга дар асоси тобишҳои оҳангии сароҳанг сохта шудааст:

Мисоли 143. Интермедияи фуга.

Он дар фуга нақши хотимадиҳандаро бозидааст.

Дар силсилаи офтобии «В-dur (№21)» [3, с. 139-145] прелюдия (Andantino) дар сохтори периоди ғайримураббаи такрорӣ, бо ҷумлаҳои аз якдигар регистрӣ ва ҳаҷман фарқкунанда ва бо сукут ҷудошуда, омадааст.

Сароҳанги прелюдия тасвири шӯълаҳои ҷилвазанандаи офтоби субҳро дорад, бидуни шак ба кишвари азизи офтобӣ – Тоҷикистон монанд аст. Гумон аст, ки бо ин силсила композитор ватани азизаш – Тоҷикистонро васф мекунад. Ба ин шӯълаҳо тагнавозии прелюдия дар регистри болоӣ ва бо зарби равони шонздаҳзарбаии тагнавозӣ мутобиқ карда шудааст:

Мисоли 144. Сароҳанги прелюдияи В-dur (№21).

Такрори сароҳанг дар октаваи поёнтар қарор мегирад. Сароҳанг дар такрор як октава поён садо медиҳад. Он асарро бо васеъшавӣ ва сустшавии суръат, сониян, таваққуф қардан дар фермата ба охир мерасонад. Ва дар зарбаи заифи стаккато ногаҳон зуд прелюдияро хотима медиҳад:

Мисоли 145. Хотимаи прелюдия дар хотима.

Агар ҳаракати сароҳангро дар ду маврид дараҷа ба дараҷа дида бароем, аён мешавад, ки онҳо дар таносубияти аксуламалӣ (симметрӣ) қарор гирифтаанд. Композитор бо ин васила дар прелюдияи мухтасар, образи тулуъ ва ғуруби офтобро таҷассум карда, рушди ягонаро нигоҳ медорад.

Ба ҳаҷми хурд нигоҳ накарда, дар умум прелюдия ба кас хушбинона таъсир мекунад ва ба офаридани ҳолати хушнудиву хотирчамъӣ аз ҳаёти орому сулҳи устувор меоварад.

Фуғаи чоровоза (*Allegretto*) сохтори дуқисмаи одиро дорад. Он ҳашт гузароии сароҳанг, ҳафт муқобилбаён ва ҳафт интермедияро дар бар гирифтааст:

Ҷадвали 37. Сохтори композиционии фуғаи B-dur.

Экспозитсия						Қисми овоз								
C _(T)	M (яқовоза)	I ₁	M (дуовоза)	I ₂	M (дуовоза)	I ₃	C _(S)	I ₄	M (яқовоза)	I ₅	M (яқовоза)	I ₆	M (яқовоза)	I ₇
Колетта	C _(D)		C _(T)		C _(D)		M (яқовоза)		C _(S)		C _(T)		C _(T)	

Аз ҷиҳати тоналӣ гузароихо дар тартиби муқаррарӣ омадаанд. Ин фуға пурра ба талаботи фуғаи классикӣ ҷавобгӯ аст. Образи фуға идомадиҳандаи образи равшани прелюдия аст.

Сароҳанги фуға низ тасвири хуршедро дорад. Дурахши хеле устувори хуршед ба симои умумии силсила табдил мегардад. «Ба вучуд омадани ин

тасаввурот шояд аз он аст, ки композитор онро дар фазои мусикии суннати тоҷик бо тавсифи зиндадилӣ ва накумандии тоҷикона эҷод намудааст» [2]. Фуга хушбиниро афзуда, ба кас эътимод ва шодӣ мебахшад. Ба ин тоналности хуршедии асар – В-dur низ мусоидат менамояд:

Мисоли 146. Сароҳанги фуга.

Сароҳанг аз чаҳиши октавай оғоз гардида, тавассути ибораи дуҷоми секвенсиямонанд ба ибораи сеҷоми мегузарад. Он рушди ҳардуи аввалро ба тоникаи болоӣ меоварад. Зиндадили оҳанг аз ҳаракати равони болоравандаву устувори тоникии он аст.

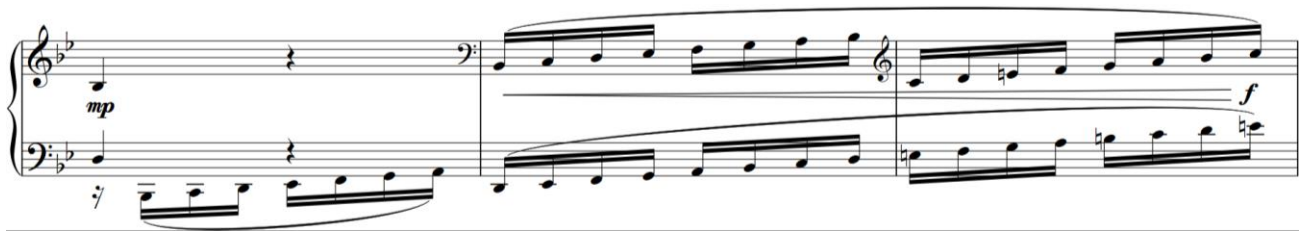
Асоси оҳангӣ-интонасионии муқобилбаён, интермедия ва кодетта аз сароҳанги фуга гирифта шудааст.

Кодеттаи болораванда дар тоналности F-dur гузарои якум ва дуҷоми фугаро мепайвандад:

Мисоли 147. Кодетта байни гузарои якум ва дуҷоми.

Оҳанги интермедияи дуҷомии экспозитсия аз кодетта гирифта шудааст, вале он дар тоналности асосӣ қарор мегирад ва дар бузургсилсила интермедия аввалин маротиба қайди тоналности асосиро кардааст. Барои композитор он мақсаднок аст, зеро ки ин васила гузарои охирини сароҳангро дар экспозитсия шиддатнок менамояд:

Мисоли 148. Интермедияи дуҷуми фуга.

Гузариши охири сароҳангро композитор дар лаҳни равшани лидӣ пешниҳод кардааст. Ду муқобилбаён терсияи доминантиро, ки дараҷаҳои V ва VII тоналности асосианд, сурӯдаанд. Муқобилбаёнҳо бо сароҳанг хеле хуб контрапункти мекунад:

муқобилбаён	
муқобилбаён	
сароҳанг	

Мисоли 149. Гузариши хотимагии сароҳанг дар фуга.

Интермедияи хотимагӣ бо қайди дараҷаҳои тоналности асосӣ зоҳир гардида, фугаи мазкурро хотима медиҳад ва ҳукмфармоии тоналности асосиро таҳким мебахшад.

Силсилаи прелюдия ва фугаи B-dur (№21) – мисоли равшани омезиши лексикаи анъанавӣ академӣ бо семантикаи мусиқии суннатии тоҷик мебошад. Прелюдия бештар ба эҳсосоти тасвир концепсияи асосии силсиларо талқин додааст. Фуга бо қатъиёти услуби классикӣ ва баёни контрапунктии хатҳои оҳангӣ бештар асоси жанрии полифониро таҳким бахшида бошад ҳам, дар ҳарду қисми силсила ҳаракат ба сӯи равшанист. Ва ин равшаниро композитор дар симои Тоҷикистон – Ватани азиз талқин додааст.

3.2. Силсилаҳои хурд бо асоси мусиқии халқҳои дигар

Ин силсилаҳо ба композитори маъруфи арманӣ Комитас ва композитори машҳури венгерӣ (маҷорӣ) Барток бахшида шудаанд. Ин ду композитор бо фаъолияти ҷамъоварии мусиқии халқӣ худ низ маълуманд. «Силсилаи h-moll

(№6)» [3, с. 45-51] ба Комитас бахшида шудааст. Дар он прелюдия статикӣ ва fuga динамикӣ пешниҳод гардидаанд.

Прелюдия дорои сохтори дуқисмаи одӣ ва баёни гомофонӣ-гармонист. Хусусияти статикӣ прелюдия дар набзи синкопии он аст. Ин набзи «нигоҳи шахшуда ба як нуқта» мебошад.

Набзи прелюдияро аз аввал то охир ибораи дуаккорда дар вазни сезарбай бо зарби синкопии ♩ ♩ ташкил мекунад. Чунин набз бо ҷойивазкунӣ – аввал дар бас, сониян, дар овозҳои болоӣ ва дар охир бори дигар дар бас нишон дода шудааст. Зимни он оҳанги яковоза мутобиқ ба зарби синкопии он баён мегардад:

Мисоли 150. Ибтидои сароҳанги прелюдия.

Фуғаи ин силсила дар си-дорӣ қарор гирифтааст. Ба гуфтаи композитор сароҳанги ин фуға иқтибосе аст аз оҳангҳои халқии арманӣ: «Портрети мусиқии эҷодкардаи ман пешниҳоде буд, ки тавассути он ман шавқмандӣ ва мафтуншавии худро аз мусиқии композитор Комитас изҳор кардам» [6, с. 65].

Лекин композитор Баҳор ба иқтибоси арманӣ, образи нав додааст¹. Ба гуфтаи Торджян ин «суруд унвони “Тсирани тсар” (“Дараҳти зардолу”)-ро

¹ Дар мақолаи Торджян Х. се варианти оҳангии ин суруд оварда шудааст. Варианти аввали он халқист, ки онро Комитас ба нота гирифтааст:

Варианти дуюм пешниҳоди худи Комитас аст. Тафовути он аз сарчашмаи халқӣ дар зарби афзудаву суръати хеле суст мебошад:

Lento con affetto

Варианти сеюм такмили худи Х.Торджян мебошад [141, с. 44]:

дорад» [141, с. 44]. Оҳанги суруди лирикии халқиро Баҳор бо василаҳои тезонидани суръат, зарб ва иборабандии хоси жанри ба оҳанги скертсой табдил додааст:

Allegretto ♩=96

Мисоли 151. Сароҳанги фугаи h-moll (№6).

Дар силсилаи h-moll (№6) композитор барои ворид кардани ин оҳанги халқӣ қаблан дар прелюдия тайёри мебинад. Ӯ сароҳанги прелюдияро дар руҳи оҳанги суруди лирикии арманӣ эҷод намуда, мантиқи воридшавии сароҳанги фугаро дар жанри зудсуръати скертсой пешбинӣ менамояд. Бо истифодаи зарбу василаҳои агогии дигар, композитор гӯё сароҳангро ҳаҷман хурд мекунад. Дар қиёс бо оҳанги халқӣ, ӯ сароҳангро дар як ибораи мусиқӣ, бо хоси жанри fuga пешниҳод карда, зуд ба коркарди полифонии он мегузарад.

Фугаи сеовоза сохтори дуқисма дорад ва ҳафт гузароии сароҳангро дар бар мегирад. Ин фугаи навъи классикӣ аст:

Ҷадвали 38. Сохтори композитсионии фугаи h-moll.

Экспозитсия					Қисми озод					
Т		Т			S		Т			
С	М	И ₁	С	И ₂	М	И ₃	С	С	М	И ₄
М	С		М		С		М	С		
D					S		Т			
Хотимаи фуга										

Гузариҳои сароҳанг бо якдигар бо чаҳор интермедия (дуто дар экспозитсия ва дуто дар қисми озод) пайваст мешавад. Қисми озоди фуга аз чаҳор гузарои сароҳанг ва ду интермедия иборат аст. Ҳарду гузарои хотимаӣ тоникианд. Силсилаи h-moll (№6) дар бузургсилсила яке аз намунаҳои хуби силсилаи хурд бо асоси мусиқии халқҳои дигар мебошад. Дар силсила прелюдия абстрактӣ буда, фуга бо ҳалли композитсионӣ-драматургии классикӣ образи композитори бузурги арманиро хуб инъикос намудааст.

Композитор Баҳор бо маҳорати баланд, аз иқтибоси халқӣ сароҳанги инфиродии худро офарида, силсиларо бо доираи образҳои ягона ҳамчун мекунад. Бо силсилаи худ Баҳор эҳтироми худро ба халқи дигар хеле равшан ифода кардааст.

Дар «Прелюдия ва фугаи f-moll (№18)» [3, с. 120-124] низ композитор мусиқии халқиро асоси оҳангӣ-интонатсионӣ интихоб менамояд. Сароҳанги прелюдия лирикӣ аст. Ба гуфтаи композитор «решаҳои оҳанги ин силсилаи хурд бештар ба оҳангҳои халқии аврупоишарқӣ алоқаманд» [4].

Прелюдия дар шакли периоди одии ғайримураббаи сохтори такрорӣ омадааст. Ба сароҳанги прелюдия тағнавозии созии фосилавӣ-аккордӣ хос аст. Ва ҷо-ҷо оҳангбандакҳои тағнавозӣ хотимаҳоро пурра мегардонанд:

Мисоли 152. Сароҳанги прелюдияи *f-moll* (№18).

Табиати сурудии сароҳанги прелюдия бо суръати *Largo* бо характери оромона ва фароҳии нафаси оҳангӣ ба иборасозии композитсионӣ нуфуз пайдо мекунад. Дузарбаии худро (4/2) \bar{u} на танҳо дар суръати суст нигоҳ медорад, балки онро парастииш менамояд. Чунин муносибат ба фароҳии оҳангӣ дар прелюдия низ ҷой дорад. Дар ин сабъ сароҳанг диапазони нонаро ба даст меоварад. Ва ниҳоят, сароҳанги прелюдия аз ҷиҳати тоналӣ ҳам устувор аст.

Композитор кулминатсияи прелюдияро дар кода ҷо мекунад, ҳарчанде дар он ба оҳанги поёнраванда афзалият медиҳад.

Рамзист, ки прелюдия дар як мотив оғозу хотима ёфтааст:

Мисоли 153. Оғозу хотимаи прелюдия.

Тазодии fuga бо суръат, зарб ва сароҳанги он ворид мешавад. Дар fugaи *f-moll* Фирӯз Баҳор ба ҳайси сароҳанг «иктибосеро аз мусиқии рақсии венгерӣ истифода мебарад» [4]. Асли ин оҳанг дар маҷмуаи «Махзани 100 суруди халқии венгерӣ оварда шудааст» [135, с. 20]:

Мисоли 154. Оҳанги аслии легенеш.

Ин рақси машҳури венгерӣ зери унвони «*легенеш* (аз забони венгерӣ – “рақси чавонмард”) рақси якка аст. Онро бо тақ-тақи мӯзаҳо дар вазни чорзарбай, зарби омехтаи равону синкопӣ, бо суръати тез иҷро мекунанд» [58, с. 226].

Ба ҳайси сароҳанги fuga ин оҳанги венгериро композитор бо зарби афзуда, ҳаҷман бузургтар ва форшлагҳои зиёдтар интиҳоб кардааст. Бо вучуди ин табиати рақсии оҳанги аслиро композитор дар fuga нигоҳ доштааст ва ба дараҷае таҳким бахшидааст. Ҳаҷми бузурги сароҳангро муаллиф ба воситаи такрори себораи ибора-иктибос ба даст меоварад:

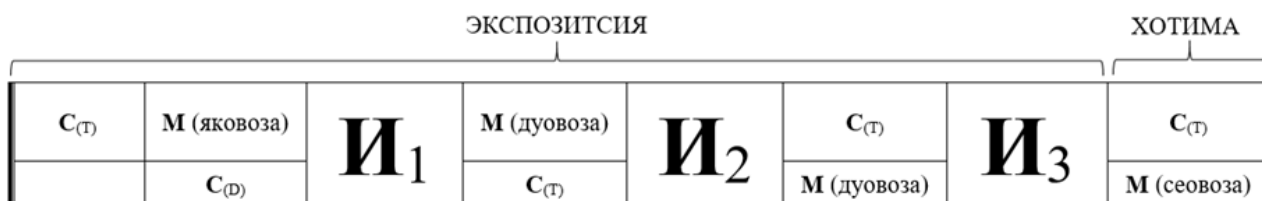

Мисоли 155. Сароҳанги fugaи *f-moll*.

Дар мусиқии халқӣ рақси легенеш ҳамеша чаҳор маротиба такрор мешавад, яъне чаҳорзарбаии он ба чаҳорибораии он ҳамсадо аст. Шояд ҳамин хусусияти манбаи халқӣ омили сохтори композитсионии fuga гардидааст. Дар экспозитсия композитор сароҳангро чаҳор бор мегузаронад (1) ва ҳамаи гузароихо дар тоналности асосианд (2).

Сохтори умумии композитсияи fuga аз қисмҳои таркибии экспозитсия ва хотима иборат аст:

Ҷадвали 39. Сохтори умумии fuga.

Чунин таҳияи композитсионӣ ин фугаро ба навъи ғайриклассикӣ мансуб менамояд.

Дар фуга муқобилбаёнҳои боздошти ва муҳаррик истифода мешаванд. Онҳо ҷиҳати оҳанг ба якдигар вобастагӣ надоранд ва ба дараҷае мустақиланд. Ин имкон додааст, ки онҳо бо сароҳанг хеле хуб контрапунктӣ бикунанд:

Мисоли 156. Гузарои сеюми сароҳанг.

Се интермедияи фуга дар ҳудуди як доираи оҳангӣ-интонатсионӣ қарор доранд. Онҳо аз якдигар бо ҳаҷм фарқ мекунанд. Интермедияҳо дар асоси сароҳанги фуга навишта шуда, нақши васлиро байни гузароиҳои сароҳанг ва қисмҳои фуга иҷро кардаанд.

Ҳамин тавр, дар силсилаи f-moll, композитор оҳанги иқтибосиро аз рақси мардонаи венгерӣ истифода бурдааст, вале бо иқтибоси оҳангӣ иқтифо накардааст. Ӯ асоси жанрии манбаи халқиро ба тарзи барҷаста дар силсилаи хурди полифонӣ таҷассум намудааст. Композитор асоси жанрии легенешро на танҳо ҳифз кардааст, балки бо талқиноти нав пешниҳод намудааст. Бо вучуди ин, ӯ аз ҳудуди жанри рақсии манбаи халқӣ намебарояд (1). Асоси композитсионии рақси венгериро, ки аз қисми сустсуръат ба шиддатноки дуҷум мегузарад, асоси композитсионии силсилаи полифонӣ интихоб намудааст (2). Вазну зарби хоссаи легенеш ҳам дар прелюдия ва ҳам дар фуга ҷо дода шудаанд (3).

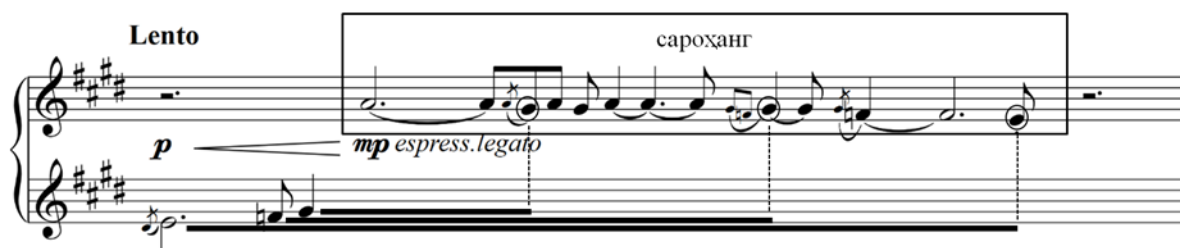
3.3. Силсилаҳои хурди навъи декламатсионӣ-импровизатсионӣ

Дар бузургсилсила силсилаҳои хурди навъи миллӣ бо жанри шохавии декламатсионӣ-импровизатсионӣ низ эҷод шудаанд. Аз ҷумла, бидуни вазни муайян, озод (№9) ва декламатсионӣ-импровизатсионӣ – бо вазни мушаххас (№2, №4, №5, №15, №22).

Дар «Прелюдия ва фугаи E-dur (№9)» [3, с. 64-69] ҳам прелюдия ва ҳам фуга озод, бидуни нишондоди вазн навишта шудаанд.

Прелюдияи сеовозаи ҳаҷман хурд аз ибтидо сароҳангро дар овози болоӣ бо тагнавозии поёнии кластерӣ нишон медиҳад. Суръати суст онро гӯё фарохтар мегардонад. Сароҳанги прелюдия дар пайравии оҳангҳои кӯҳистони тоҷик эҷод шудааст.

Прелюдия дар шакли периоди сохтори такрорӣ ғайримураббаъ пешниҳод гардидааст. Хати рушди ягонаи он аз сароҳанг сар мезанад:

Мисоли 157. Сароҳанги прелюдия.

Идомаи рушди оҳанг дар пайдошавии вариантҳои дигари он қарор гирифтааст. Феълан ин услуби импровизатсионист, ки онро композитор дар оҳангсозӣ ба ҳайси асосӣ интихоб намудааст:

Мисоли 158. Ду навъи ибора-вариант.

Ибораҳо дар онҳо бо фермата ва кома чудо гардидаанд.

Дар қиёс бо хати оҳангӣ хати тагнавозии кластерӣ доимо садодиҳанда аст¹. Ибтидои аксарияти аккордҳои тагнавозӣ дар мутаносибии сукути хати оҳангӣ қарор мегирад.

Дараҷоти умумии прелюдияро гексахорди нимпардаӣ (e – f – fis – fisis – gis – a) дар ҳудуди квартаи холис ташкил медиҳад. Ин дараҷот аз дараҷоти тетраҳордии сароҳанг сар зада, дар чараёни драматургии амалигардонӣ дар асар бо шоҳаҳои фаръӣ бо чунин шаклҳо намудор мегардад:

- e – f – gis – a;
- d – e – f – gis – a;
- e – f – fis – fisis – gis – a;
- f – fisis – gis – a;
- e – f – fis – fisis – gis – a.

Тоналности прелюдия E-dur шартист, зеро ки талқини лаҳнӣ-тоналӣ аз доираи дараҷотии гексахорди фавқуззикр берун намебарояд ва диапазони дараҷаҳои канории он дар ҳудуди квартаи холис мемонад.

Фуга (Rubando molto espressivo)-и чоровозаи дуқисма бо қоидаҳои фугаи классикӣ шакл гирифтааст:

Ҷадвали 40. Сохтори умумии фугаи E-dur.

ЭКСПОЗИТСИЯ					ҚИСМИ ОЗОД							
C (T)	M яқовоза	И ₁	M дуовоза	И ₂	M сеовоза	M сеовоза	И ₃	C (Cis-dur)	C (E-dur)	И ₄	C (H-dur)	C (T)
	C (D)		C (T)		C (D)	C (D-dur)		M дуовоза	M сеовоза		M сеовоза	M яқовоза
хотима												

Суръати фуга тезтар аст. Хатҳои оҳангии он дар дерандҳои хурдтар (триолӣ, шонздаҳякии триолӣ ва одӣ, ибораҳои алоҳидаи сивудуякӣ) сохта

¹ Композитор дастури зеринро дар поварақи асар овардааст: *Die Note. Die im Inneren des Kreises ist, soll bis nechste gleiche Note oder bis zu dem Zeichen ♯ gehalten werden*, яъне «нотаҳоеро, ки дар дохили доира мебошанд, мебояд то нотаи дигари ҳамдеранд ё то аломати ♯ нигоҳ дошт».

шудаанд. Композитор ин василаро ҳамчун яке аз василаҳои ҳамчояшавии силсила ва офаридани ягонагии силсила истифода бурдааст.

Сароҳанги fuga ду ибораро дар бар мегирад. Дар ибори дуюм, аз ҳисоби ивазшавии дараҷаҳои II ва III тоналности асосӣ, оҳанг рангу бори нави лаҳниро пайдо карда, сароҳанги зебову мустақилро ташаккул медиҳад, ки аз дараҷаи воридотии поёнӣ оғоз шуда, баъди сайри трихордиву тетракордӣ ба дараҷаи якум мерасад:

Мисоли 159. Сароҳанги fugaи E-dur.

Дар экспозитсия гузарои дуюму сеюм бо як муқобилбаён, гузарои чоруми сароҳанг бо се муқобилбаён ҳамчоя садо медиҳад:

Мисоли 160. Гузарои чаҳоруми fuga.

Экспозитсияро интермедияи сеовозаи сеюмӣ хотима медиҳад.

Қисми озоди fugaи E-dur панҷ гузарои сароҳангро дорад. Дар қисми озод гузарои (якум) стреттой бо қадами кӯтоҳи имитатсионӣ дар овози поёнӣ ва мобайнӣ садо медиҳад:

Мисоли 161. Гузарои якуми стреттой дар қисми озоди fuga.

Гузариои чоруми сароҳанг дар fortissimo дар овози болоӣ бо муқобилбаёни сеовоза нуқтаи баландтарини фугаро муаррифӣ карда, ба кулминатсияи умумии фуга табдил ёфтааст.

Фугаро гузариои сароҳанг бо муқобилбаёнҳои сонорӣ дар баёни чаҳоровоза (нуҳум) хотима медиҳад:

Мисоли 162. Гузариои хотимавии сароҳанги фуга.

Дар Прелюдия ва фугаи E-dur (№9) композитор бо сароҳанге, ки дар пайравии мусикии суннатӣ эҷод намудааст (дар прелюдия), тағнавозии сонории авангардиро истифода мебарад. Ба вучуди ин ду манбаи синтаксисӣ, Баҳор услуби жанри полифониро ба дараҷи зарурӣ риоя карда, силсилаи хурди E-dur-ро ба намунаи истифодаи ҳамҷояи унсури суннатӣ (сароҳанг) бо техникаи авангардӣ (баёни тағнавозӣ дар прелюдия, муқобилбаёнҳои охир дар фуга), қолаби жанрҳои полифонӣ (силсилаи хурд, фуга) бо услуби рушди мусикии суннатӣ (рушди сароҳанг дар прелюдия дар асоси асл-фаръ) ва дар умум хоссагии силсилаи хурдро дар бузургсилсила нишон дода тавонистааст.

Дар силсилаи «Прелюдия ва фугаи a-moll (№2)» [3, с. 13-18] прелюдияи импровизатсионӣ ва фугаи манзум дар мутаносибии тазодӣ қарор мегирад.

Прелюдия (Allegro impetuoso) дар ду навъи ибора – яқовозаи пассажиҳои поёнраванда (а) ва фосилавии чаҳоровозаи статикӣ (б) асос гирифтааст:

Мисоли 163. Ду навъи ибораҳанг дар сароҳанги прелюдияи a-moll (№2).

Вазну баён ва иборабандии гуногун, бо сукутҳои баъдии ибораҳо табиати импровизатсионии прелюдияро ба вучуд овардаанд, ҳарчанде ибораҳо дорои вазну ҳаҷми муайян мебошад.

Муколамаи ибораҳо дар драматургияи рушди ягонаи прелюдия пуравҷ гардида, тавассути фарогирии регистрҳои васеи болоиву поёнӣ, дар регистри поёнтарин ба анҷом мерасад. Прелюдия яктоналӣ аст. Композитор чараёни драматургии прелюдияро, хусусан дар бандҳои пешавчиву авҷӣ, бо василаҳои зарбии квинтоливу секстолӣ хеле фаъол мегардонад. Дар умум, дар прелюдия хати рушди ягона муҳайё мегардад.

Сароҳанги fugaи сеовоза (a-moll) дар пайравии мусиқии лириқии тоҷик, мушобех ба навоҳои яккаи нойӣ, андешамандона, бо орошот (форшлаг) ва пайиҳамии дараҷаҳо сохта шудааст:

Мисоли 164. Сароҳанги fugaи a-moll.

Истифодаи орошот, иборайи секстолӣ, деранди нуқтадор ва дигар онро ба оҳангҳои импровизатсионии озод наздик менамоянд. Чунин характери сароҳанг ба чараёни fuga нуфуз пайдо мекунад.

Фуға бо сохтори одии дуқисма дар навъи fugaи классикӣ навишта шудааст.

Экспозитсияи фуға се гузароии сароҳанг ва ду интермедия дорад, яке аз ин интермедияҳо хотимавист. Гузароии сароҳанг тоникӣ (дуто) ва доминантӣ (якто) мебошанд:

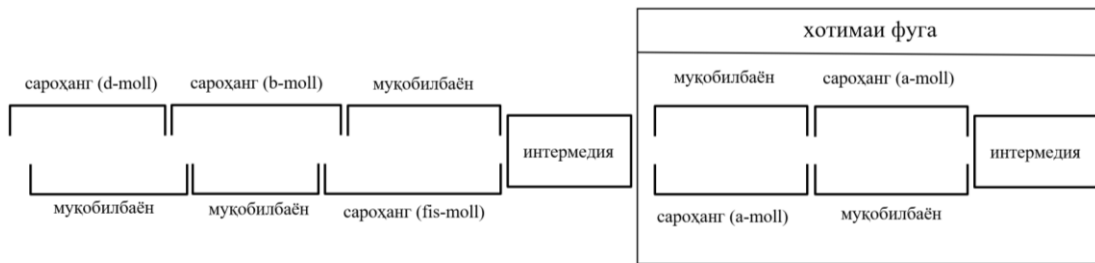
Ҷадвали 41. Сохтори экспозитсияи фуга.

Муқобилбаёнҳо ва интермедияҳо бо сароҳанг робитаҳои оҳангӣ-интонатсионӣ доранд.

Қисми озои фуга панҷ гузароии сароҳангро ва ду интермедияро дар бар гирифтааст. Дар ин қисм се гузароии аввал дар тоналностҳои дигар (d-moll, b-moll, fis-moll) ва ду гузароии охир дар тоналности асосӣ (a-moll) оварда шудааст:

Ҷадвали 42. Сохтори қисми озои фуга.

Муқобилбаёнҳо ва интермедияҳои фуга дар асоси сароҳанг сохта шудаанд.

Фуга дар услуби баёни прелюдия навишта шудааст ва аз ин лиҳоз хати драматургии прелюдияро пурра мегардонад.

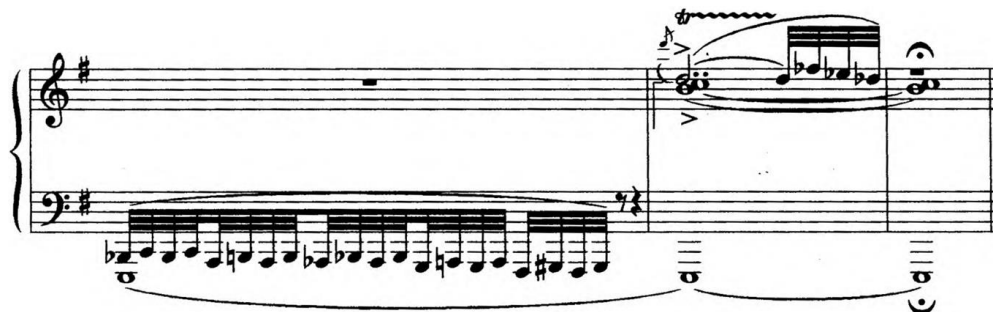
«Прелюдия ва фугаи e-moll (№4)» [3, с. 24-30] яке аз саҳифаҳои пурчилои лирикии бузургсилсила маҳсуб меёбад.

Прелюдия дар сохтори одии дуқисма (AB) бо Coda навишта шудааст. Сароҳанги прелюдия аз як ибора сар мезанад. Ибораи дуюм, ибораи якумро рушд додааст. Он импровизатсионӣ, саршори ороишоти форшлагӣ, дар суръати суст пешниҳод мегардад:

Мисоли 165. Сароҳанги прелюдия.

Композитор кодаи прелюдияро низ дар асоси сароҳанг сохтааст:

Мисоли 166. Кода

Ду иборайи сароҳанги fugaи чаҳоровоза низ аз якдигар бармеоянд. Сароҳанг ба навъи оҳангҳои суннатии тоҷик наздикӣ дорад. Он дар суръати суст пешниҳод гардидааст. Ҳарду ибораоҳангҳо болоравандаанд, ибораоҳанги дуюм ҳаҷман васеътар аст ва ҳамчун рушддиҳандаи якум мақбул мегардад. Сароҳанг дар дараҷаи тоникӣ анҷом меёбад.

Дар раванди дохилии сароҳанг яке аз услубҳои хоссаи мусиқии суннатӣ истифода бурда мешавад. Ин услуби рушди оҳанг ба монодияи шарқӣ хос аст ва дар мусиқии бошарқӣ бо унвони «“услуби васеъшавӣ” ном гирифта шудааст» [37, с. 71-86]:

Мисоли 167. Сароҳанги fuga.

Се гузарои минбаъдаи экспозитсия дар пайихамӣ бо тамоюли плагалӣ ва афзоиши теъдоди муқобилбаёнҳо омадаанд. Гузарои чаҳоруми хотимавии авҷӣ, контрапункти амудии харакаткунандаро ба вучуд овардааст:

M. 1
M. 2
M. 3
C.

mp *f* *mf*

Мисоли 168. Гузарои охири сароҳанг.

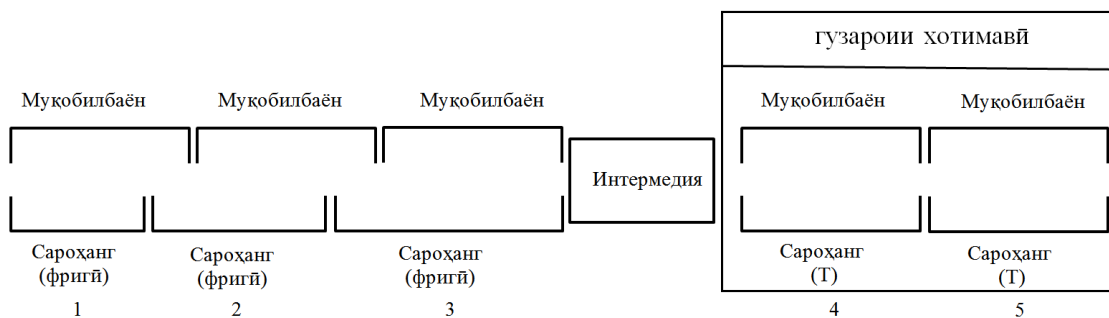
Дар интермедияҳо унсурҳои рушди секвенсионӣ ба назар мерасанд:

Интермедияи якумӣ Интермедияи дуюмӣ

Мисоли 169. Тобишҳои секвенсионӣ.

Дар қисми озоди фуга се гузарои аввал дар лаҳни фригӣ ва ду гузарои хотимаӣ тоналности асосиро қайд кардаанд:

Ҷадвали 43. Сохтори композитсионии қисми озоди фуга.

Дар гузарои дуҷум сароҳанг ба шакли афзуда оварда шудааст:

f

Мисоли 170. Гузарои сароҳанги афзуда.

Гузариои сеюм тафовути регистрӣ дорад. Гузариои чаҳорум характери мардонаворро пайдо карда, дар fortissimo бо баёни октаваӣ ва муқобилбаёни сеовоза дар октаваҳои поёни садо медиҳад. Ва ниҳоят гузариои панҷуми сароҳанг аз fortissimo ба piano гузошта, фугаро хотима медиҳад.

Прелюдия ва фугаи e-moll (№4) низ ба зумраи силсилаҳои лирикӣ тааллуқ дорад. Дар он композитор Баҳор дараҷаи баланди ҳамоҳангии анъанавии шарқиро дар услуби классикии полифонӣ нишон додааст.

Прелюдия бо табиати озод, импровизатсионӣ ва орошоти форшлагӣ, фазои ботамкин ва лирикиро ифода менамояд.

Дар фуга композитор бо истифодаи контрапунктҳои серқабата, динамикаи пуртазод, як сохтори равони драматургиро месозад. Композитсияи фуга бо гузариҳои секвенсионӣ ва тағйироти регистриву динамикӣ, дорои кулминатсияи баланд аст.

Дар «Прелюдия ва фугаи D-dur (№5)» [3, с. 31-44] прелюдия ҳамчун жанри мусиқии сози талқин шуда, фуга – бештар полифонӣ, муҳофизии жанри канонӣ ва бо асоси сози-вокалӣ пешниҳод гардидааст. Дар ин силсила ба унсурҳои мусиқии суннатии тоҷик хеле афзалият дода мешавад. Дар натиҷа ин силсилаи прелюдия ва фуга хеле рангин баромадааст.

Прелюдия дар асоси худ муқоламаи ду ибораи мустақилро дар бар мегирад. Гуногунрангӣ ва тазодии ибораҳо ба хати ягонаи рушди импровизатсионӣ мусоидат менамоянд.

Ибораи якум бо набзи сезарбаии тагнавозӣ (бо функцияи муқаддима) оғоз мегардад. Зимни он дар октаваи хурд бо суръати хеле тез дар техникаи этюдӣ сароҳанг баён мегардад:

Мисоли 171. Ибораи якуми сароҳанги прелюдияи D-dur.

Ибораи дуюм лирикист. Он яковоза, бо ибораҳои алоҳидаи импровизатсионӣ бо ферматаҳои сершумори мобайнӣ, орошоти форшлагӣ ва трелӣ дар суръати сусту озоди ивазшаванда (Lento improvisazione – Andante – Lento improvisazione), бидуни нишондоди вазн хеле гӯё баён гардидааст:

Мисоли 172. Ибораи дуюми сароҳанги прелюдия.

Ибораҳои сароҳанг бо асоси жанрӣ низ аз якдигар фарқ мекунанд: яке этюди техникӣ асту дигарӣ – романси лирикӣ. Вале зухуроти лаҳнӣ-тоналӣ якхела аст.

Фуғаи сеовоза дорои сохтори одии дуқисма бо ҳашт гузароии сароҳанг аз навъи фуғаи классикӣ аст:

Ҷадвали 44. Гузароӣҳои сароҳанги фуғаи D-dur (№5).

ЭКСПОЗИТСИЯ			ҚИСМИ ОЗОД			ХОТИМА	
1	2	3	4	5	6	7	8
T	D	T	S	VI	S	T	T

Сароҳанг ба оҳанги суруди лирикийи тоҷикӣ монанд аст. Он хеле мавзун сода ва ҳаҷман бузург аст:

Andante moderato ♩=62

Мисоли 173. Сароҳанги fuga.

Ба гуфтаи композитор «ин оҳангро \bar{y} аз сароиши модари худ, сарояндаи номии тоҷик Мулук Баҳор шунидааст» [6, с. 65]. Он дар лаҳни дорои секундаи афзуда қарор мегирад. Ва он хоси мусиқии минтақаҳои кӯҳистони Бадахшон ва Кӯлоб мебошад.

Ба ғайр аз асоси лаҳнӣ, ин сароҳангро ба мусиқии суннати кӯҳистони тоҷик истифодаи пайихамии дараҷавӣ, тобишҳои оҳангӣ-интонатсионӣ низ наздик мекунад.

Сароҳанги fuga табиати кӯҳистони Тоҷикистонро хеле равшан ифода мекунад. Чаҳиши квартаӣ ба сӯи тоника дар аввали сароҳанг, нишондоди таъҷии поёнии лаҳнӣ мебошад, ки ба мусиқии кӯҳистонӣ хеле хос аст.

Фуғай ин силсила аз навъи фуғай монодӣ-импровизатсионист. Сеовозагии фуға аз ҳисоби пурра қардани баёни амудии он бо фосилаҳои октавай, квартаӣ ва квинтаӣ ба вучуд омадааст.

Одатан суруди халқии тоҷикӣ бо нидоҳо аз қабилӣ «Эй!», «Ҷон!» ва дигар сар мешавад. Аксари чунин нидоҳо дар мусиқӣ дараҷаи тоникиро қайд мекунад.

Дар ин ибора тоника ба таври бутун ва таъкид муаррифӣ мегардад.

Дар идома баёни импровизатсионӣ бартарӣ пайдо карда, ба воситаи «услуби васеъшавӣ (истилоҳи Н. Тағмизян)» [37, с. 71-86] доираи фарогирии сароҳангро хеле фароҳ мегардонад.

Дар ибтидо ва охири сароҳанг нақши квартаи поёнӣ хеле равшан аст: дар харду маврид он тоникаро ҳифз намудааст. Дар чараёни васеъшавӣ сароҳанг ҳаҷман бузург намешавад, васеъшавии он на ба сӯи ҳаҷм аст, балки бештар тафсирист. Аввал бо хусусиятҳои секвенсионӣ ибораҳои сароҳанг ҳар дафъа болотар рафта, дар ибораи охирин пардаҳои болоиро муфассал таъкид менамояд. Сониян, якбора регистри поёнро фаро гирифта, дар тоника қарор мегирад. Ба ин тариқ дар рафти оҳангсозӣ сароҳанг хеле муфассалтару саҳеҳ мегардад.

Композитор дар фуга ҳафт интермедияи ҳаҷман гуногун ва ҷиҳати оҳангӣ-интонатсионии ҳам ба сароҳанги прелюдия (а) ва ҳам ба сароҳанги фуга (б) наздикро навишта аст:

а)

The musical score for part (a) consists of two systems of piano accompaniment. The first system shows a bass line with four groups of triplets and a treble line with four groups of triplets and a 9th note. The second system continues the treble line with four groups of triplets and a 9th note. Dynamics include *mf* and *p*.

б)

The musical score for part (b) shows a single system of piano accompaniment. The treble line has a melodic line with a fermata, and the bass line has a bass line with a fermata.

Мисоли 174. Интермедияҳои наздик ба сароҳанги прелюдия (а) ва фуга (б).

Дар сатҳи силсилаи хурд ягонагии драматургӣ-композитсиониро композитор бештар ба василаи ягонаи табиати импровизатсионии сароҳанги дуҷоми прелюдия бо сароҳанги fuga ба даст меоварад.

Дар силсилаи «Прелюдия ва fugaи g-moll (№22)» [3, с. 146-152] импровизатсия бештар ба прелюдия мансуб аст, fuga дорои баёни анъанавист. Ин тафовути баёнӣ омили серрангии силсила гардидааст.

Прелюдия (*Allegro impetuoso*) дар сохтори дуқисмаи одӣ, ба таври муколамаи ду унсури оҳангӣ якумӣ – токкатой (а), дуҷоми – этюдӣ (б) навишта шудааст:

Allegro impetuoso

а)

б)

Мисоли 175. Ду ибораи сароҳанги прелюдияи g-moll.

Ин ду манбаи жанрӣ дар драматургияи прелюдия то охир пайиҳам омада, дар чараёни асар тафовути жанрӣ, баёнӣ ва василаҳои оҳангиву зарбӣ зоҳир намудаанд.

Дар баёни импровизатсионии прелюдия композитор аз мушахассиёти вазнӣ-зарбӣ даст накушонидааст. Табиати импровизатсионии оҳанги худро композитор бо гуногунвазнӣ пешниҳод мекунад. Ҷ ибораҳои таркибиро пайиҳам дар шонздаҳ-, ёздаҳ-, ҳашт-, чаҳор-, даҳ-, ҳафт-, нӯҳ- ва шашзарбай ($\frac{16}{4}$, $\frac{11}{4}$, $\frac{8}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{10}{4}$, $\frac{7}{4}$, $\frac{9}{4}$, $\frac{6}{4}$) оварда, чунин ивазшавии вазнро мақсаднок, ҳамчун василаи ба вучуд овардани табиати импровизатсионии прелюдия истифода мебарад.

Фуга (Andante)-и сеовоза ягона фугаи сохтори сеқисмаи одӣ дар ин бузургсилсилаи полифонӣ аст:

Ҷадвали 45. Сохтори композитсионии фугаи *g-moll*.

	C _(D)	М дуовоза	И	C _(c-moll)	C _(gis-moll)	М дуовоза	И	C _(T)	И	М яковоза	И	C _(T)	И
C _(T)	М яковоза	C _(T)		М яковоза	М дуовоза	C _(fis-moll)		М яковоза		C _(T)		М дуовоза	
қисми якуми фуга (экспозитсия)			қисми дууми фуга (озод)				қисми сеюми фуга (реприза)						

Сароҳанги фуга дар пайравии оҳангҳои дилнишини мусиқии тоҷик қарор мегиранд. Он қасро ба андешаҳо мебарад. Сароҳанг дар минори табиӣ-гармонӣ бо орошоти дорои тобишҳои минорӣ-мажорӣ қарор гирифтааст:

Мисоли 176. Сароҳанги фуга.

Қисми якуми фуга дорои пайхамии се гузароии сароҳанг ва интермедия аст.

Қисми озоди фуга вазифаи қисми рушддиҳандаи фугаро иҷро кардааст. Дар ин қисм гузароҳои тоналии ғайрирегламентӣ ва порашавии сароҳанг ҷой доранд.

Дар қисми сеюми фуга (реприза) чун дар қисми аввали он се гузароии сароҳанг ҷо дорад. Дар ин қисм композитор ҳукмфармоии тоналности асосиро нишон медиҳад: ҳар се гузароҳои ин қисм тоникӣ мебошанд.

Панҷ интермедияи фуга дар як унсури оҳангӣ-интонасионии сароҳанг асос ёфтаанд. Ҳаҷми интермедияҳоро композитор вобаста ба мавқеъашон мутобиқ кардааст. Дар фуга интермедияҳо пайвастандаи қисмҳо ва сароҳанг мебошанд.

Интермедияи сеюми он дар асоси оҳанги муқобилбаёни боздоштӣ дар регистри поёнӣ ва тоналности асосӣ ягонагии фугаро таҳким бахшида, хотима медиҳад:

Мисоли 177. Интермедияи сеюми фуга.

Фуга бо техникаи фуганависии одӣ ва баёни шаффоф навишта шудааст. Дар он унсурҳои фугаи классикӣ пурра риоя шудаанд.

Дар баён силсилаи Прелюдия ва фугаи g-moll (№22) ду услубро – импровизатсионӣ ва анъанавиро дар худ ғунҷондааст. Дар умум, силсила заминаи эҳсосотӣ ва ақлониро ба вучуд оварда, бо андешаронии фалсафӣ ҳолати хоссаро ба вучуд меоварад. Ва ин бори дигар маҳорати баланди композитор Баҳорро нишон медиҳад.

3.4. Силсилаҳои хурди портретӣ

Прелюдия ва фугаи Des-dur (№15) «дар бузургсилсила ягона силсилаест, ки ба шоир бахшида шудааст. Ва ин шоир Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ (934-1020) мебошад» [2, с. 208]. Бо ин иқдом композитор нишон додааст, ки эҷодиёти Абулқосим Фирдавсӣ барои ӯ яке аз сарчашмаҳои илҳомбахши эҷодӣ ба шумор меравад. Барои таҷассуми симои шоир ва шоҳасари ӯ «Шоҳнома» композитор ду шакли баёнро истифода мебарад: нақлӣ (прелюдия) ва шеърӣ (фуга).

Аз ин рӯ, василаи пайвасти ин силсилаи хурдро тазодӣ ҳисобидан мумкин аст. Силсилаи хурди Des-dur (№15) дар системаи мажорӣ-минорӣ бо риояи талаботи классикӣ эҷод шудааст.

Прелюдия дорои шакли дуқисмаи одиест бо кода-эпилог [3, с. 104-106]. Прелюдияи ин силсилаи хурд характери тасвирӣ дорад. Дар қисми якум ва кода-эпилог сароҳанги симои шоир таҷассум ёфтааст, дар қисми дуюми

прелюдия бошад, шоҳону чанговарон. Сохтори прелюдия шартан чунин пешниҳод шудааст – А В Кода-эпилог.

Сароҳанги қисми аввали прелюдия оҳанги дилнишину хушоянд аст. Бо шунидани он ҳиссиёти меҳру дилбастагӣ барои иқдом гирифтани оғози коре, тасвир мешавад. Дар ин оҳанг образи шоир таҷассум ёфтааст. Дар он ботамкинӣ, хирадмандӣ ва андешаронии амиқи шоир дарҷ гардидаанд. Дар сароҳанг тадричан аз забони шоир нақл оғоз мегардад. Чунин мушоҳида мешавад, ки дар сароҳанги прелюдия образи шоир таҷассум ёфта (а), нақли ӯ аз мизони баъдӣ оғоз мешавад (б):

a) *Allegro amoroso*

б)

Мисоли 178. Сароҳанги аввали прелюдияи Des-dur.

Дар қисми дуҷуми прелюдия симои шоҳон – ба тарзи аккордӣ бо зарби мушаххаси фанфарии мутантан ва дарбориёни таъзимкунанда – бо ибораҳои қаҷақи квинтолӣ-трелӣ дар баёни октавай хеле равшан инъикос шудаанд:

Мисоли 179. Оҳанги шоҳу дарбор.

Рамзист, ки тавоноии шоҳон дар прелюдия аз банди кулминатсионӣ хеле бошукӯх оғоз шуда, тадричан тира мегардад, гӯё дар қаъри асрҳо гум мешавад. Ва квартаи поёнравандаи таъкидии басӣ, рафта-рафта ба хомӯшӣ мерасад. Ин унсури тасвирӣ бараъло намоён аст:

Мисоли 180. Тадричан нобудшави оҳанг.

Дар хотимаи прелюдия бори дигар симои шоирро пеши назар меоварад. Асар дар тоналности Des-dur бо таъкиди тоникаи он анҷом мерасад. Бояд қайд кард, ки прелюдия дар қаданси комили мутлақ ба анҷом намерасад, ҳарчанд ки секстай охиринаи он садоҳои тоникианд:

Мисоли 181. Сароҳанги шоир дар охири прелюдия.

Рамзист, ки композитор прелюдияро бо фермата хотима медихад. Зеро ки «Шоҳнома» ба маънои «амали шоҳон» поён надорад. Тавре, ки муҳаққиқ қайд

кардааст: «Мазмунан прелюдия дар ин силсила барои фуга воқеан “сарахбор” аст. Он симои муаллиф ва қаҳрамонҳои асосии ин шоҳасари безаволро мухтасар намудор карда, аз заминаи қаблии навиштани он дарак медиҳад» [44, с. 209].

Фуга бо мазмуни бевосита аз «Шоҳнома» оғоз мегардад. Прелюдия дар жанри нақлӣ, ҳамчун пешомад қарор гирифта, худи мазмуни «Шоҳнома»-ро ба фуга месупорад.

Фугаи сеовоза дар шакли дуқисмаи одӣ навишта шудааст [3, с. 107-111]. Сароҳанги фуга образи қаҳрамононаи Абулқосим Фирдавсӣ, образи шоиреро, ки таърихи миллатро навиштааст, таҷассум менамояд. Композитор фугаи мазкурро дар вазни «Шоҳнома» – *мутақорибии мусаммани мақсур* навиштааст:

V – – / V – – / V – – / V – ~
 фаъӯлун/ фаъӯлун/ фаъӯлун/ фаъӯл

Мисоли 182. Қолаби (таъфилаи) мутақорибии мусаммани мақсур.

Сароҳанги фугаро композитор дар шакли байт эҷод менамояд. Маълум аст, ки «байт воҳиди хурди сохтори жанрҳои адабӣ мебошад» [165. II, с. 26]. Ба гуфтаи муҳаққиқ «фугаро ба ҳаҷми байт баробар карда, ба қонуни шаклсозии арӯзӣ пайравӣ мекунад» [44, с. 210]:

V – – / V – – / V – – / V – ~
 фаъӯлун фаъӯлун фаъӯлун фаъӯл

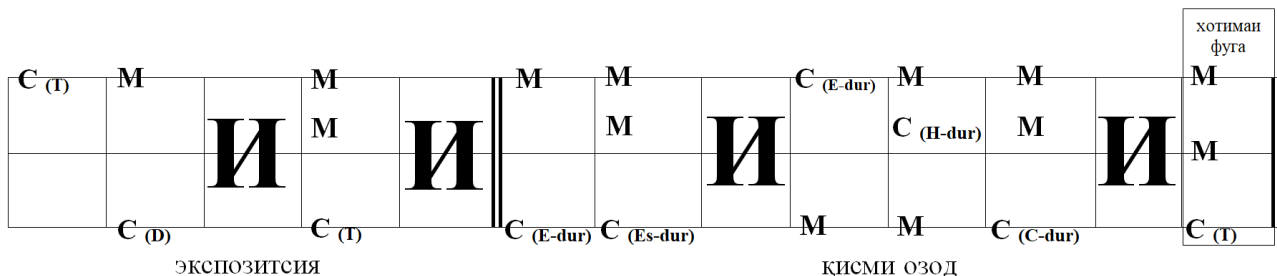
Мисоли 183. Сароҳанги фуга дар шакли байт.

Ҳарчанд ки сароҳанг дар вазни сезарбай навишта шуда аст, воқеан ин сезарбай бо зарби маршӣ-пунктирӣ, тақлид ба набзи шеъри Фирдавсӣ, мебошад. Дар ҳақиқат сароҳанг дорои тавоноии хосса аст. Ва дар идомаи он муҳаққиқ чунин ақидаро пешниҳод мекунад, ки «ин оҳангро композитор аз замзамаи ҳамсари шоир Лоҳутӣ, Ситсилия Бону шунида, дар он тавоноии сароҳанги фугаро

дидааст. Ба андешаи мо ин оҳанги худи Лоҳутист. Зеро ки маҳз шоир Лоҳутӣ муסיкиро хуб мефаҳмид. Ва ӯ муаллифи суруду оҳангҳои сершумори дилнишин аст» [44, с. 186-213; 121].

Сароҳанг дар фуға нӯҳ маротиба омадааст:

Ҷадвали 46. Сохтори умумии фуғаи Des-dur.

Интермедияҳо дар фуға бо функцияи васлӣ ба тартиби афзудани хатҳои оҳангӣ қарор мегиранд.

Дар экспозитсияи фуға талқини хосса ҷо дорад. Гузароии дуҷуми сароҳанг бо муқобилбаёни характери фанфарии прелюдия (қисми дуҷум, образи шоҳон) пешниҳод гардидааст:

Мисоли 184. Гузароии дуҷуми сароҳанг дар экспозитсияи фуға.

Гузароии сеҷум бо муқобилбаёнҳои муҳаррик ва боздошти фанфарӣ омадааст:

Мисоли 185. Гузароии сеҷуми сароҳанг дар экспозитсия.

Гузароии қисми озод сайри сароҳангро дар як қатор тоналностҳои нав нишон медиҳанд: E-dur, Es-dur, E-dur, H-dur, C-dur ва Des-dur. Дар гузароии

якум ва дуом муқобилбаёни фанфарӣ бо сароҳанг контрапунктӣ омадааст. Гузароии сеюми қисми озод (дар тоналности E-dur) гузароии дуовоза буда, дорои муқобилбаёни нав аст:

Мисоли 186. Гузароии сеюми қисми озод.

Дар гузароии чоруми сароҳанг ба он муқобилбаёни фанфарӣ боз ҳамроҳ шуда, сеовозагии зеборо дар тоналности H-dur ба вучуд меоварад.

Дар гузароии панҷум (C-dur) сароҳанг дар бофти октавай-басӣ қарор гирифта, тадричан тавоно шудани худро бараъло нишон медиҳад:

Мисоли 187. Гузароии панҷуми сароҳанги fuga дар қисми озод.

Гузароии панҷум дар раванди композитсионӣ-драматургӣ нақши банди пешавчиро иҷро кардааст.

Гузароии нухуми сароҳанг дар fuga дар тоналности асосӣ (Des-dur) – кулминатсионӣ аст. Ба ҳайси муқобилбаёнҳо оҳанги фанфарӣ ва навъи муҳаррик дар хатҳои болоӣ омадаанд. Сароҳанг дар хати басӣ қарор дорад. Он октавай дар *ff* саршуда, дар *fff* анҷом ёфтааст:

Мисоли 188. Гузароии шашуми сароҳанг дар қисми хотимавии фуга.

Ҳамин тавр, ин фугаи мураккаб бо суръати суст (Largo) ва фарогирии регистрҳои болоиву поёни, бо тамоюли васеъшавӣ хеле мутантан хотима меёбад.

Прелюдия ва фугаи Des-dur (№15) то имрӯз ягона асарест, ки дар жанри полифонӣ ба Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и безаволи ӯ бахшида шудааст.

Тавре ки муҳаққиқ Ф.А. Азизӣ қайд кардааст, композитор Баҳор хуб дарк мекунад, ки «концепсияи Ҳаким Фирдавсӣ башариятро ба мурасоӣ даъват менамояд» [2, с. 18] ва ба табиати полифония тавачҷуҳ карда идома медиҳад: «жанри полифонӣ бо рушди ҳамҷояи хатҳои оҳангии мустақили гуногун низ зери худ ҳамин маъноро дар бар гирифтааст. Ин хусусияти полифония ба диди Ҳаким Фирдавсӣ ҳамсадо аст. Ин ҳамсадоиву ҳамоҳангӣ саъйю кӯшиши композитор Баҳорро дар полифония таҷассум намудани ин бузургасари шоири маҳбубро тезонид» [2, с. 20].

Дар бузургилсила унсурҳои гармонӣ хеле ғани истифода шудаанд. Вобаста ба ин дар кори диссертатсионӣ гуфтаи як муҳаққиқ хотиррасон карда мешавад: «ҳарчанд ки гармония дар бофти полифонии мусиқии муосир асосан дар ҳадди сохторӣ зухурот пайдо мекунад, гармонияи асри ХХ бо васеъшавии имконоти василаҳо, аз ҷумла, “эмансипатсияи диссонанс”, ба ғановатмандии усулҳои оҳангии полифония низ мусоидат намуд» [96, с. 237].

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ ба истифодаи forte-piano дар бузургилсила тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст. Диссертант қайд мекунад, ки дар бузургилсилаи

Фирӯз Баҳор талкини фортепиано симоҳои нави садоӣ пайдо кардааст. Дар он фортепиано баъзан ба таври симфонӣ, бо тавоноии хати басӣ, одатан октавай-аккордӣ, серқабатии уфуқӣ садо медиҳад, масалан:

Мисоли 189. Гузароии нуҳуми сароҳанг дар фуғаи Des-dur (№15).

бори дигар рушди якхатӣ новобаста ба бофти бисёрвоза бо фортепиано монологӣ-монодӣ шунда мешавад:

Мисоли 190. Интермедияи дуҷуми фуғаи D-dur (№5).

бори сеюм – бо таъкиди баҳри арӯзӣ ва тавоноии оҳангӣ-интонасионии шеърӣ Ҳаким Фирдавсӣ – декламатсионӣ-шеърӣ дар мутақориб аз асрҳои қадим ба мо мерасад:

Мисоли 191. Сароҳанги фугаи Des-dur (№15) дар вазни мутақориб.

Доир ба ин нукта диссертант ба хулосае меояд, ки дар умум садои хосса ва ғайримуқаррарии фортепианоро дар бузургсилсила метавон дар услуби ҳамчояи полифонӣ-гаммафонӣ-монодӣ бишунавид. Дар бофти он услуби полифонӣ, гомофонӣ-гармонӣ ва монодӣ ҳамчо садо додаанд:

Мисоли 192. Гузарои гомофонӣ-гармонӣ (ҳафтуми) сароҳанги фугаи c-moll (№20)

Хулоса, фугаи навъи миллӣ дар бузургсилсила чаҳор гуна омадааст: бар асоси мусиқии суннатии тоҷик, бо асоси мусиқии халқҳои дигар, навъи декламатсионӣ-импровизатсионӣ ва портретӣ.

Қабл аз ҳама бояд гуфт, ки Баҳор қолаби мафҳуми «фугаи миллӣ» ва умуман, «полифонияи миллӣ»-ро дар бузургсилсила якбора чанд зина бардоштааст. Пешниҳоди ӯ аз пешниҳодҳои ҷо дошта фарқкунандааст. Ӯ унсури «миллӣ»-ро на ба таври анъанавӣ, балки тибқи фалсафаи композитори аввали асри XXI нишон медиҳад. Дар концепсияи худ Баҳор манбаи миллиро на танҳо дар иқтибоси оҳангӣ ва зарбӣ, балки дар баён, ғояи асар, талқини фалсафӣ бо истифодаи василаҳои услуби эҷоди авангардӣ, классикӣ, романтикӣ, халқӣ, дар умум шакли нави талқин пешниҳод менамояд. Шахсиятҳоро дар силсилаҳои навъи миллӣ ба монанди силсилаҳои навъи академӣ ба воситаи яке аз паҳлуҳои эҷод, таҷассум менамояд. Мафҳуми «миллӣ» барои ӯ на танҳо тоҷикӣ аст, ӯ

иктибосҳои мусиқии венгерӣ ва арманиро низ нишон додааст. Ва ҳар дафъа ӯ ин мафҳумро бо шахсиятҳои он халқ нишон медиҳад, масалан венгериро бо Барток, арманиро бо Комитас, тоҷикиро бо Ҳаким Фирдавсӣ. Образи Б. Бартокро композитор Баҳор дар силсилаи f-moll (№18) бо прелюдияи лирикӣ ва fugaи ракси мардонаи серҳаракат дар системаи лаҳнии мажорӣ-минорӣ, сабки неофолклоризм, жанри сурудӣ-рақсӣ бо оҳанги миллӣ ва полиритмияи фолклорӣ, бо fugaи ғайри классикӣ пешниҳод намудааст. Симои Комитас дар силсилаи h-moll (№6) бо сабки романтикӣ-лирикӣ, унсурҳои жанрии полифонӣ-фолклорӣ, асоси оҳангии серороиш бо тақлид ба оҳангсозии халқии арманӣ ва асоси зарбии номуназам пешниҳод гардидааст.

Силсилаи баҳшида ба Ҳаким Фирдавсӣ аз он ҷиҳат нодир аст, ки композитор Баҳор ба жанри полифонӣ системаи шеърӣ арӯзиро ҷалб намудааст. Эҳтимол ин нахустин таҷриба аст дар полифония. Чунин роҳкушоӣ ба композитор Баҳор офаридани жанри fugaи нав – «fugaи арӯзӣ» ё «fuga-мутақориб» имкон додааст. Дар навбати худ композитор Баҳор анъанаи шоҳномахониро дар мусиқии композиторӣ тоҷик идома дода, онро нахустин бор дар силсилаи хурди полифонӣ татбиқ менамояд. Бо вучуди ин, силсилаи хурди Des-dur (№15) дар системаи мажорӣ-минорӣ бо риояи талаботи классикӣ эҷод шудааст.

Ҳамин тавр, раво аст, ки пешниҳоди fugaи навӣ миллӣ дар бузургсилсила ҳамчун концепсияи нави «fugaи тоҷикӣ» дар мусиқии арзёбӣ гардад. Ва ин талқини нави fugaи тоҷикӣ ба аввали асри XXI тааллуқ дорад. Зеро ки таърихи худро fugaи тоҷикӣ ҳанӯз аз солҳои 1940 асри гузашта оғоз карда буд (ниг. боби I ҳамин кори диссертатсионӣ).

Композитор Баҳор диди истифодаи баробарҳукуки унсурҳои мусиқии миллӣ ва академиро дорад. Ӯ ҳамеша саъй мекунад, ки василаҳои содаро қорбарӣ намояд, масалан дар Прелюдия ва fugaи fis-moll (№8) се гунаи гаммаи минориро ба ин раванд ҷалб намудааст. Дар fugaи cis-moll (№10) сароҳанги

бениҳоят бузургро меофарад, дар силсилаи B-dur (№21) унсурҳои тасвирӣ зиёданд. Барои навиштани силсилаҳои h-moll (№6) ва f-moll (№18), ҳарчанде иқтибосро истифода бурдааст, услуби «натиҷагирӣ ба воситаи жанр» (Алшванг)-ро ба эҷоди силсилаҳо ҷалб менамояд.

Пешниҳоди силсилаи E-dur (№9) – нишондоди шаклҳои кушодаи мусиқии суннатии тоҷик аст. Вале композитор онро ҳамчоя бо дид ва техникаи авангардӣ (сонорӣ, алеаторӣ) пешниҳод намудааст. Шакли ин навъи силсиларо (a-moll, №2) бори дуюм тамоман бо дигар шакл пешниҳод менамояд. Дар он дарраке аз истифодаи унсурҳои авангардӣ нест. Ва он бештар ба шакли силсилаи классикӣ монанд аст. Вале прелюдияи озод ба он дурахши миллӣ медиҳад. Силсилаи e-moll (№4) бо асоси лирикӣ эҷод мешавад ва ин хусусияти мусиқии суннатӣ дар он афзалият пайдо мекунад.

Талқини «созӣ»-и силсилаи D-dur (№5) низ омехташавии унсурҳои академӣ ва миллиро пешниҳод мекунад ва композитор на танҳо дар фуга, балки дар прелюдия низ онро истифода бурдааст.

Дар китобҳои дарсии мусиқӣ-назариявии муосир муҳаққиқон чунин гунаҳои бофтро қайд мекунанд:

1. «бофти монодӣ;
2. бофти органум;
3. бофти гетерофонӣ;
4. бофти полифонӣ (иборат аз бофти имитатсионӣ ва ғайриимитатсионӣ);
5. бофти гомофонӣ-гармонӣ;
6. бофти гомофонӣ-полифонӣ;
7. бофти полифонияи серқабата;
8. бофти беш аз бисёровоза – моҳиятан бофти полифонист;
9. бофти пуантилӣ» [46, с. 267].

Дар ин радабандӣ шатои он ба бофти полифонӣ тааллуқ дорад. Композитор Фирӯз Баҳор устодона ҳамаи ин бобҳоро дар бузургсилсилаи полифонии фортепианоии худ истифода бурдааст.

Оид ба истифодаи гаммаҳо онро бояд қайд, ки композитор Баҳор ҳамаи гаммаҳоро баробарҳуқуқ талқин медиҳад, вале дар ин баробарҳуқуқӣ табиати онҳоро хеле хуб таҷассум менамояд. Масалан дар китобҳои мусиқӣ-назариявӣ шарҳи гаммаи додекафонӣ чунин омадааст: «Гаммаи додекафонӣ – (аз юн. “дувоздаҳсадо”) ба мисли гаммаи хроматикӣ аз нимпардаҳо сохта шудааст. Ин гамма то асри XX танҳо дар китобҳои назарияи мусиқӣ мавриди баҳс ва баррасӣ қарор мегирифт ва дар оҳангсозӣ мустақилан ба қор гирифта намешуд. Аммо аз оғози ин садсола баъзе аз оҳангсозони наваҷод ... аз гаммаи хроматикӣ ба ҳайси манбаи заминавӣ дар танзими назарияи мактаби хеш (ба номи “додекафония”) суд ҷустанд. Асоси мактаби додекафонӣ бар он аст, ки бар хилофи гаммаҳои диатоникӣ, ҳеҷ як аз савтҳои дувоздаҳгонаи мусиқӣ дар як асар саҳме ва функсияи болотар ва бештар аз савтҳои дигар надорад. Матни мусиқии додекафонӣ аз равишҳои пайхамии дувоздаҳ садо дар пастубаландии гуногун бо истифодаи ҳамаи садоҳои дувоздаҳгонаи гаммаи хроматикӣ бидуни такрори онҳо сохта мешавад» [46, с. 112-113]. Яъне композитор хосагии гаммаи додекафониро дар баробарҳуқуқии дараҷаҳои он мебинад. Ва тибқи ин хусусият дар силсилаҳои хурди полифонӣ оҳангсозӣ менамояд. Ин муносибат хеле муҳим аст, зероки дар ҳамаи китобҳои мусиқӣ назариявӣ чунин шарҳи гаммаи хроматикиро вомехӯрем: «... ҳар гаммаи хроматикӣ (бо оғози мушаххас) ҳамаи нотаҳои ба қор мебарад, ки дигар гаммаи хроматикӣ бо оғози дигар. Бинобар ин гаммаҳои хроматикӣ бо нотаҳои мухталифи оғози худ нисбат ба ҳамдигар мустақилият надоранд ва ба ин далел нотаи оғоз дорони “марказият”-ро надорад, ки дар гаммаҳои диатоникӣ ба назар мерасад» [46, с. 78]. Аз ин бар меояд, ки гаммаи додекафонӣ ва гаммаи хроматикӣ новобаста ба сохтори якхела бо

табиати худ бар хилофи якдигаранд. Дар силсилаҳои полифонии хурди Фирӯз Баҳор ин фарқият хеле равшан аён гардидааст.

Хулоса, дониши дақиқи назариявӣ, малакаи баланди амалии ин композитор ба ӯ имкон додааст, ки чунин падидаҳои аз якдигар дур, ба монанди fuga ва арӯз, мутақориб ва муқобилбаёну интермедия, сароҳанги фугаву байти шеърро ҳамчун карда, асари барҷастаро ба забони муосири замонавӣ эҷод бикунанд. Ё дар асоси як оҳанг-иктибос асаре офарад, ки манбаи мардумиро дар шакли нав дурахшон намояд. Ва ба ин тариқ асарҳое офарад, ки ҳамсадои замон мебошанд.

Бо бузургсилсилаи худ Фирӯз Баҳор мусиқии композитории Тоҷикистонро як қадами устувор пеш бурд. Композитори на ҳар миллат дар ин жанр асар дорад. Жанри бузургсилсила тавоноии санъати мусиқии академиро дар Тоҷикистон бори дигар пурифтихор намудор менамояд.

ХУЛОСА

Дар хулосаи кори диссертатсионӣ қайд мешавад, ки композитори тоҷик Фирӯз Баҳор ду юмин композитори осиеимарказӣ аст, ки ба ин жанр рӯ овардааст [3]. Бузургсилсилаи худро дар 24 тоналности мажорӣ ва минорӣ қарор дода, дар тартиби давраи квинтой эҷод намудааст. Муносибати Фирӯз Баҳор ба тоналност шартӣ аст. Бисёри нишондодҳои тоналӣ рамзӣ буда, дар дохили онҳо лаҳнаҳои диатоникии дорӣ (№6), фригӣ (№4, №10), лидӣ (№17), инчунин, силсилаҳои хурди атоналӣ ва дигар вомехӯранд.

Эҷоди бузургсилсилаи полифонӣ аз тавоноии композитор шуморида мешавад, ки «мушкилоти рӯзмарраи ҷаҳонро дар эҷодиёташ инъикос карда, таърихан дарҷ мекунад» ва «дар он имкони васеъ кушодани мавзуи эстетикиро пайдо мекунад, онро хубтару пурра мекушояд» [61, с. 57]. Ба ин бояд илова кард, ки дар таърихи мусиқӣ ин жанри мазкур таҷассумкунандаи системаҳои мусиқӣ гардидааст. Сарфи назар аз зиёд шудани тавачҷуҳ ба полифония дар асри ХХ, пайдоиши силсилаи нави полифонӣ ҳамеша як воқеаи муҳим хоҳад монд, зеро он аз маҳорати композиторӣ, камолоти бадеӣ ва аз ҷиддӣ будани мақсадҳои эҷодии композитор дарак медиҳад.

Асари 24 прелюдия ва фуга «Нақши паранд» пешниҳоди хулосавӣ дар мусиқии фортепианоии композитор Фирӯз Баҳор маҳсуб меёбад. Дар он Баҳор тавонистааст, аз дастовардҳои ҷаҳонӣ ва Мактаби композитории Тоҷикистон баробар истифода барад. Ӯ муаллифест, ки ҳар як композитсияи мусиқиро мақсаднок меофарад ва мутаносибии андозаи таърихӣ ва назариявиро дар он хуб риоя мекунад. Асари мазкур падидаест, ки ба ҷаҳониён арзишмандии мусиқии композитории тоҷикро хеле хуб муаррифӣ мекунад. Композитор дар он унсурҳои гуногуни мураккаби полифониро бо василаҳои ифодаи содаву раво пешниҳод мекунад. Аз васеии доираи жанрӣ, серташаббусии композитор маълум мегардад, ки ӯ дар авҷи камолоти эҷодист. Аз ин ҷиҳат силсилаи полифонии «24 прелюдия ва фуга»-и Фирӯз Баҳор асарест, ки

маҳорату малакаи касбӣ, фаҳмиши фалсафӣ, тафаккури полифонии композиторро бараъло нишон додааст. Ва дар эҷодиёти ӯ ин яке аз қуллаҳои натиҷавиест, ки Баҳор дар музикии фортепианой фатҳ карда аст. Ин асар нишон медиҳад, ки Фирӯз Баҳор ҳамқадами замон, ҳамқадами ҳамаи пешравиҳои ҷаҳони музикӣ мебошад. Аз дарёфтҳои ин бузургсилсила Фирӯз Баҳорро дар музикии тоҷик композитор-навоар ҳисобидан раво аст.

Таҳлили муфассали муқоисавии бузургасари Фирӯз Баҳор бо таълифоти композиторони дигар бо ҳадафи кори диссертатсионии мазкур мустақим вобаста нест. Вале ҳатто шиносоии сатҳӣ бо таҷрибаи композиторон-муаллифони бузургсилсилаҳо имкон медиҳад, ки нодиротии бузургсилсилаи Фирӯз Баҳорро бо хосагии он хусусан дар ҳалли композитсионӣ қайд намоем:

1. дар ҷодаи лаҳнӣ:

- бузургсилсила, ҳарчанд ба меъёри лаҳнӣ-тоналӣ тақия карда, аз рӯйи принципи мажору минорӣ сохта шуда бошад ҳам, он на танҳо системаи мажорӣ-минорӣ, балки системаҳои лаҳнҳои табиӣ (фригӣ – №4, №10, дорӣ – №6, лидӣ – №17), системаи чормуқоми Фалак (№4, №10, №6, – №5, №17) асоси атоналӣ (№7, №13, №14, №20, №23)-ро низ фаро мегирад;
- талқини лаҳн-тоналност дар бузургсилсила хосса – шартӣ аст, аз он лиҳоз, ки он бо *пардаи марказӣ* нишон дода мешавад. Қисман чунин талқин ба услуби асл-фаръи мақомот тақлид аст. Вале бо он маҳдуд нест, зеро ки дар ҷараёни асар хусусиятҳои системаҳои дигари лаҳнӣ низ вомехӯранд;
- дар интиҳоби системаҳои лаҳнӣ баробарҳуқуқии системаи мажор-минор, системаи лаҳнҳои табиӣ, чормуқоми фалаки тоҷикӣ ва системаи дувоздаҳпардаии додекафонӣ ҷо дорад;

- дараҷоти сароҳангҳои fugaҳо дар баробари ҳафтдараҷаӣ инчунин панҷ- (пентаҳордӣ), чаҳор- (тетрахордӣ), се- (трихордӣ) ва ҳатто дударачаӣ (дихордӣ) вомехӯранд. Ба андешаи мо ин вазъ аз фаҳмиши лаҳнҳои мусиқии суннатии тоҷик, аз ҷумла, фалаки помирӣ аст;
- ягонагии бузургсилсила дар принсипи риояи тартиби давраи квинтой дар серрангии лаҳнӣ – мажорӣ-минорӣ, фригӣ, дорӣ, лидӣ, атоналӣ мушоҳида мешавад [4-М].

2. дар асоси зарбӣ-вазнӣ:

- истифодаи фаровони зарбҳои жанрӣ;
- зарбҳои мусиқии суннатӣ: равона (прелюдияҳои №10 (cis-moll), №12 (gis-moll), уфар (прелюдияи №1 (C-dur), fugaи №7 (A-dur), бепарвофалак (прелюдияи №6 (h-moll), fugaи №22 (g-moll), баҳри арузии мутақориб (fugaи Des-dur (№15) ворид гардидаанд;
- дар баробари зарбҳои муқаррарии мусиқии академӣ, зарбҳои миллии уфар (№1, №2), равона (№10, №12), бепарвофалак (№6, №22) вазни озод (№9, №20, №22, №23), баҳри арӯз (№15) ва дигар вомехӯрад [3-М].

3. дар ҷодаи жанрӣ:

- дар жанрҳои мусиқии суннатии тоҷик: fuga-мутақориб ё fugaи арӯзӣ (№15); дар жанрҳои фалак – fuga-равона (№12), fuga-рапо (№1), fuga-бепарвофалак (№6, №22)-ро офаридааст;
- дар жанрҳои мусиқии академӣ: скертсой (fugaҳои h-moll (№6), A-dur (№7), ҷазӣ (силсилаи H-dur (№11), рондо (прелюдияи C-dur (№1), токкатой-этьюдӣ (прелюдияи g-moll (№22), зеровозӣ-имитатсионӣ (силсилаи A-dur (№7), вариатсия (прелюдияи As-dur (№17), импровизатсионӣ (прелюдияҳои a-moll (№2), e-moll (№4), D-dur (№5), Des-dur (№15), c-moll (№20), g-moll (№22), силсилаҳои E-dur (№9), F-dur (№23) [5-М; 7-М; 8-М].

4. дар ҷодаи равобити таърихӣ: бузургсилсила – таҷассумгари саҳифаҳои гуногуни таърихи полифония бо фарогирии симоҳои таърихӣ, туғро-монограмма ва дигар *гӯё куллиёти полифонӣ*-ро тартиб додааст. Бузургсилсила омӯзиши таҷрибаи бузурги полифонистони маъруфро аз тарафи композитори тоҷик нишон медиҳад. Фирӯз Баҳор баъзан бо амали тафсири услубӣ ва жанрӣ (силсилаҳои хурд бахшида ба И.С. Бах, А. Веберн, Д. Шостакович, А. Фирдавсӣ, О. Мессиян), дар мавриди дигар таҷассумгари саҳифаи таърихии мусиқии ҷаҳонӣ (услуби Ренессанси аврупоӣ), дар сеюм – талқини мусиқагии шеърӣ шоирро (шоҳномаҳои ӯ дар фуга), ё дар жанри нав пешниҳод намудани силсилаи хурди полифониро (фуга-қаз) ва дигар ин дониши худро пешниҳод кардааст [2-М; 9-М].
5. дар сохтани асари портретӣ:
Фирӯз Баҳор барои шиносоии ҳар як шахсият аз услубҳои эҷодии гуногуни полифонӣ ва ғайриполифонӣ истифода бурдааст. Барои композитор муҳим аст, ки бо ин интихоб тавассути як қатор унсурҳои хоса ӯ тавонад симои эҷодии шахсиятро нишон диҳад. Композитор бо чунин портретсозӣ дониши мукаммали хешро оид ба шахсиятҳо ва саҳифаҳои таърихии полифония нишон дода, онро бо фаҳмиши хеле чуқури ақлонӣ ва маҳорати хеле баланди ҳунарий дар асари бадеӣ (бузургсилсила) таҷассум намудааст. Аз ин бармеояд, ки барои композитор истифодаи чунин техникаву услубҳо аз андешаронии энциклопедии ӯст [8-М].
6. дар талқини композитсионӣ бо вучуди ҷой доштани гуногунрангӣ дар сатҳи бузургсилсила кулминатсияи ягонаи он бо силсилаи хурди d-moll (№24) зоҳир гардидааст. Композитор онро оғаҳона маҳз ба силсилае, ки ба И.С. Бах бахшида шудааст, рост овардааст [1-М].

Дар таърихи эҷоди бузургсилсилаи полифонӣ асари 24 прелюдия ва фуга «Нақши паранд»-и Фирӯз Баҳор нақши беҳамторо пайдо кардааст. Он симои композитори тоҷикро бо дониши амиқ, ҷаҳонбинии васеъ, тафаккури фалсафӣ, техникаи композитории дорои доираи хеле васеъ, маҳорати оҳангсозиро дар омезиши услубҳои миллӣ ва академӣ нишон дода аст. Ҷамаи инро композитор Фирӯз Баҳор мутааллиқ ба полифонияи асри ХХI шуморида, татбиқи амалии ин тавоноиро дар бузургсилсилаи 24 прелюдия ва фугаи «Нақши паранд» дар санъати мусиқӣ сарбаландона пешниҳод намудааст.

ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚ

Натиҷаҳои ин таҳқиқотро метавон дар соҳаи мусиқишиносӣ, таълими мусиқӣ дар сатҳҳои миёна ва олӣ дар фанҳои «Адабиёти мусиқӣ», «Таърихи мусиқӣ», «Таҳлили асарҳои мусиқӣ», «Таърихи пианизм», «Полифония», «Ихтисоси фортепиано», «Ихтисоси мусиқишиносӣ» ва ғайра, эҷодиёти амалии композиторӣ, умуман, техникаи навиштани жанрҳои полифонӣ дар давраҳои гуногун, дар услуби эҷодии оҳангсозони мушаххас, равияҳои таърихӣ-бадеӣ истифода бурд (1).

Сабки композитор-полифонист Фирӯз Баҳор бори аввал дар мусиқишиносии муосир талқини худро пайдо мекунад (2).

То ҳол илми мусиқӣ эҷодиёти композитори тоҷикро аз нуқтаи назари полифония таҳқиқ накардааст. Бинобар ин, кори диссертатсионии мазкур ҳамчун ягона таҳқиқоте арзёбӣ мегардад, ки таҳлили мушаххаси услуби композитори тоҷикро дар полифония баён менамояд (3).

Бори аввал таҳлили пурраи мусиқишиносии бузургасари 24 прелюдия ва фуга «Нақши паранд», ба мусиқишиносӣ ворид карда мешавад (4).

Бузургсилсилаи полифонии Фирӯз Баҳор ягона асари композитори тоҷик дар ин жанри мураккаби полифонӣ мебошад (5).

Ба мусикишиносӣ таҳлили навъҳои сершумори фуга бо жанрҳои нодири «фугаи арӯзӣ», фугаи ҷазӣ ва диг. бо гуногунрангии ғанӣ ворид карда мешавад, ки синтези полифонияро бо фалак, арӯз, рақс, суруди лирикӣ ва диг. дар дохили як силсилаи хурди полифонӣ нишон медиҳад (б).

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

А) РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

І. Сарчашмаҳо:

1. Азизӣ, Ф.А. Асосҳои музикӣ классикӣ тоҷик. Китоби дарсӣ иборат аз ду қисм. – Қисми 1. Таърих [Матн] / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 400 с.
2. Азизи, Ф.А. Жанровый круг шохномахони в таджикской композиторской музыке. Статья в двух частях. Часть вторая // Мутриб. Научный журнал [Текст] / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Таджикская национальная консерватория им. Т. Сагторова. – 2025, №2 (8). – С. 8-23.
3. Баҳор, Ф. Нақши паранд (24 прелюдия ва fuga) барои фортепиано [Нота] / Ф. Баҳор. – Берлин: Peermusic classic, 2013. – 163 с.
4. Бойгонии шахсии муаллиф [Матн]: Мусоҳиба бо Фирӯз Баҳор / Б.А. Убайдзода. – 24-уми январи соли 2016. – 6 вақти дастанвис.
5. Бонфельд, М.Ш. Анализ фуги. Пособие по полифонии для студентов ОЗО музыкально-педагогического факультета [Текст] / М.Ш. Бонфельд. – Вологда: Рус, 1995. – 50 с.
6. Гейзер, Э. Композитор – профессия замечательная! [Текст] / Э. Гейзер, Ф. Баҳор. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2012. – 128 с.
7. Григорьев, С., Мюллер, Т. Учебник полифонии: Учебное пособие [Текст] / С. Григорьев, Т. Мюллер. – Изд. 2-е. – Москва: Музыка, 1969. – 328 с.
8. Должинский, А. Двадцать четыре прелюдии и фуги Д. Шостаковича [Текст] / А.Н. Должинский. – Ленинград: Сов. композитор, 1970. – 276 с.
9. Дрожжина, М.Н. Молодые национальные композиторские школы Востока как явление музыкального искусства XX века: автореф. дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / М.Н. Дрожжина. – Новосибирск, 2005. – 50 с.
10. Дрожжина, М.Н. Полифония в инструментальных произведениях композиторов Таджикистана: автореф. дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / М.Н. Дрожжина. – Ленинград, 1990. – 18 с.

11. Дубравская, Т.Н. Полифония: Учебник для вузов [Текст] / Т.Н. Дубравская. – Москва: Альма Матер, 2008. – 370 с.
12. Евдокимова, Ю.К. История полифонии: Музыка эпохи Возрождения XV век [Текст] / Ю.К. Евдокимова. – Москва: Музыка, 1989. – 414 с.
13. Ельчева, И. Двадцать четыре прелюдии и фуги для фортепиано. Тетрадь I, II. [Ноты] / И. Ельчева. – Москва: Сов. композитор, 1972. – 154 с.
14. Зоирзод, М. Баррасии силсилаасарҳои бачагонаи композиторони тоҷик барои фортепиано. Кори дипломӣ. [Матн] / М. Зоирзод. – Душанбе, 2015. – 98 с.
15. Золотарев, В.А. Фуга: руководство к практическому изучению. 3-е изд., доп. [Текст] / В.А. Золотарев. – Москва: Музыка, 1965. – 498 с.
16. Капустин, Н. Двадцать четыре прелюдии и фуги для фортепиано [Ноты] / Н. Капустин. – Москва: Композитор, 1995. – 218 с.
17. Климовицкий, А. Еще раз о монограмме D-Es-C-H // Д.Д. Шостакович: Сб. ст. к 90-летию со дня рождения [Текст] / А. Климовицкий. – Санкт-Петербург: Композитор, 1996. – 265 с.
18. Крупина, Л.Л. Эволюция фуги: Учебное пособие по курсу полифонии [Текст] / Л.Л. Крупина. – Москва: РАМ, 2001. – 186 с.
19. Курт, Э. Основы линейного контрапункта: Мелодическая полифония Баха / Перевод с немецкого Зинаиды Эвальд; Под редакцией Б.В. Асафьева [Текст] / Э. Курт. – Москва: Госмузиздат, 1931. – 304 с.
20. Ленский, А. Ду прелюдия ва фуга дар асоси оҳангҳои тоҷикӣ [Нота] / А. Ленский. – Душанбе, 1940. – 18 с. Дастхат.
21. Лихачева, И.В. Двадцать четыре прелюдии и фуги Р. Щедрина [Ноты] / И.В. Лихачева. – Москва: Музыка, 1975. – 113 с.
22. Мадер, В.В. Полифония доказательств: учебное пособие [Текст] / В.В. Мадер. – Москва: Мнемозина, 2009. – 345 с.

23. Манолов, З. Полифония [Текст] / З. Манолов. – Москва: Музыка, 1977. – 190 с.
24. Маҷмуаи асарҳои композиторони Тоҷикистон барои фортепиано [Нота]. Дар се қисм. Хрестоматия – Қ. Ш. Мураттиб Х.Н. Олимова. – Душанбе: Истеъдод, 2020. – 199 с.
25. Маҷмуаи асарҳои полифонӣ, сонатинаҳо ва вариатсияҳо барои фортепиано. Хрестоматия [Нота]. Мураттиб Б.А. Убайдзода. – Душанбе: Нашри Камол, 2020. – 71 с.
26. Мухтарова, Ф.Ш. Полифонические формы в инструментальном творчестве композиторов Узбекистана: автореф. дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / Ф.Ш. Мухтарова. – Ленинград, 1982. – 16 с.
27. Мухтарова, Ф.Ш. Полифония в творчестве композиторов Узбекистана, Таджикистана, Туркменистана (60 – 80-е годы). Монография [Текст] / Ф.Ш. Мухтарова. – Ташкент: Фан, 1993. – 90 с.
28. Мушель, Г. Двадцать четыре прелюдии и фуги для фортепиано [Ноты] / Г. Мушель. – Москва: Сов. композитор, 1978. – 116 с.
29. Мюллер, Т.Ф. Полифония: учебник [Текст] / Т.Ф. Мюллер. – Москва: Музыка, 1988. – 335 с.
30. Осипова, В.Д. Полифония: учебное пособие в 2 ч. – Ч. 1. Полифонические приёмы [Текст] / В.Д. Осипова. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2006. – 134 с.
31. Павлюченко, С.А. Руководство к практическому изучению основ инвенционной полифонии [Текст] / С.А. Павлюченко. – Москва: Музгиз, 1982. – 110 с.
32. Протопопов, В.В. История полифонии. Западноевропейская музыка XVII – первой четверти XIX века [Текст] / В.В. Протопопов. – Москва: Музыка, – 1985. – 494 с.
33. Протопопов, В.В. Принципы музыкальной формы И.С. Баха: очерки [Текст] / В.В. Протопопов. – Москва: Музыка, 1981. – 355 с.

34. Ройтерштейн, М.И. Практическая полифония: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / М.И. Ройтерштейн. – Москва: Музыка, 2002. – 192 с.
35. Скребков, С.С. Учебник полифонии [Текст] / С.С. Скребков. – Москва: Музыка, 1965. – 288 с.
36. Слонимский, С. Двадцать четыре прелюдии и фуги для фортепиано. Тетради I, II. [Ноты] / С. Слонимский. – Санкт-Петербург: Композитор, 1995. – 134 с.
37. Тагмизян Н. Об изучении методов импровизации в профессиональном музыкальном искусстве устной традиции Востока. // Макомы, мугамы и современное композиторское творчество [Текст] / Н. Тагмизян. – Ташкент: ИЗДЛИ им. Г. Гуляма, 1978. – С. 71-86.
38. Танеев, С.И. Подвижной контрапункт строгого письма [Текст] / С.И. Танеев; под ред. Проф. С.С. Богатырёва. – Москва: Музгиз, 1959. – 383 с.
39. Тончук, П.О. Фуга как универсальный художественный концепт (на примере цикла «Рисунки по шелку» Ф. Бахора). [Текст] / П.О. Тончук: дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / П.О. Тончук. – Новосибирск, 2016. – 222 с.
40. Флярковский, А. Двадцать четыре прелюдии и фуги для фортепиано. Редакция Малова О. [Ноты] / А. Флярковский. – Москва: Композитор, 1992. – 136 с.
41. Фраёнов, В.П. Учебник полифонии: Учеб. для учащихся теорет. отд-ний музык. уч-щ [Текст] / В.П. Фраёнов. – Москва: Музыка, 2000. – 207 с.
42. Фуги таджикских композиторов [Ноты]. Сост. и ред. А. Ёдгоров. – Душанбе: Госкомиздат, 1984. – 107 с.
43. Чугаев, А.Г. Полифония [Текст] / А.Г. Чугаев. – Москва: Музыка, 1980. – 230 с.

II. Адабиёти илмӣ

а) ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ:

44. Азизӣ, Ф.А. Доираи жанрии шоҳномаҳои дар муносиби композиторони Тоҷикистон // Иттифоқи пурсамар – 85 [Матн]. Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе: Иттифоқи композиторони Тоҷикистон. – 2025, С. 186-213.
45. Азизи, Ф.А. Маком и Фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков [Текст] / Ф.А. Азизи – Душанбе: Адиб, 2009. – 398 с.
46. Азизӣ, Ф.А. Назарияи мусиқӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: ЭР – граф, 2021. – 304 с.
47. Азначеева, Е.Н. Фуга в поэтике Франца Фюмана [Текст] / Е.Н. Азначеева // Филологические науки. –1988. – № 3. – С. 16-24.
48. Алексеев, А.Д. История фортепианного искусства. В 3-х частях. Часть I. [Текст] / А.Д. Алексеев. – Москва: Музыка, 1988. – 414 с.
49. Алексеев, В.М. Наука о Востоке [Текст] / В.М. Алексеев. – Москва: Глав. ред. восточной лит., 1982. – 535 с.
50. Алиева, Н.Т. Пассакалья и fuga в творчестве Кара Караева: (К проблеме взаимодействия классических полифонических форм с основополагающими чертами азербайджанской музыки устной традиции): автореф. дисс... канд. иск. [Текст] / Н.Т. Алиева. – Киев, 1990. – 17 с.
51. Аликова, З. Проблема жанра и формы в инструментальных фугах И. С. Баха // Теория фуги: сб. науч. ст. [Текст] / З. Аликова – Ленинград, 1986. – С. 165-178.
52. Альшванг, А.А. Проблемы жанрового реализма [Текст] / А.А. Альшванг. Избр. соч. в 2 томах. Т. 1. / Сост. А. М. Сеславинская. Москва: Музыка, 1964. – С. 97-103.

53. Амвросова, С.В. Языковые средства полифонии в художественном тексте (на материале английских романов 20 века): дисс... канд. филол. [Текст] / С.В. Амвросова. – Москва, 1984. – 195 с.
54. Асафьев, Б.В. Музыкальная форма как процесс [Текст] / Б.В. Асафьев. – 2-е изд. – Ленинград: Музыка, 1971. – 376 с.
55. Атаян, Р. Переход от монодии к многоголосию в армянской музыке // Музыкальная трибуна Азии [Текст] / Р. Атаян. – Москва: Советский композитор, 1975. – С. 17-23.
56. Ван Ин. Интеграция национальных традиций и европейского музыкального опыта в творчестве китайского композитора Ван Лисана [Текст] / Ин Ван. Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена – 2008. – Вып. 70. – С. 111-116.
57. Варламов, Д.И. Жанрообразование в музыкальном искусстве [Текст] / Д.И. Варламов. Вестник Саратовской консерватории. Вопросы искусствознания. 2022, №2 (16). – С. 32-37.
58. Васильева, А.Л. Венгерский сценический танец и его народные истоки [Текст] / А.Л. Васильева // Вестник Академии русского балета – 2008, №1 (19). – С. 223-232.
59. Васирук, И.И. Монограммы-шифры в фугах отечественных композиторов последней трети XX века [Текст] / И.И. Васирук // Известия Российского педагогического университета им. А.И. Герцена, – 2008. – № 24 (55). – С. 41-44.
60. Васирук, И.И. Содержательные аспекты цитирования в фугах отечественных композиторов последней трети XX века [Текст] / И.И. Васирук // Изв. Рос.гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – 2008. – Вып. 60. – С. 65-68.
61. Васирук, И.И. Художественно-содержательные особенности больших полифонических циклов XX века [Текст] / И.И. Васирук // Изв. Рос.гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена. – 2008. – Вып. 61.– С. 57-60.

62. Веберн, А. Лекции о музыке. Избранные письма пер. с нем. В.Г. Шнитке [Текст] / А. Веберн. – Москва: Музыка, 1975. 143 с.
63. Вёльфлин, Г. Основные понятия истории искусств: учебное пособие. В переводе А.А. Франковского. – 2-е изд., стер [Текст] / Г. Вёльфлин. – Санкт-Петербург: Планета музыки, 2020. – 244 с.
64. Верменич, Ю. Джаз: История. Стили. Мастера. 3-е изд. [Текст] / Ю. Верменич. – Санкт-Петербург: Планета музыки, 2011. – 608 с.
65. Вязкова, Е.В. О смысле в полифонической музыке [Текст] / Е. В. Вязкова // Музыкальная конструкция и смысл: сборник трудов / РАМ им. Гнесиных. – Москва, 1999. – Вып. 151. – С. 22-39.
66. Галицкая, С.П. Монодийная фактура как актуальная теоретическая проблема [Текст] / С. П. Галицкая // Музыкальная культура как национальное и мировое явление: материалы Междунар. науч. конф. – Новосибирск, 2002. – С. 84-87.
67. Галицкая, С.П. Монодия: проблемы теории [Текст] / С.П. Галицкая, А.Ю. Плахова. – Москва: «Academia», 2013. – 320 с.
68. Галицкая, С.П. Теоретические вопросы монодии [Текст] / С.П. Галицкая. – Ташкент: Фан, 1981. – 91 с.
69. Гейзер, Э.Р. Инструментальная музыка композиторов Таджикистана (Традиции и современность) [Текст] / Э.Р. Гейзер. – Душанбе: Дониш, 1987. – 166 с.
70. Гервер, Л.Л. Полифонические этюды [Текст] / Л.Л. Гервер // Музыкальная академия. – №1, – 2002. – С. 123-131.
71. Головинский, Г.Л. Композитор и фольклор: из опыта мастеров XIX-XX вв: очерки [Текст] / Г. Л. Головинский. – Москва: Музыка, 1981. – 279 с.
72. Гончаренко, С.О. применении понятия «открытая форма» в музыкознании // Музыкальное искусство и культура: Наблюдения, анализ, рекомендации. [Текст] / С.О. Гончаренко. – Новосибирск, 1996. Вып. 2. С. 112-126.

73. Горюхина, Н. Открытые формы // Форма и стиль: Сб. науч. тр. Ч. 1 / сост. Е.А. Ручьевская [Текст] / Н. Горюхина. – Ленинград: ЛОЛГК им. Н.А. Римского-Корсакова, 1990. С. 4-34.
74. Григорьев, С. Мюлер, Т. Учебник полифонии. Изд. Третье [Текст] / С. Григорьев, Т. Мюлер. – Москва: Музыка, 1977. – 159 с.
75. Дискин, К.В. Эволюция учения о фуге в австро-немецкой традиции XVIII века: от И.Й. Фукса к И. Г. Альбрехтсбергеру: автореф. дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / К. В. Дискин. – Санкт-Петербург, 2013. – 25 с.
76. Дмитриев, А.Н. Полифония как фактор формообразования: Теорет. исследование на материале русской классич. и советской музыки [Текст] / А.Н. Дмитриев. – Ленингр. ордена Ленина гос. консерватория им. Н.А. Римского-Корсакова. Кафедра теории музыки. – Ленинград: Музгиз, 1962. – 488 с.
77. Должанский, А.Н. Относительно фуги [Текст] / А.Н. Должанский // Избранные статьи. – Ленинград: Музыка, 1973. – С. 151-162.
78. Должинский, А. Двадцать четыре прелюдии и фуги Д. Шостаковича [Текст] / А.Н. Должанский. – Ленинград: «Сов. композитор», 1970. – 276 с.
79. Дьячкова Л.С. Гармония в музыке XX века [Текст] / Л.С. Дьячкова. – Москва: Музыка, 1999. – 110 с.
80. Екимовский, В. Оливье Мессиан. Жизнь и творчество [Текст] / В. Екимовский. – Москва: Советский композитор, 1987. – 322 с.
81. Женевьева, Б., Клоди, Д. Повседневная жизнь во времена трубадуров XII–XIII веков [Текст] / Б. Женевьева, Д. Клоди. – Москва: Вечер, – 2008. – 331 с.
82. Задерацкий, В. Полифония в инструментальных произведениях Д. Шостаковича [Текст] / В. Задерацкий. – Москва: Музыка, 1969. – 272 с.
83. Зехнӣ, Т. Санъати сухан [Матн] / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.

84. Калужский, В.М. Эволюция темы фуги в классической и современной музыке: дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / В.М. Калужский, – 1984. – 194 с.
85. Карташева, З.Б. Особенности полифонии в джазе: Лекция [Текст] / З.Б. Карташева. – Москва: МГИК, 1993. – 35 с.
86. Келдыш, Ю.В. Форма музыкальная. // Музыкальная энциклопедия. В шести томах. – Том 5. – Москва: «Сов. энцикл.», 1981. – 1054 с. – С. 875-907.
87. Кинус, Ю. Джаз: истоки и развитие [Текст] / Ю. Кинус. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. – 491 с.
88. Коваленко, А.Н. Джаз в пространстве отечественной музыкальной культуры 1920-1930-х годов: автореф. дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / А.Н. Коваленко. – Саратов, 2014. – 23 с.
89. Когоутек, Ц. Техника композиции в музыке XX века [Текст] / Ц. Когоутек. – Москва: Музыка, 1976. – 365 с.
90. Конен, В.Д. Бах И.С. // Музыкальная энциклопедия в 6-ти томах [Текст] / В.Д. Конен. – Т. 1. – С. 353-363.
91. Коробейников, С.С. Фуга XIX века в стилевом контексте музыкального романтизма: На примере произведений Ф. Мендельсона и М. Регера: дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / С.С. Коробейников. – Новосибирск, 2001. – 161 с.
92. Коробова, А.Г., Б.В Асафьев и отечественная теория музыкальных жанров [Текст] / А.Г. Коробова // Проблемы музыкальной науки. – 2016, №4. – С. 142-150.
93. Коробова, А.Г. Судьба феномена и понятия «жанр» в музыкальной культуре новейшего времени [Текст] / А.Г. Коробова // Проблемы музыкальной науки. – 2013. – №1. – С.233-237.

94. Коршунова, М.Л. Полифоническая организация голосов в художественном тексте и ее передача в переводе: дисс... на соиск. уч. ст. филол. [Текст] / М.Л. Коршунова. – Тверь, 2008. – 150 с.
95. Красникова, Т.Н. Фактура в музыке XX века: дисс... на соиск. уч. ст. иск. – ния [Текст] / Т.Н. Красникова. – Москва, 2010. – 306 с.
96. Кузнецов, И.К. Теоретические основы полифонии XX века [Текст] / И.К. Кузнецов. – Москва: НТЦ «Консерватория», 1994. – 286 с.
97. Левая, Т.Н. Отношения горизонталей и вертикалей в фугах Шостаковича и Хиндемита. // Полифония. Сборник теоретических статей. Составитель и редактор К. Южак. [Текст] / Т.Н. Левая. – Москва: Музыка, 1975. – С. 228-248.
98. Ленский, А. Ду прелюдия ва фуга дар асоси оҳангҳои тоҷикӣ [Нота]: Дастхат / А. Ленский. – Душанбе, 1940. – 18 с.
99. Лесовиченко, А.М. Западный музыкально-культурный канон и его историческая судьба: Исслед. очерк [Текст] / А.М. Лесовиченко; под ред. М.А. Сапонова. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2001. – 32 с.
100. Лесовиченко, А.М. Каноны в музыкальной культуре Нового времени: монография [Текст] / А.М. Лесовиченко. – Новосибирск, 2002. – 116 с.
101. Ливанова, Т. Музыкальная драматургия И.С. Баха и её исторические связи. Часть 1 [Текст] / Т. Ливанова. – Москва: Госмузиздат, 1948. – 230 с.
102. Ливанова, Т.Н. История западноевропейской музыки до 1789 года: учебник: в 2 т. / Т.Н. Ливанова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Музыка, 1982. – 669 с.
103. Литинский, Г.И. Семь фуг и речитативов: заметки на полях / Г.И. Литинский // Арам Ильич Хачатурян: сб. ст. / сост. С. Рыбакова. – Москва: Сов. композитор, 1975. – С. 216 – 220.

104. Лосев, А.Ф. О понятии художественного канона // Проблемы канона в древнем и средневековом искусстве Азии и Африки: сб. ст., отв. Ред. И. Ф. Муриан [Текст] / А.Ф. Лосев. – Москва: Наука, 1973. – С. 6-15.
105. Любовский, Л.З. Смысл фуги в европейском музыкальном мышлении [Текст] / Л.З. Любовский. – Казань: Хэтер, 2000. – 40 с.
106. Любовский, Л.З. У истоков музыки. Заметки о творческом процессе композитора. Об этике и психологии композиторского труда, о некоторых особенностях и проблемах профессии [Текст] / Л.З. Любовский. – Москва: Композитор, 2006. – 89 с.
107. Мазель, Л. Строение музыкальных произведений. Издание третье. [Текст] / Л. Мазель. – Москва: Музыка, 1986. – 527 с.
108. Мальцев, С.О. О психологии музыкальной импровизации: учеб. Пособие [Текст] / С.О. Мальцев. – Москва: Музыка, 1991.– 88 с.
109. Мальцев, С.О. Об импровизации и импровизационности фуги [Текст] / С.О. Мальцев // Теория фуги: сб. науч. Тр. – Ленинград, 1986. – С. 58 – 93.
110. Мийо, Д. Моя счастливая жизнь. Перевод с франц. Кокоревой Л. [Текст] / Д. Мийо. – Москва: Композитор, 1999. – 416 с.
111. Милка, А. Полифония: учебник для музыкальных вузов: в 2-х ч. Ч. I: Строгое письмо [Текст] / А. Милка. – Санкт-Петербург: Композитор, 2016. – 336 с.
112. Мильштейн, Я. Хорошо темперированный клавир И.С. Баха и особенности его исполнения [Текст] / Я. Мильштейн. – Москва: Музыка, – 1967. – 393 с.
113. Михайленко, А.Г. Фуга в теоретическом и творческом наследии С.И. Танеева: страница истории рус. полифонии [Текст] / А.Г. Михайленко. – Новосибирск: НГК, 1992. – 170 с.
114. Михайленко, А.Г. Фуга как категория музыкознания // Теория фуги: сб. науч. тр. [Текст] / А.Г. Михайленко. – Ленинград, 1986. – С. 10-35.

115. Музыкальная эстетика Западной Европы XVII-XVIII веков: [сб. пер.] / вступ. ст. [Текст] / В.П. Шестаков. – Москва: Музыка, 1971. – 688 с.
116. Назайкинский, Е.В. Логика музыкальной композиции [Текст] / Е.В. Назайкинский. – Москва: Музыка, 1982. – 319 с.
117. Напреев, Б.Д. Оркестр и fuga: проблемы взаимодействия: автореф. дисс... на соиск. уч. ст. иск. [Текст] / Б.Д. Напреев. – Новосибирск, 2005. – 40 с.
118. Новоселова, А.В. Шелк и бамбук в музыкальной культуре традиционного Китая: автореф. дисс... на соиск. уч. ст. иск. [Текст] / А.В. Новоселова. – Москва, 2015. – 32 с.
119. Носина, В.Б. Символика музыки И. С. Баха и ее интерпретация в «Хорошо темперированном клавире»: учеб. пособие [Текст] / В.Б. Носина. – Москва, 1991. – 54 с.
120. Носина, В.Б. Символики музыки И.С. Бах [Текст] / В.Б. Носина. – Санкт-Петербург, 1997. – 48 с.
121. Оҳангҳои мусиқӣ ба ашъори Лоҳутӣ [Нота]. Мураттиб А. Лоҳутӣ ва Ёқуб Сабзанов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 206 с.
122. Поклонская, Н. Долгая дорога к Себастьяну Баху [Текст] / Н. Поклонская // Музыка и время. 11/2015. – С. 3-5.
123. Полифонические формы в инструментальных произведениях композиторов Таджикистана. Материалы республиканской научно-практической конференции молодых учёных и специалистов. – Душанбе, 1988. – 310 с.
124. Полифония. Сборник теорет. статей. Сост. и ред. [Текст] / К. Южак. – Москва: Музыка, 1975. – 291 с.
125. Рехин, И. Двадцать четыре прелюдии и фуги для гитары. Тетради I, II. [Ноты] / И. Рехин. – Швейнфурт: Vogt&Fritz, 1992. – 134 с.
126. Ровенко, А. Ведущий голос в полифонии [Текст] / А. Ровенко // Вопросы полифонии и анализа музыкальных произведений: Труды ГМПИ им. Гнесиных. Вып. XX. – Москва, 1976. – С. 136-156.

127. Розенов, Э.К. И. С. Бах (и его род) [Текст] / Э.К. Розенов // Статьи о музыке: Избранное / вступ. Ст. Н.Н. Соколова; общ. Ред. В.В. Протопопов. – Москва: Музыка, 1982. – С. 50-118.
128. Ромадинова, Д.Г. Полифонический цикл Р. Щедрина (24 прелюдии и фуги) [Ноты] / Д. Г. Ромадинова; предисл. М. Тараканова. – Москва: Советский композитор, 1973. – 230 с.
129. Ручьевская, Е. Классическая музыкальная форма: Учеб. по анализу [Текст] / Е. Ручьевская. – Санкт-Петербург: Композитор, 1990. – 268 с.
130. Ручьевская, Е.А. Классическая музыкальная форма. Учебник по анализу [Текст] / Е.А. Ручьевская. – Санкт-Петербург: Композитор, 1998. – 268 с.
131. Симакова, Н.А. Контрапункт строгого стиля и fuga. Книга вторая. Fuga – её логика и поэтика [Текст] / Н.А. Симакова. – Москва: Композитор, 2002. – 800 с.
132. Симакова, Н.А. Контрапункт строгого стиля и fuga: история, теория, практика: учеб. Пособие. Кн. 2: Fuga: её логика и поэтика [Текст] / Н.А. Симакова. – Москва: Московской консерватории, 2011. – 800 с.
133. Скребков, С.С. Учебник полифонии [Текст] / С.С. Скребков. – 4-е изд. – Москва: Музыка, 1982. – 268 с.
134. Скребков, С.С. Черты нового в инструментальной fugе И.С. Баха [Текст] / С.С. Скребков // Теоретические наблюдения над историей музыки: сб. ст. / сост. Ю. К. Евдокимова. – Москва: Музыка, 1978. – С. 158-173.
135. Сокровищница 100 венгерских народных песен» для аккордеона. Составитель Й. Кола [Ноты]. – Будапешт: Госмузиздат, 1960. – 114 с.
136. Сорокин, К. Двадцать четыре прелюдии и fugи для фортепиано [Ноты] / К. Сорокин. – Москва: Музыка, 1977. – 127 с.
137. Сохор, А.Н. Эстетическая природа жанра в музыке // Вопросы социологии и эстетики музыки: Ст. и исследования в 3-х частях. – Ч. II. – Ленинград: Сов. композитор, 1981. С. 231-293.

138. Степанов, А., Чугаев А. Полифония [Текст] / А. Степанов, А. Чугаев. – Москва: Музыка, 1972. – 111 с.
139. Тончук, П.О. Фуга в контексте неевропейской культуры: к проблеме «монодия – многоголосие» [Текст] / П.О. Тончук // Вестник музыкальной науки. Новосибирская государственная консерватория им. М.И. Глинки – 2014. – Вып. № 3 (5). – С. 6-14.
140. Тончук, П.О. Фуга в пространстве неевропейской культуры (в аспекте проявлений универсального и специфического) [Текст] / П.О. Тончук // Метаморфозы культуры на рубеже тысячелетий: Пространство диалога (к 100-летию со дня рождения Кирилла Алексеевича Тимофеева): Материалы IV Междунар. Междисциплинарной науч. Конф. – Новосибирск, 2014. – С. 251 – 257.
141. Торджян, Х. Комитас и армянская народная песня [Текст] / Х. Торджян // Советская музыка: сборник статей. Выпуск №4 (45). – Москва: Музгиз, 1937. – С. 39-48
142. Тоҳиров, У. Каломи манзум [Матн] / У. Тоҳиров. – Душанбе: Шарқи озода, 2016. – 456 с.
143. Трубецкая, М.С. Канон в музыкальной культуре: к проблеме единства традиций: дисс... на соиск. уч. ст. культурологии / М.С. Трубецкая. – Саратов, 2006. – 181 с.
144. Файн, Я.Н. Проблема ответа в фуге [Текст] / Я.Н. Файн // Теория фуги: сб. науч. Тр. – Ленинград, 1986. – С. 94-120.
145. Фалак. Китоби дарсии амалӣ. Мураттиб Саъдулло Каримов. Китоби 1. – Душанбе, 2019. – 400 с.
146. Фатеева, Н.А. Контрапункт интертекстуальности или интертекст в мире текстов [Текст] / Н.А. Фатеева. – Москва: Агар, 2000. – 280 с.
147. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн] [Текст] / Фирдавсӣ А. Дар 10 ҷилд. – Душанбе: Адиб, 2007 – 2010.

148. Франтова, Т.В. Полифония А. Шнитке и новые тенденции в музыке второй половины XX века [Текст] / Франтова Т.В. – Ростов-на-Дону: СКНЦ ВШ АПСН, 2004. – 404 с.
149. Франтова, Т.В. Полифония А. Шнитке и новые тенденции в музыке второй половины XX века: автореф: дисс... на соиск. уч. ст. док.-иск. [Текст] / Т.В. Франтова. – Москва, 2005. – 48 с.
150. Холопов, Ю.Н. Форма музыкальная [Текст] / Ю.Н. Холопов // Музыкальная энциклопедия. Т. 5. – М., 1981. – 875 с.
151. Холопов, Ю.Н. Введение в музыкальную форму. [Текст] / Ю.Н. Холопов. – Москва: Московская гос. консерватория им. П.И. Чайковского, 2006. – 432 с.
152. Хрестоматия по полифонии на материале произведений композиторов Таджикистана [Ноты] . – Душанбе, 1999. – 65 с.
153. Цахер, И.О. Фуга как феномен музыкального мышления (Бетховен, Хиндемит, Танеев, Шостакович) [Текст] / И.О. Цахер. – Москва: Композитор, 2005.– 240 с.
154. Цветаев, М.А. О некоторых особенностях таджикских народных мелодий. Сборник статей посвященных искусству таджикского народа. Труды АН Тадж. ССР. Том 42 [Текст] / М.А. Цветаев. – Сталинабад: Изд. АН Тадж. ССР, 1956. – С. 107-123.
155. Чувилкин, В.С. Джазовая фуга в контексте взаимодействия академической и джазовой музыки XX – начала XXI века: дисс... на соиск. уч. ст. иск. [Текст] / В.С. Чувилкин. – Ростов-на-Дону, 2022. – 200 с.
156. Чувилкин, В.С. О природе темы джазовой фуги // Южнороссийский музыкальный альманах / под общ. Ред. А.В. Крыловой [Текст] / В.С. Чувилкин. – Ростов на Дону: РГК им. С. В. Рахманинова. – 2018. – № 3. – С. 90-95.

157. Шахназарова, Н.Г. Музыка Запада и музыка Востока. Типы музыкального профессионализма [Текст] / Н.Г. Шахназарова. – Москва: Сов. Композитор, – 151 с.
158. Шинкарева, М.И. Современная полифония как предмет музыковедения: кристаллизация новой дисциплины. // Актуальные проблемы высшего музыкального образования [Текст] / М.И. Шинкарева. – 2015, №1 (35) – С. 35-41.
159. Шпенглер, О. Закат Европы. Вступ. Ст. и коммент. Г.В. Драча при участии Т.В. Веселовой и В.Е. Котляровой [Текст] / О. Шпенглер. – Ростов на Дону: Феникс, 1998. – 640 с.
160. Южак, К.И. О примечательной композиционной разновидности фуг в «Хорошо темперированном клавире» И.С. Баха // Вест. [Текст] / К.И. Южак. – Санкт-Петербург Гос. Унв. Искусствоведение. – 2018. – Вып. 1. – С. 17-36.

б) ба забони англисӣ:

161. Sargeant, W. Jazz: Hot and Hybrid. [Text] / W. Sargeant. – New York: Yes Capo Press, 1946. – 296 p.
162. Sterrs, T.S. Toward a compositional paradigm based on post-tonality, jazz, and counterpoint [Text] / T.S. Sterrs. – Atlanta: Georgia State University, 2013. – 102 p.

Ш. Фархангу луғатномаҳо:

163. Композиторон ва мусикишиносони Тоҷикистон. Маълумотнома. Мураттибон Азизӣ Ф. Ҳикматов Қ. Ҳакимов Н [Матн]. – Душанбе, 2011. – 288 с.
164. Протопопов, В.В. Полифония / Музыкальная энциклопедия. В 6-ти томах. Гл. ред. Ю.В. Келдыш. – Т. 4. [Текст] / В.В. Протопопов. – Москва: Сов. энцикл, 1981. – С. 344-364.

165. Фарҳанги забони тоҷикӣ аз асри X то ибтидои асри XX. Ду ҷилд. Таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – Ҷилди 2. [Матн]. – Москва: Сов. энцикл, 1969. – 949 с.
166. Фраенев, В.П. Фуга / Музыкальная энциклопедия. В 6-ти томах. Гл. ред. Ю.В. Келдыш. – Т. 5. [Текст] / В.П. Фраенев. – Москва: Сов. энцикл, 1981. – С. 975-993.

IV. Манбаҳои интернетӣ

167. Данилова, А.В. Большой полифонический цикл в творчестве современных отечественных композиторов (на примере цикла «24 прелюдии и фуги» Д. Захарова) [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://ru.scribd.com/document/715627516/> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
168. Дискин, К.В. Эволюция учения о фуге в австро-немецкой традиции XVIII века: от И.Й. Фукса к И.Г. Альбрехтсбергеру: дисс... на соиск. уч. ст. иск. [Текст] / Дискин К.В. - Санкт-Петербург, 2013. – 305 с. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.dissercat.com/content/evolyutsiya-ucheniya-o-fuge-vavstrone-metskoj-tradit-sii-xviii-veka-ot-ii-fuksa-k-ig-albrekh> (санаи мурочиат: 13.04.2026).
169. Додекафония. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Додекафония> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
170. История печати/монограммы Баха (Bach Seal / Bach Monogram) – объяснение происхождения и визуального образа монограммы, которую использовал сам Бах [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.bachonbach.com/100-bach-faq-and-soon-there-are-500-bachfaq/faq-93-what-does-the-bach-seal-the-bach-siegel-bach-monogram-represent/> (санаи мурочиат: 15.05.2024).
171. Какофония. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Какофония> (санаи мурочиат: 03.04.2024).

172. Козловская, С.А. К вопросу изучения феномена открытой формы в музыкальном искусстве XX в. // Вестник музыкальной науки. 2022. Т. 10, №2. С. 150. С. 129-139. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://cyberleninka.ru/art-icle/n/k-voprosu-izucheniya-fenomena-otkrytoy-formy-v-muzykalnom-iskusstve-hh-v> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
173. Кто придумал ноты и как до этого передавалась музыка [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://kulturologia.ru/blogs/290123/55370/> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
174. Манько, Т.В. Русская школа хорового исполнительства: дисс... на соиск. уч. ст. иск. [Текст] / Т.В. Манько. – Ростов-на-Дону, 2006. – 351 с. // [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://cheloveknauka.com/russkaya-shkola-horovogo-ispolnitelstva> (санаи мурочиат: 13.04.2026).
175. Монограммы Иоганна Себастьяна Баха [Манбаи электронӣ]. – URL: https://familnyjgerb.com/blog_o_geraldike/monogrammy-iogannasebastiana-baha.html (санаи мурочиат: 03.04.2024).
176. Музыка - искусство звуков [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://barucaba.livejournal.com/173044.html> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
177. Общее определение колокола как музыкального инструмента [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Колокол> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
178. Переверзева, М.В. «Алеаторика как принцип композиции» [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.studmed.ru/pereverzeva-m-v-aleatorika-kak-princip-kompozicii_4e8c5ea7738.html (санаи мурочиат: 03.04.2023).
179. Пуантилизм в музыкальном контексте [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.scribd.com/document/990997419/ЗАМОНАВИМУСИКАУ-К> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
180. Румынская народная скрипка [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (санаи мурочиат: 03.04.2024).

181. Соколова, С. Композитор Александр Розенблат и пианист Илья Таксер прощаются с великим инноватором Николаем Капустиным [Манбаи электронӣ]. – URL:<https://www.zvuki.ru/R/P/80907/> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
182. Учебник по музыкальной форме. [Манбаи электронӣ]. – URL: https://www.academia.edu/59069756/Musical_form_Textbook_for_University_students (санаи мурочиат: 03.04.2024).
183. Ценова, В.С. Теория современной композиции [Манбаи электронӣ]. – URL:<https://www.klex.ru/lugo> (санаи мурочиат: 03.04.2024).
184. Чувилкин, В.С. Джазовая fuga в контексте взаимодействия академической и джазовой музыки XX – начала XXI века: дисс... на соиск. уч. ст. иск. [Текст] / В.С. Чувилкин. – Москва, 2022. – 200 с. // [Манбаи электронӣ]. – URL:<https://www.disserc-at.com/content/-dzhazovaya-fuga-v-kontekstevzaimodei-stviya-akademicheskoi-dzhazo-voi-muzyki-khkh-nachala> (санаи мурочиат: 13.04.2026).
185. Sterrs, T.S. Toward a compositional paradigm based on post-tonality, jazz, and counterpoint [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://archive.org/details/jazz-hothead00sarg/page%20n7/mode/2up>. (санаи мурочиат: 03.04.2024).

**Б) РЀЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАЧАИ
ИЛМӢ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ**

**I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии**

Тоҷикистон:

- [1-М]. Убайдзода, Б.А. К вопросу трактовки малого полифонического цикла в творчестве Фируза Бахора [Матн] / Б.А. Убайдзода // Вестник Института развития образования. Серия педагогических и психологических наук. – Душанбе, 2023. – №4 (44). – С. 283-291.
- [2-М]. Убайдзода, Б.А. Рушди мусиқии полифонии тоҷик дар асрҳои ХХ-ХХІ [Матн] / Б.А. Убайдзода // Паёми Донишгоҳи забонҳо (силсилаи илмҳои филология, педагогика ва таърих). – Душанбе, 2024. – №3 (55). – С. 331-337.
- [3-М]. Убайдзода, Б.А. Инъикоси унсурҳои зарбии мақомоти тоҷик дар силсилабузурги полифонии «24 прелюдия ва фуга»-и Фирӯз Баҳор [Матн] / Б.А. Убайдзода // Паёмномаи фарҳанг. Нашрияти илмӣ-таҳлилӣ. – Душанбе, 2024. – №2 (66). – С. 72-77.
- [4-М]. Азизӣ Ф.А., Убайдзода, Б.А. Истифодаи хусусияти мусиқии суннати тоҷик дар силсилаи полифонии «24 прелюдия ва фуга» («Нақши паранд») и Фирӯз Баҳор – зухуроти методи нави таълиф дар фанни «полифония» [Матн] / Ф.А. Азизӣ, Б.А. Убайдзода // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – Душанбе, 2024. – №3 (47). – С. 262-267.

II. Таълифоти муаллиф дар маҷалаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [5-М]. Убайдзода, Б.А. Жанри «силсилаи бузург»-и полифонӣ дар мусиқии композиторӣ: таърих ва талқин [Матн] / Б.А. Убайдзода // Мутриб. Маҷалаи илмӣ. – Душанбе, 2022. – №1. – С. 84-91.

- [6-М]. Убайдзода, Б.А. Дарсҳои маҳоратии пианинонавози машҳур Франсуа Шаплен [Матн] / Б.А. Убайдзода // Мутриб. Маҷалаи илмӣ. – Душанбе, 2022. – №1. – С. 92-99.
- [7-М]. Убайдзода, Б.А. Таърихи рушди «фугаи чазӣ» дар мусиқии композиторӣ [Матн] / Б.А. Убайдзода // Мутриб. Маҷалаи илмӣ. – Душанбе, 2023. – №1(3). – С. 75-82.
- [8-М]. Азизӣ Ф.А., Убайдзода, Б.А. Диди композитор Фирӯз Баҳор ба падидаи оҳанг-тӯғро [Матн] / Ф.А. Азизӣ, Б.А. Убайдзода // Мутриб. Маҷалаи илмӣ. – Душанбе, 2024. – №6. – С. 23-32.
- [9-М]. Убайдзода, Б.А. Саҳифаҳои чаззоб аз таърихи полифония: аз таърихи полифонияи ибтидоии қадим, то давраи полифонияи навин [Матн] / Б.А. Убайдзода // Мутриб. Маҷалаи илмӣ. – Душанбе, 2025, №2 (8). – С. 44-58.

III. Нашри маводи нотавӣ:

- [10-М]. Убайдзода, Б.А. Маҷмуаи асарҳои полифонӣ, сонатинаҳо ва вариатсияҳо барои фортепиано / Б.А. Убайдзода. – Душанбе: «Нашри Камол», 2020. – 71 с.